

Om guder og jotner

En undersøkelse av de store maktkollektivene i norrøn mytologi

Av Lina Marie Guldager

Masteroppgave i religionshistorie – REL4990
60 studiepoeng

Studieprogram: Religionshistorie
Institutt for kulturstudier og orientalske språk
Universitetet i Oslo

Høsten 2012

Førord

Jeg ønsker først og fremst å rette en stor takk til min veileder Nora Stene, som har vært en uvurdelig hjelp og støtte for meg i arbeidet med denne oppgaven. Tusen takk!

En takk går også til tre svært inspirerende forelesere som jeg har hatt gleden av å lære fra under min tid ved universitetet: Gunhild Røthe, Gro Steinsland og Jon Vidar Sigurdsson. Deres smittende entusiasme for vikingtiden har inspirert meg og gjort at min egen interesse for temaet stadig har blitt større.

Til mamma og pappa: takk for at dere alltid har vært positive og trodd på meg!

Sist, men ikke minst ønsker jeg å rette en stor takk til min kjære Andreas, som har holdt ut med meg under hele skriveprosessen uten å klage. Uten samtalene og oppmuntringene fra deg hadde denne oppgaven ikke blitt noe av.

Son, november 2012

Lina Marie Guldager

Innhold

Forord	iii
Innhold	iv
1. Innledning	1
- Problemstilling	1
- Preliminær hypotese	1
- Tidligere forskning på dette emnet	1
- Om oppgavens struktur og fremgangsmåte	2
2. Materiale og metode	4
- Primærkilder	4
- Sekundærlitteratur	5
- Metode og kildekritikk	5
3. Forskningshistorikk	7
- Fra middelalderen til 1600-tallet	7
- Fra götisisme til nasjonalromantikk	8
- Den naturmytologiske skole	9
- Radikal kildekritikk	10
- Begynnelsen av 1900-tallet	11
- Tverrfaglighet i dag	11
- Håndbøker i norrøn mytologi	13
4. Den norrøne religionen	14
- Hva kaller vi religionen?	14
- Panteonet	15
- Jotnene og den norrøne dualismen	15
- Kosmologi	16
- Skapelse og undergang	17
- Religion i dagliglivet	18
- Offentlig kult	19
- Privat kult	19
- Seid	20
- Oppsummering	20
5. Opphav	21
- Opphavsmysten	21
- Slektskapet mellom guder og jotner	22
- Om æsene	23
- Om vanene	25
- Guder og jotunkvinner	25
- Konklusjon	26
6. Æsene, ved Tor og Odin	28
- Tor - vokter av kosmos	28
- Tre myter om Tor	28
- Hvordan Tor blir ydmyket	29

- Tors egenskaper	31
- Odin – den øverste blant æsene	33
- Myter om Odin	33
- Hvordan Odin henter visdom utenfra	34
- Odins egenskaper	37
- Sammenlikning og konklusjon	39
7. Vanene, ved Frøy og Frøya	41
- Frøy – gud for fred og fruktbarhet	41
- Frøy i mytene	41
- Den beste av gudene	42
- Frøys egenskaper	43
- Frøya – den store gudinnen	45
- Frøya i mytene	45
- En selvstendig, frigjort gudinne	46
- Frøyas egenskaper	47
- Sammenlikning og konklusjon	48
8. Jotnene, ved Hyme, Utgards-Loke og Skade	50
- Hyme – fiskeren	50
- Myten om Hyme og Tor	50
- En mektig og klok jotun?	50
- Hymes egenskaper	52
- Utgards-Loke – den trolldomskyndige jotnen	53
- Myten om Tors reise til Utgards-Loke	53
- Illusjonsmesteren	53
- Utgards-Lokes egenskaper	54
- Skade – jotunkvinne og åsynje	55
- Skade i mytene	55
- Fra Jotunheimen til Åsgård	56
- Skades egenskaper	57
- Sammenlikning og konklusjon	58
9. Skjebne, alderdom og død	60
- Skjebnen	60
- Alderdom	63
- Død	64
- Eksistensen etter døden	65
- Sammenlikning og konklusjon	67
10. Funksjon	68
- Kilder til religiøs praksis i norrøn tid	68
- Om blotet	68
- Vennskapet mellom mennesker og makter	70
- Orden og kaos i menneskenes mikrokosmos	71
- Ble det blotet til jotnene?	72
- Jotner som fungerte som guder	73
- Konklusjon	74

11. Avslutning	76
- Noen tanker omkring opphavsmysten og verdens skapelse	76
- Maktens karakteristikk	77
- Om kult og funksjon	79
- Konklusjon	81
 Litteraturliste	 82
 Sammendrag	 84

Kapittel 1 – Innledning

Målet med denne oppgaven har vært å undersøke de to store maktkollektivene i norrøn mytologi, nemlig gudene og jotnene. I fagfeltet norrøn mytologi dukker begrepet "goð" eller "guder" opp ofte i både primærkildene og i forskningen, og det brukes eksklusivt om de to slektsgruppene æser og vaner. Hvorfor det er nettopp disse to gruppene, og ikke andre store makter som jotnene, blir omtalt som guder, blir sjelden forsøkt forklart i faglitteraturen.

Problemstilling

Problemstillingen min dreier seg derfor om å forsøke å finne ut hvorfor det er slik at æser og vaner blir kalt for guder, men ikke jotnene. Jeg har formulert min problemstilling slik:

"Hva innebærer begrepet "guder" i norrøn mytologi? Hva er det som karakteriserer de tre store maktkollektivene – æser, vaner og jotner – og hvorfor er det bare de to første gruppene som omtales som guder i de norrøne litterære kildene og i forskningen?"

For å finne svaret på dette har jeg undersøkt de tre gruppene - æser, vaner og jotner - og forsøkt å se om det finnes noen grunnleggende likheter og forskjeller mellom dem, med fokus på deres opphav, egenskaper, krefter og funksjon.

Preliminær hypotese

Utifra lesning av primærkildene oppstod min preliminnære hypotese: at begrepet "guder" i den norrøne mytologien er mer en betegnelse på en *funksjon*, enn på et spesielt kollektiv. Med funksjon mener jeg både deres kosmiske funksjon, samt den funksjonen de hadde ovenfor menneskene som ofret til dem.

Tidligere forskning på dette emnet

Det har vært lite forskning på området tidligere. Kjente håndbøker og oppslagsverk følger malen med å skille mellom guder og jotner, og som regel blir det ikke gitt noen forklaring på hvorfor materialet er delt opp slik. Jeg håper dermed at min oppgave kan bidra med noe nytt innen fagfeltet

norrøn religion.

Georges Dumézil er såvidt innom problematikken i sin bok *From Myth to Fiction: The Saga of Hadingus* fra 1973, der han diskuterer en jotunkvinne i sagaen om Hadingus som ser ut til å være mer lik en vanegudinne. Dumézil peker her også på visse likheter mellom vanene og jotnene, men han drar ingen konklusjoner på bakgrunn av dette.

Den australske religionsforskeren Margaret Clunies Ross, derimot, tar for seg nettopp dette området i sin bok *Prolonged Echoes: Old Norse myths in medieval Northern society. Volume 1: The myths* fra 1994. I kapittel 2 undersøker hun hvordan man kan klassifisere de ulike maktene i norrøn mytologi etter ulike kriterier, som for eksempel deres egenskaper, deres artifakter og de handlinger de utfører. Clunies Ross påpeker at resultatet av en slik klassifisering vil avhenge av hvor mye man vektlegger hvert kriterie. Hun skriver også at selv om mytene vi kjenner i stor grad er pro-guder og anti-jotner, er ikke dette nødvendigvis et uttrykk for den faktiske situasjonen i norrøn tid. Dette temaet ser vi nærmere på i kapittel 10 i denne oppgaven.

Når det gjelder å klassifisere maktene etter funksjon var det også essensielt å se på om jotnene kan ha vært ofret til på lik linje med æsene og vanene. Gro Steinsland tar opp dette temaet i sin artikkel "Giants as recipients of cult?" (Steinsland 1986). Hun påpeker at det i forskningen har vært vanlig å avskrive jotnene totalt som mottakere av offer, men at visse myter kan tyde på at dette ikke var tilfellet.

Om oppgavens struktur og fremgangsmåte

Siden det er så lite tidligere forskning på området ønsket jeg å gå rett til primærkildene for å se om det var mulig å danne seg et nytt bilde av de ulike maktene basert på beskrivelsene av dem og de handlinger de utfører. Det er helt klart mulig å trekke inn både skaldedikt og sagaer for å belyse de individuelle maktene svært grundig, men et slikt prosjekt ville blitt for omfattende for denne masteroppgaven. På grunn av oppgavens omfang var det nødvendig for meg å begrense meg til noen få, utvalgte primærkilder.

I denne oppgaven presenterer jeg først mine primærkilder, kildekritikk og metoden jeg har benyttet i arbeidet. Deretter følger en kortfattet oversikt over forskningshistorien til det norrøne religionsvitenskapelige studiet, samt et kort overblikk over den norrøne religionen. Etter dette følger et kapittel om opphav som belyser verdens skapelse, opphavet til de tre maktkollektivene samt slektskapsforholdene mellom dem.

Kapittel 6 til og med 8 tar for seg utvalgte representanter for hvert av de tre store kollektivene jeg har undersøkt: æsene, vanene og jotnene, i denne rekkefølgen. Jeg har tatt for meg

et utvalg av de mytene de dukker opp i og brukt disse til å sette sammen et mer helhetlig bilde av hver av representantene. Hvert kapittel ender med en sammenlikning av de utvalgte personene fra hvert kollektiv, samt eventuelle generaliseringer om kollektivet der dette har vært mulig.

Kapittel 9 dreier seg om skjebnen, alderdom og død i forhold til de tre maktkollektivene. I kapittel 10 har jeg sett nærmere på maktenes funksjon, både i kosmos og for det norrøne samfunnet og menneskene. Her har jeg også tatt opp spørsmålet om jotner kan ha vært gjenstand for kult.

Det siste kapitlet inneholder mine betraktninger og konklusjoner i forhold til resultatene av undersøkelsene i oppgavens hoveddel, samt at jeg har formulert et svar på min problemstilling.

Kapittel 2 – Materiale og metode

I denne oppgaven har mitt hovedfokus vært på det norrøne mytologiske materialet. Det er gjort lite tidligere forskning omkring min problemstilling, nemlig hva som er gudenes egenart og hva begrepet "guder" innebærer i den norrøne mytologien.

Primærkilder

Det finnes mange kilder til kunnskap om norrøn religion, blant annet eddadikt, skaldedikt, sagaer, runestener og stedsnavn. For denne oppgaven har jeg valgt å fokusere på de to primærkildene som inneholder mest mytologisk stoff, nemlig *Den eldre Edda* og *Snorre-Edda*.

Siden *Den eldre Edda* består av både gudedikt og heltedikt, vil jeg påpeke at det er gudediktene jeg har benyttet meg av i denne oppgaven. Når det gjelder *Snorre-Edda* er det delene *Gylvaginning* og *Skaldskaparmål* jeg har brukt i mine undersøkelser.

Det finnes mange oversettelser til norsk av både *Den eldre Edda* og *Snorre-Edda*. *Den eldre Edda* ble blant annet oversatt til norsk Gustav Antonio Gjessing i 1899 og av Ivar Mortensson-Egnund i 1928. Jeg har valgt en nyere oversettelse av norrønfilologen Ludvig Holm-Olsen fra 1985. Dette er en oversettelse som i tillegg til å oversette diktene også har klart å bevare formen på diktene i stor grad. I tillegg har Holm-Olsen tatt med forklaringer til ord og kjenninger som dukker opp i diktene.

Når det gjelder diktet *Voluspå* fra *Den eldre Edda*, har jeg i tillegg til Holm-Olsens versjon en annen oversettelse av Gro Steinsland og Preben Meulengracht Sørensen fra 1999. Dette er en fyldigere oversettelse enn Holm-Olsens, siden oversetterene har tatt med svært utfyllende forklaringer til hvert vers. Oversetterene forklarer også hvorfor de har valgt en spesifikk oversettelse eller tolkning når det har vært flere muligheter.

Når det gjelder *Snorre-Edda* har jeg også valgt en nyere oversettelse. Jeg har brukt en oversettelse som i utgangspunktet kom ut i 1950 og var oversatt av norrønfilologen Anne Holtsmark, men som ble utgitt på nytt i 2008 i revidert versjon ved Asbjørn Aarnes. Denne utgaven av Holtsmarks oversettelse er en revidert versjon i moderne norsk språkdrakt.

Holtsmarks oversettelse har riktignok kun med *Prologen*, *Gylvaginning* og de mytologiske fortellingene i *Skaldskaparmål*. De resterende delene av *Snorre-Edda*, nemlig *Håttatal* og oppramsingene av kjenninger i *Skaldskaparmål*, beskjeftiger seg mest med skaldekunsten og er derfor ikke spesielt relevante for min oppgave.

Sekundærlitteratur

Av sekundærlitteratur har jeg først og fremst benyttet meg av to håndbøker i norrøn mytologi: Gro Steinslands *Norrøn religion: myter, riter, samfunn* fra 2005, samt Anders Bækstedts *Nordiske guder og helte* fra 2008 (dette er tredje utgave av en klassisk håndbok fra 1965, hvis originale tittel var *Guder og helte i Norden*). Begge bøkene tar for seg myteuniverset, og Steinslands bok har i tillegg en del som tar for seg hvordan religionen ble utøvet.

Når det gjelder ritualer og kult har jeg brukt flere bøker, blant annet arkeolog Bergljot Solbergs bok *Jernalderen i Norge: 500 før Kristus til 1030 etter Kristus* fra 2003, og en samling med artikler kalt *Vägar til Midgård 2. Plats och praxis – studier av nordisk førkristen ritual* fra 2002. Sistnevnte er resultatet av et tverrfaglig prosjekt som belyser kultpraksisen i norrøn tid fra flere vinkler, både religionshistorisk og arkeologisk.

Metode og kildekritikk

I denne oppgaven har jeg tatt i bruk den hermeneutiske metoden kritisk tekstanalyse. Jeg har analysert og tolket tekstene i kontekst. Enhver slik undersøkelse må være kritisk til kildene og være oppmerksom på problemer knyttet til bruk av kildene.

Hvordan vi skal behandle de norrøne primærkildene har blitt mye diskutert blant forskerene. Primærkildene er problematiske fordi de er nedskrevet lenge etter at Norge ble kristnet og av kristne lærde. Det er også umulig å si hvordan mytene så ut i sin originale form.

I vikingtiden ble myter, dikt og fortellinger overlevert muntlig. Det betyr at mytene og diktene mest sannsynlig ble gradvis endret over tid. Dette i seg selv er ikke nødvendigvis problematisk. Else Mundal (1994) argumenterer for at det norrøne mytematerialet ikke var statisk, men i stadig endring. En myte kunne endres så lenge befolkningen selv aksepterte endringen. Fra de ulike manuskriptene som vi har tilgang til kan vi se spor av den endringsprosessen som diktene har gått igjennom. Det viktigste er likevel at det grunnleggende innholdet har forblitt det samme.

Eddadiktene regnes for å være muntlig overlevert fra norrøn tid. Det er enighet blant forskerene om at de ulike eddadiktene har ulike forfattere, at de ikke er diktet på samme tid og at de har levd i muntlig form i Norden lenge før de ble skrevet ned (Steinsland 2005, s. 47-48). Det er svært vanskelig å tidfeste diktene, spesielt siden de kan ha endret seg over tid. Diktene i seg selv er ikke nødvendigvis eldgamle – de kan være sene utgaver av muntlige overleverte dikt, eller de kan være representanter for en diktning med svært gamle tradisjoner (*Edda-dikt* 1985, s. 9).

I tillegg må vi være oppmerksomme på konteksten disse diktene er *nedskrevet i*, nemlig den

kristne middelalderen. Diktene i *Den eldre Edda* kjenner vi blant annet fra *Codex Regius*, som ble nedskrevet på Island rundt år 1270, samt *Hauksbok* (nedskrevet rundt 1303-1310) og *Flateyrbok* (nedskrevet rundt 1387-1394). *Snorre-Edda* ble skrevet av Snorre Sturlason på Island i 1220-årene. Blant de kristne lærde på 1200- og 1300-tallet fantes det interesse for fortiden og den førkristne religionen. Likevel kan de meget vel ha redigert eddadiktene de skrev ned. Dette kan skyldes både et ønske om å diskreditere den norrøne religionen og selv unngå å bli tiltalt for kjetteri, men også fordi de selv tilhørte et kristent tankeunivers og kanskje ønsket å overføre kristne ideer til det norrøne materialet.

Vår utfordring er dermed å skulle skille mellom det som kan være kristen påvirkning, og det som er genuint norrønt materiale. Alle kritiske undersøkelser av det norrøne materialet må ta dette i betraktning. I tillegg må vi huske på at all informasjon vi har om det genuint norrøne nødvendigvis forblir konstruksjoner. For eksempel er det vanskelig å vite om diktene er uttrykk for lokale tradisjoner eller om de representerer en mytetradisjon eller religion som har vært gjeldende over hele Norden.

Vi må også se på konteksten de *kan ha vært diktet i* – hvem kan ha diktet dette, og hvem var publikum? Et eksempel på dette er Odins fremtredende rolle i eddadiktene, mens nordiske stedsnavn tyder på at Frøy kan ha vært en mer populær gud blant folk flest. Dette kan være et resultat av at diktingen ble gjort av skaldere, altså eliten, som var mer tilknyttet Odin som krigergud. For befolkningen i øvrig var det mest sannsynlig at fruktbarhetsguder som Frøy var viktigere i dagliglivet.

Det er også det faktum at mye av diktene er antydninger og kjenninger, poetiske omskrivninger. Disse forutsetter at tilhørerne kjenner til det mytologiske universet og fortellingene. Det er derfor vanskelig eller i blant til og med umulig for oss i dag å kunne tolke alle disse referansene og omskrivningene.

Videre innebærer den hermeneutiske metode også min egen kontekst, altså hvilke forutsetninger jeg har for å forstå og tolke de tekstene jeg arbeider med. Selv om jeg har god kjennskap til det tilgjengelig norrøne mytologiske materialet og det norrøne samfunnet vil min forståelse av tekstene være begrenset. Dette skyldes at vi i dag kun har tilgang til en liten del av det norrøne mytematerialet, og mange av mytene forutsetter at leseren kjenner til flere myter enn det vi har tilgang til i dag.

At tilhøreren forutsettes å kunne det bakomforliggende stoffet er spesielt tydelig når det gjelder det norrøne materialet som har så mange poetiske omskrivninger, referanser og hentydninger. På grunn av dette er det mye av materialet som forblir uforståelig for oss i dag.

Kapittel 3 – Forskningshistorikk

Studiet av den norrøne mytologien og religionen har en lang historie som strekker seg helt tilbake til middelalderen. Opp gjennom tidene har den norrøne mytologien inspirert og forundret, og det er forsket mye på feltet. I dette kapitlet vil jeg gi en kortfattet oversikt over forskningshistorikken innen fagfeltet, fra middelalderen og til i dag. Til slutt vil jeg presentere de viktigste håndbøkene innen norrøn mytologi som benyttes av studenter i dag.

Fra middelalderen til 1600-tallet

Allerede blant de lærde i middelalderen fantes det interesse for den fornordiske religionen, noe Snorre Sturlason er et godt eksempel på. På denne tiden ble mange av den norrøne religionens myter og historier nedskrevet. Snorre skrev selv ned gjengivelser av mange norrøne myter rundt år 1220 (*Edda-dikt* 1985, s. 7). Denne læreboken i skaldskap kalte Snorre for "Edda", som betyr "oldemor" på det norrøne språket. Tittelen kan gjenspeile at boken inneholder myter og fortellinger fra oldemors tid.

Interessen for den norrøne religionen blusset opp igjen på 1500- og 1600-tallet, og tekstene fra 1200-tallet på Island ble på nytt tatt frem og studert (Steinsland 2005, s. 68). Lærde islendinger tok for seg Snorres *Edda* på nytt. De kom frem til at det måtte finnes en annen, fyldigere Edda som Snorre hadde brukt som kilde, et verk som ikke fantes lenger (*Edda-dikt* 1985, s. 7).

I 1643 fant en islandsk biskop, Brynjólfur Sveinsson, et gammelt håndskrift som inneholdt nettopp mange av de diktene Snorre siterte fra. Denne skriftsamlingen ble kjent som *Den eldre Edda*. Biskopen sendte senere dette pergamentet som en gave til kong Fredrik den tredje av Danmark og Norge. Kongen innlemmet håndskriftet i Det kongelige biblioteks håndskriftsamling, og derfor kalles gjerne dette håndskriftet for *Codex Regius* ("den kongelige bok").

Mange andre islandske, norske, svenske og danske håndskrifter fra middelalderen ble samlet inn av en annen islending, Árni Magnússon (1663 – 1730). De fleste av disse ble sendt til København og oppbevart i Magnússons hjem og i universitetets bibliotek. Dessverre ble Magnússons samling hardt rammet av bybrannen i København i 1728, da både hans hjem og universitetsbiblioteket brant ned. Heldigvis klarte Magnússon å redde mange av skriftene, og disse testamenterte han senere til Universitetet i København. Disse skriftene ble grunnstammen i det som senere ble kjent som Den Arnamagneanske samling.

Fra götisme til nasjonalromantikk

På 1500-tallet oppstod det en idéstrømning som senere skulle bli kjent som götismen. Tanken bak götismen var at folkegruppen goterne, som hadde beseiret romerne, skal ha stammet fra Sverige. Dermed ble svensk historie og kultur fremhevet som like overlegen som den romerske, og kulturbevegelsen forsøkte også å påvise at det var goterne som hadde stått bak den tidlige europeiske kulturutviklingen (Steinsland 2005, s. 69).

Götismen var preget av nasjonalisme, og den trykket de norrøne tekstene til sitt bryst. Både norrøne tekster og runeinnskrifter ble regnet som götiske. Spesielt *Snorre-Edda* ble en viktig tekst for bevegelsen. Det ble utgitt flere bøker som omhandlet Sverige og de nordiske landenes eldste historie i denne perioden, blant annet *Alla göta- og sveakonungars historia* av Johannes Magnus (1554) og *Historia om det nordiska folket* av Olaus Magnus (1555).

På 1600-tallet kom også götismen til Danmark. Både i Sverige og i Danmark ble den norrøne fortiden romantisert, og innenfor den götiske bevegelsen ble det skapt mange nye patriotiske dikt og sanger som hyllet vikingene og den nordiske historien. På denne tiden våknet også interessen for runeskriften. Blant de mest prominente forskerene på dette feltet var svenske Johan Bure og danske Ole Worm. I Sverige opprettet staten et antikvitetskollegie som fikk i oppgave å behandle og trykke gamle skrifter (Walette 2006, s. 326).

På 1800-tallet var götismen fortsatt sterk, og nå kom også den nasjonalromantiske bølgen for fullt. Interessen for nordisk historie og kultur var sterk. Mange bøker som dreide seg om urnordiske myter og historie ble utgitt, men som regel var disse lite preget av akademisk forskning. Mange av dem, som for eksempel *Undersökningar i germansk mytologi* (av Viktor Rydberg, utgitt i 1886 og 1889 i Stockholm) forsøkte å systematisere mytene og konstruere en mer helhetlig fremstilling av en felles nordisk historie (Steinsland 2005, s. 70).

Under den nasjonalromantiske perioden på begynnelsen av 1800-tallet var det et spesielt fokus på vikingene, og det var nå idéen om et felles nordisk opphav ble fremtredende. Vikingtidens kultur og figurer ble romantisert, og interessen for den norrøne litteraturen ble enda sterkere.

Gjennom utgivelser fra danske diktere som Adam Oehlenschläger og Nikolai Frederik Severin Grundtvig fikk den nordiske mytologien nærmest en renessanse, og ble sammenliknet med de klassiske greske og romerske mytologiene (Steinsland 2005, s. 71). Grundtvigs utgivelser, blant annet *Om Asalæran* fra 1807 og *Nordens mythologie* fra 1808, var med på å gi mytologien egenverdi som kilde til vikingtidens religion.

På samme tid foregikk det en sterk nasjonsbygging i Norge og Sverige, og også her var de norrøne tekstene sentrale. Historikerne Rudolf Keyser og Peter Andreas Munch utga sammen med

filologen Carl Richard Unger mange av de norrøne verkene i vitenskapelige utgaver (Steinsland 2005, s. 71). I Sverige førte industrialiseringen av bokbransjen til at de norrøne tekstene nådde ut til et større publikum enn før, og både eddaene og sagaene ble utgitt i nye, påkostede utgaver.

Eddadiktene og sagaene ble nå sett på som kilder til en germansk, felles historie. Likevel førte ikke denne idéen til at de nordiske landene ble knyttet sterkere sammen – dette var en turbulent tid politisk sett, og i stedet ble mytene og forhistorien benyttet til å legitimere dannelsen av separate riker. Snorres kongesagaer, *Heimskringla*, ble for eksempel brukt i den norske nasjonsbyggingen.

I Tyskland, derimot, var tonen en annen. Der førte nasjonalromantikken til at de tyske statene ble samlet til ett rike rundt år 1870. Siden Tyskland ikke hadde så mye eget kildemateriale, benyttet de gjerne de norrøne skriftene som om de var en del av en felles germansk historie. Interessen for nordisk stil og kultur var svært sterk, og dannet etterhvert grunnlaget for en ny, germansk mytologi. Skapelsen av en slik germansk mytologi kulminerte på mange måter med Richard Wagners' opera, *Nibelungens ring* fra 1876.

Denne operaen, med en germansk helteskikkelse i fokus, ble sentral i den bølgen av nasjonalisme som spredte seg i Tyskland, som senere skulle føre til en nærmest religiøs ideologi der germansk etnisitet og mytologi var i fokus. Denne ideologien var sentral i den nazistiske bevegelsen i senere tid.

Den naturmytologiske skole

I dag er götismens og nasjonalromantikken idé om en felles germansk og norrøn myteverden stort sett forsvunnet, og mye av grunnen til det er den vitenskapelige forskningen som overtok etter nasjonalromantikken på slutten av 1800-tallet. I spissen for den nye, akademiske religionsforskningen var tyskeren Friedrich Max Müller (1823 – 1900).

Müller var språkforsker og spesielt interessert i slektskapet mellom de indoeuropeiske språkene. Det var Müller som først la frem idéen om at likheten mellom ulike mytologier skyldtes en "sykdom i språket". Med dette mente Müller at mennesker ikke hadde ord for å beskrive naturfenomener, og at mytene bare var forsøk på å beskrive disse. Dermed, mente Müller, ble naturfenomenene personifisert og ble til guder og andre mytologiske skikkelser.

Også de nordiske gudene ble forklart som personifiseringer, og Müllers teori var en sterk innflytelse på forskningen på denne tiden, som nå er kjent som den naturmytologiske skole (Steinsland 2005, s. 74). I tillegg til dette var det sammenliknende eller komparative religionsstudiet på fremmarsj.

Den tyske folkloristen og etnologen Wilhelm Mannhard ville gå vekk fra de romantiske fremstillingene og heller ta for seg det originale mytiske materialet. Han samlet inn tradisjonelt folkloristisk stoff fra store deler av Europa og benyttet dette i sin komparative forskning. I 1875 utgav han sitt grunnleggende verk, *Wald- und Feldkulte*. Dette verket og Mannhards studier hadde stor innflytelse på den senere forskningen.

Den komparative metoden ble viktig for mange forskere, blant annet James George Frazer (1854 – 1941). Han var opptatt av sammenhengen mellom ritualer og myter, og brukte et stort antall myter fra ulike deler av verden i sine komparative studier. Frazer var en del av det vi i dag kjenner som "myte-rite skolen", en gruppe forskere som mente at myter var ugjenkallelig knyttet til ritualer. Ritualet, mente de, var den grunnleggende delen av religion, mens mytene alltid forholdt seg til ritualene. I samband med den naturmytologiske retningen tolket Frazer for eksempel myten om Balders død til å handle om naturens sykliske død og gjenoppvåkning (Steinsland 2005, s. 74).

Radikal kildekritikk

På slutten av 1800-tallet ble også den naturmytologiske skolen sterkt kritisert, blant annet av den norske religionshistorikeren Sophus Bugge (1833 – 1907). Bugge og flere andre forskere stod i spissen for en svært radikal kildekritikk. De mente at det å sammenlikne myter fra alle verdenshjørner hadde lite for seg. I stedet ville de se på de norrøne mytene (og andre myter) i lys av konteksten de var skrevet i. For eksempel mente de at de norrøne mytene måtte leses med tanke på at kristendommen hadde kommet til Norge og at denne kunne ha påvirket de norrøne mytene.

Bugge kom med en ny teori om at det norrøne tekstmaterialet ikke bare var påvirket av kristendommen, men også at selve materialet i seg selv var blitt til i møtet med den nye religionen, som et tilsvar til denne. Konklusjonen ble dermed også at de norrøne mytene ikke var et bevis på en fellesgermansk arv, men derimot at de var et resultat av møtet mellom ulike kulturer. Dette var så radikalt og endret så mye fra tidligere forskning at Bugges teori vakte stor oppsikt i det religionshistoriske miljøet på slutten av 1800-tallet.

Det var ikke bare Bugge som stod for en mer radikal kildekritikk – flere andre forskere, blant annet tyskeren Eugen Mogk, mente at kildeverdien av de norrøne tekstene var svært liten. Selv om Bugge og hans samtidige kanskje var for radikale i sin kildekritikk og avfeide kildematerialet for fort, la de likevel grunnlaget for en nyere, mer kildekritisk forskning.

Begynnelsen av 1900-tallet

Tidlig på 1900-tallet kom den norske filologen Magnus Olsen (1878 – 1963) ut med to viktige verk når det gjaldt nordiske stedsnavn: *Hedenske kultminder i norske stedsnavne* (1914) og *Ættegard og helligdom* (1924). Disse var betydelige bidrag til forskningen og brakte stedsnavnene inn i lyset som en viktig del av forskningsfeltet.

På samme tid kom også den danske religionshistorikeren og filologen Vilhelm Grønbech (1873-1948) ut med et stort verk i fire deler kalt *Vor Folkeæt i Oldtiden* (1909-1912). Han leste mytene som paralleller til det norrøne samfunnets sosiale og kulturelle historie.

Helt frem til 1940-tallet var det mye diskusjon og debatt rundt kildene og hvordan man best skulle behandle dem. Til denne debatten kom den franske språkforskeren Georges Dumézil (1898 – 1986) med en ny metode som i dag er kjent som den komparative strukturalismen. Dumézil var mer opptatt av forholdet mellom samfunn og mytologi, og han utviklet en teoretisk modell som siden fikk mange tilhengere. Denne modellen kalles gjerne trefunksjonsmodellen, og går ut på at man deler opp gudepanteonet i en spesifikk religion i tre klasser, basert på funksjon: herskerfunksjonen (herskere og prester, lov og magi), krigsfunksjonen (krigs- og kampguder) og fruktbarhetsfunksjonen (fruktbarhet, grøde og rikdom).

Dumézil jobbet med det indoeuropeiske mytestoffet, og ikke bare en bestemt mytologi. Med sin trefunksjonsmodell mente han å ha funnet en fungerende teoretisk modell for alle indoeuropeiske mytologier. Han argumenterte for at det fantes en indre sammenheng mellom de ulike indoeuropeiske folkegruppene og deres samfunnsstruktur. Derfor mente Dumézil også at deres ulike mytologier avspeilet den indoeuropeiske samfunnsmodellen.

Dumézils teoretiske modell bidro også til et nytt syn på kildene. Etter hans syn kunne de tre funksjonene gjenfinnes også i andre kilder som tidligere ikke hadde blitt ansett som viktige, som for eksempel lover, eventyr og sagn. Dumézil har siden fått kritikk for å legge for mye vekt på den antatte felles indoeuropeiske samfunnsmodellen. Andre forskere har avfeid hans modell.

Selv om Dumézil har sine kritikere, har hans forskning likevel bidratt til et friere syn når det gjelder kildematerialet, og kilder som tidligere ble forkastet av forskerne under den radikale kildekritikken ble tatt inn i varmen igjen.

Tverrfaglighet i dag

I dag er det et skille angående synet på kildene blant forskere i norrønfaget. Enkelte mener at våre skriftlige kilder (som i de aller fleste tilfeller er nedskrevet i kristen middelalder) bare kan gi oss

opplysninger om tiden de er nedskrevet i, og ikke er til å stole på når det gjelder å gjengi førkristent stoff. Andre igjen mener at disse kildene kan brukes som en inngangsportal til det genuint norrøne. De fleste er imidlertid enige om at det er viktig å være kritisk til kildene.

Dagens forskning er hovedsakelig preget av tverrfaglighet. De litterære kildene granskes av filologer, religionshistorikere, litteraturvitere og sosialantropologer, og det er blitt mer fokus på andre kilder, som arkeologiske funn og stedsnavn. Forskere fra ulike fagfelt samarbeider nå i tverrfaglige prosjekter som har som mål å belyse den nordiske hedendommen fra flere ulike vinkler. Slik forskning har blant annet ført til utgivelsen av flere ulike symposier i Norden – blant annet *Myte og ritual i det førkristne Norden. Et symposium* (redigert av Jens Peder Schjødt et al., 1994), *Religionsskiftet i Norden. Brytninger mellom nordisk og europeisk kultur 800-1200* (redigert av Jon Vidar Sigurdsson et al., 2004) og *Vägar til Midgård. Plats och praxis* (redigert av Anders Andrén et al., 2002). Dette er bare et lite utvalg av tverrfaglige utgivelser.

Av innflytelsesrike forskere innen faget i dag kan nevnes blant annet den norske religionshistorikeren Gro Steinsland (1945-), som har bidratt med flere vesentlige utgivelser og bøker fra midten av 80-tallet og til i dag. Blant hennes mer fremtredende verk kan nevnes *Människor och makter i vikingarnas värld* (skrevet sammen med Preben Meulengracht Sørensen, 1998), *Den hellige kongen. Om religion og herskermakt fra vikingtid til middelalder* (2000) og *Norrøn religion: Myter, riter, samfunn* (2005). Steinsland har også bidratt med mange vitenskapelige artikler i tverrfaglige prosjekter (blant annet i *Vägar til Midgård* som nevnt ovenfor).

Blant aktuelle norske forskere innen fagfeltet finner vi også den norske historikeren og filologen Else Mundal (1944-), som har bidratt med flere publikasjoner og artikler om eddadiktene, skaldediktene, sagaer og myter. Hennes fokus er hovedsakelig på forholdet mellom norrøn skriftlig og muntlig tradisjon.

Når det gjelder bruken av fornaldersagaene som kilde må boken *I Odins Tid – Norrøn religion i fornaldersagaene* (2010) nevnes. Boken er skrevet av den norske religionshistorikeren Gunnhild Røthe. Fornaldersagaene har tidligere blitt diskreditert som kilder til norrøn religion på grunn av sjangeren, som ligger tettere opptil eventyr. I denne utgivelsen ser Røthe nærmere på disse sagaene og om de kan gi oss informasjon om den norrøne religionen.

Blant svenske forskere kan nevnes religionshistorikeren Britt-Mari Näsström (1942-), og spesielt hennes arbeid med gudinnene i norrøn religion. Hun har utgitt flere bøker. Blant de viktigste av dem er *Freyja – the Great Goddess of the North* (1995), *Blot – tro och offer i Norden* (2002) og *Fornskandinavisk religion* (2002). Sistnevnte er en grunnbok og en innføring i den norrøne religionen. Näsström arbeider med den norrøne religionen i et komparativt, indoeuropeisk lys.

En annen viktig bidragsyter innenfor faget var den danske filologen og litteraturforskeren Preben Meulengracht Sørensen (1944-2001). Han jobbet tverrfaglig med å kombinere norrøn filologi, historie og litteraturhistorie. Sammen med Gro Steinsland utga han en ny og kommentert oversettelse av *Voluspå* i 1999, samt en håndbok i norrøn religion kalt *Menneske og makter i vikingenes verden* (1994).

Margaret Clunies Ross (1942-) er en australsk religionsforsker som også har preget fagfeltet de senere årene, både i sitt arbeid med den norrøne diktningen og med mytematerialet. Blant hennes bidrag til forskningen finner vi utgivelser som *The Cambridge Introduction to the Old Norse-Icelandic Saga* (2010), *Old Norse myths, literature and society* (2003) og *Prolonged echoes: Old Norse myths in medieval Northern Society* (1994).

Håndbøker i norrøn mytologi

Til slutt vil jeg presentere et lite utvalg av de viktigste håndbøkene og oversiktsverkene om norrøn mytologi som blir benyttet av studenter i dag. Blant norske håndbøker har vi Anne Holtsmarks *Norrøn mytologi: Tru og mytar i vikingtida* (1970), samt Gro Steinslands *Norrøn religion: myter, riter, samfunn* fra 2005. I Danmark kom Anders Bæksted i 1963 ut med en håndbok kalt *Guder og Helte i Norden*. Denne har siden kommet ut i revidert form og i flere opplag under tittelen *Nordiske guder og helte*, senest i 2008.

Blant engelske utgivelser finner vi håndboken *Gods of the North* av Brian Branston, først utgitt i 1955 og i revidert versjon i 1980. I tillegg vil jeg nevne *Norse mythology: a guide to the Gods, heroes, rituals and beliefs* (2002) av John Lindow, professor ved University of California. Et annet viktig oppslagsverk er Hilda R. Ellis Davidsons *Scandinavian Mythology*, først publisert i 1969. Denne innføringen i norrøn mytologi har siden blitt oversatt til blant annet norsk og dansk, og har blitt utgitt flere ganger.

Kapittel 4 – Den norrøne religionen

Denne oppgaven dreier seg om guder og makter i den norrøne religion. Den norrøne religionen var en folkereligion som dominerte i det norrøne samfunnet i Norden i vikingtiden og antageligvis også enda tidligere.

I vikingtiden var Norge og Island sentrum for en kultur vi i dag kaller for oldnordisk eller norrøn. Også Sverige og Danmark var påvirket av den norrøne kulturen, og i tidlig vikingtid ble det norrøne språket snakket i hele Skandinavia og på Island, med små forskjeller. Det ser ut til at alle landene hadde en liknende kultur, med samme mytologi og religion.

Vikingtiden regnes tradisjonelt sett fra ca. 800 e.v.t. til 1030 e.v.t. Begge disse tallene stammer fra historiske begivenheter: I 793 ble klosteret på øya Lindisfarne i England angrepet og plyndret av vikinger på tokt. Dette toktet har siden blitt ansett som selve startskuddet til vikingtiden. Arkeologisk materiale ser ut til å bifalle dette, ettersom det skjer en endring i dekorstilen omtrent på denne tiden (Solberg 2003, s. 219).

I løpet av vikingtiden skjedde det store forandringer i kulturen og samfunnet i Norden ettersom landene gradvis ble kristnet og makten ble sentralisert. Avslutningen på vikingtiden settes ofte til år 1030 og slaget på Stiklestad. Etter dette går vikingtid over i middelalder og kristendommen overtar etter den norrøne religionen.

Hva kaller vi religionen?

Det norrøne folket hadde ikke noe eget navn på sin religion. Religionen var en del av deres kultur og tradisjon, og de kalte den bare for *siðr* – sed eller skikk. Det var først i møtet med en ny og utfordrende religion, kristendommen, at den norrøne religionen fikk det navn: *heiðinn dómr*, eller hedendom (Steinsland 2005, s. 12). Dette var et motsvar til *kristinn dómr*, kristendom.

Ordet *heiðinn* stammer fra norrønt *heiðr* (norsk: hede eller hei) som betyr skogsløst og udyrket område. Hedendommen var altså noe som hørte til i den øde heia, i utkanten av samfunnet. Folk som tilhørte hedendommen ble kalt for hedninger, noe som siden har fått en negativ klang fordi ordet gjerne har blitt brukt nedsettende om ikke-kristne.

I moderne religionsforskning har det derfor blitt gjort flere forsøk på å lage en mer nøytral betegnelse på religionen. Begrep som brukes er blant annet "oldnordisk religion", "fornnordisk religion", "før-kristen, nordisk religion" og "norrøn religion". Problemet er ofte at "nordisk religion" kan omfatte andre samtidige religioner i området, som samiske eller finsk-ugriske religioner. Derfor har jeg valgt å holde meg til begrepet "norrøn religion" i denne oppgaven, både fordi det er et

nøytralt begrep og fordi det skiller den norrøne kulturens religion fra andre samtidige religioner i Norden.

Panteonet

Den norrøne religionen var polyteistisk og hadde mange guddommer. De var knyttet sammen gjennom familiebånd og dannet et stort panteon. Visse guddommer var mer fremtredende og populære enn andre. Det norrøne panteonet bestod av både guder og gudinner, som bor i Åsgård. Vi kjenner navnene på mange av dem.

Hovedguden i panteonet er Odin, en krigs- og visdomsgud. Hans sønn Tor er mest kjent som tordengud, men han har også en viktig rolle som beskytter av kosmos. En mer gåtefull gud er Heimdall, som vokter inngangen til Åsgård: regnbuebroen Bivrost. Alle disse gudene tilhører en gudeslekt som blir kalt for æser.

Æsene lå lenge i krig med en annen gudeslekt, vanene. Etter mange år med krig ble begge sider lei av konflikten, sluttet fred og sendte gisler for å bo hos den andre slekten. Vanene sendte tre guder: Njord og hans barn Frøy og Frøya. Alle tre er fruktbarhetsguder. Njord står for godt fiske og godt vær på havet, mens Frøy og Frøya er mer direkte knyttet til fertilitet, seksualitet og gode avlinger. Frøya er også den store kjærlighetsgudinnen.

Frigg er Odins hustru og ekteskapets høye beskytter. En annen gudinne som en nevnt i mytene er Idun: hun vokter gulleplene som holder gudene unge. Gudinnene ble kalt for åsynjer, som er den kvinnelige formen av æser.

I tillegg til gudene finnes det også noen jotner som regnes med til panteonet. Den viktigste av disse er Loke, Odins fosterbror. Han er en jotun, men regnes til æsene. Han er en karakter med mange fasetter, som både hjelper gudene og steller til ugang ettersom det passer ham. De to andre jotnene som regnes til æsene, Gerd og Skade, er begge kvinner og ble innlemmet i panteonet gjennom giftemål. Gerd giftet seg med Frøy, mens Skade giftet seg med Njord.

Jotnene og den norrøne dualismen

Jotnene kjenner vi fra mange norrøne myter. De er gudenes motstandere og representerer de kaotiske kreftene i verden. Jotnene ble til i urtiden, før gudene. De er dermed eldst og besitter stor visdom og kunnskap. Jotnene har ofte blitt feilaktig tolket som onde. Jotnene er riktignok knyttet til kaos, men kaos tilsvarer ikke ondskap.

For å forstå dette er det viktig å vite at det norrøne samfunnet ikke hadde noe skille mellom

godt og ondt. Istedet fantes det et skille mellom orden og kaos. Orden var det hjemlige og det trygge, det som mennesker hadde kontroll over – for eksempel gården med innmark, familie og samfunn. Gudene skulle beskytte ordenen i verden.

Kaos, derimot, var det som var utenfor gjerdene – det ville, utemmede og ukontrollerbare. I skogen, på fjellet og på havet herjet naturkreftene og kaos. Det var her jotnene hørte hjemme, i Utgard. Det var altså en sterk dualisme i den norrøne religionen, der orden og kaos stod i opposisjon til hverandre – de både tiltrekkes og frastøtes av hverandre. Det var en fin balanse mellom disse to kreftene, representert av to grupper makter som stadig lå i konflikt med hverandre.

Kosmologi

Det norrøne verdensbildet er sirkulært. I midten av verden står Yggdrassil, verdenstreet. Rundt dette treet ligger gudenes hjem, Åsgård. I en sirkel rundt Åsgård ligger Midgård, menneskenes hjem. Utenom Midgård ligger det ytterligere en sirkel: Utgard. Der ligger Jotunheimene hvor jotnene holder til. Utenfor Utgard ligger det store Uthavet som omkranser alt. I dette havet ligger Midgardsormen – en orm som kveiler seg rundt hele verden og biter seg selv i halen. Det er Midgardsormen som holder verden sammen.

Det store treet Yggdrassil omtales som livstre, verdenstre eller skjebnetre. Slike trær er velkjente kosmologiske symboler og kan være et uttrykk for en *axis mundi*, en verdensakse. Yggdrassil representerte sentrum i det norrøne verdensbildet. Treets røtter står ved nornebrønnen og suger vann fra denne. Deretter går vannet opp i treets grener og ut i bladene, og drypper så ned på verden som regn. Alle verdens elver har også sitt utspring fra nornebrønnen. Men også livstreet selv har sin skjebne – treet blir spist på og eldes, noe som tyder på at den kosmiske orden kan gå i oppløsning.

Nornebrønnen kalles også Urds brønn. De tre nornene – Urd, Verdande og Skuld – er kvinneskikkelser med makt over skjebnen. Ikke bare kjenner de gudenes og menneskenes skjebner, det er nornene som skaper skjebnene.

Det er usikkert om norrøne mennesker hadde en lineær eller syklisk tidsoppfatning (Steinsland 2005, s. 106). Sesongene og årstidene ble markert gjennom ritualer – for eksempel fantes det vårblot som markerte oppstarten for vikingtokter og seilaser, og julefeiring som skulle hjelpe både guder og mennesker gjennom den mørkeste tiden. Menneskenes liv var i stor grad knyttet til denne syklusen. Likevel, om man ser på dikt som Voluspå, har historien der en lineær gang fra skapelse til Ragnarok. Det er derfor svært vanskelig å si om tiden har blitt sett på som syklisk eller lineær.

Skapelse og undergang

Verdens skapelse i den norrøne mytologien er nevnt i flere norrøne kilder, blant annet eddadiktene *Grimnesmål* og *Vavtrudnesmål*, samt i *Gylvaginning* i *Snorre-Edda*. I *Voluspå* er det en volve, eller spåkvinne, som forteller om hele verdensforløpet fra urtiden til undergangen.

I følge *Voluspå* var det i urtiden kun et stort kaos, Ginnungagap. Både *Gylvaginning* og *Vavtrudnesmål* sier at det første vesenet som oppstod var en jotun, Yme. Yme var tvekjønnet og kunne derfor avle barn med seg selv. Fra Yme oppstod det en hel slekt med jotner. Samtidig med Yme oppstod det også en ku, Audhumbla ("den melkerike kua"). Hun slikket på salte steiner. En dag slikket hun frem hodet av en mann, Bure. Bure ble gjennom sin sønn Bor stamfar til en ny ætt.

Når Bor av ku-slekten og Bestla av Yme-slekten så giftet seg og fikk barn kom det en ny ætt til verden: gudene. Deres sønn var nemlig Odin, ett helt nytt vesen med skapervilje og bevissthet. Sammen med sine brødre drepte Odin Yme og brukte hans kropp til å forme verden. Med andre ord ble verden til ved at Odin og brødrene tok livet av sitt eget opphav. Dette er et vanlig motiv i indoeuropeiske skapelsesmyter (se for eksempel den mesopotamiske myten om Marduk og Tiamat). Dette førte også til at det tidlig ble en konflikt mellom jotunættene og den nye gudeætten, æsene.

Etter å ha skapt verden tok gudene til med å innrette den slik de ønsket. De satte sol og måne på himmelen, og laget en tidsregning for døgnet og året. Deretter forteller *Voluspå* at de tømret horg og hov – med dette menes at de grunnla ritualer og kult (Steinsland 2012, s. 54). Gudene laget så vakre redskaper og gjenstander, og de levde glade på Idavollen.

Denne harmoniske gullalderen endte med at tre jotunkvinner dukket opp på gudenes tun. De omtales som sterke, og de utgjør en trussel for æsene. Æsene forstår nå at de ikke har herredømme over verden, og at noe må gjøres for å motstå jotnene. Derfor går de til tinget og bestemmer seg for å skape to nye slekter; dvergene og menneskene.

Dvergene er kjent som svært dyktige håndverkere, og ble i følge *Voluspå* skapt "av Brimes blod og av Blåins legger" (*Edda-dikt* 1985, s. 18). Dette er kjenninger, poetiske omskrivninger, for hav og jord. De er tolket som tilnavn på urjotnen Yme, siden både hav og jord ble skapt av hans kropp. Dvergene tok til å utforme menneskekropper av jord.

Videre forteller *Voluspå* at tre æser – Odin, Høne og Lodur – fant Ask og Embla på stranden. *Voluspå* sier ingenting om hva Ask og Embla er, bare at de er uten skjebne. Æsene gav dem livskraft, tanke og ånd. Disse to ble de første menneskene i verden, og fra dem kom menneskeætten. Snorre skriver i *Gylvaginning* at Ask og Embla var to trær, men en annen teori er at disse to skikkelsene kan ha vært laget av dvergene, som selv ikke hadde kraften til å gi dem liv.

Etter at æsene gir menneskene liv er det nornene, de feminine skjebnemaktene, som tar over

og bestemmer menneskenes skjebne. Det er verdt å merke seg at i denne skapelsesberetningen er det ingen forskjell på kjønnene – mann og kvinne skapes samtidig og det er tilsynelatende ingen forskjell mellom dem.

Verdens undergang kalles Ragnarok, eller "maktens ende", i norrøn religion. Ragnarok vil starte med flere naturkatastrofer og ved at den sosiale ordenen faller i grus. Etter dette vil jotnene, anført av Loke, gå til kamp mot æsene. I slaget som følger vil jotner og æser mer eller mindre utslette hverandre. Sol og måne vil bli slukt og jorden vil synke i havet. Bare noen få guder og to mennesker overlever Ragnarok.

Etter Ragnarok kommer en ny verden, en verden uten kaosmakter. I denne nye verden skal det igjen komme en gullalder, og guden Balder (samt flere av de yngre æsene) skal komme og styre. Jotnene har ingen plass i denne postapokalyptiske fremtidsvisjonen – de gikk til grunne under Ragnarok sammen med de gamle gudene.

Religion i dagliglivet

Ritualer og kult var en integrert del av livet i norrøn tid. Religionen ble kalt for *siðr*, altså sed eller skikk. Den viktigste delen av religionsutøvelsen var *blotet*, en offerhandling. Tanken bak offeret var at det var et tilnærmet kontraktsforhold og gave-gjengave-prinsipp mellom gudene og menneskene (Solberg 2003, s. 258). Vennskapsforholdet var det viktigste sosiale båndet i vikingetiden og ble opprettholdt gjennom gavegivning. Vennskapet i norrøn tid handlet om gjensidig støtte, lojalitet og beskyttelse. Gjennom blotet ble slike vennskapsforhold også innstiftet mellom guder og mennesker.

Offeret til gudene skulle blidgjøre disse og sørge for deres støtte og beskyttelse. Ved å gi en gave eller et offer til gudene sikret folk seg deres vennskap, og det har mest sannsynlig vært viktig å bekrefte dette vennskapet regelmessig gjennom å fortsette å blote til den guden man ønsket vennskap med. Dette kunne gjøres privat eller offentlig. Selve offeret kunne være et slaktoffer, mat og drikke eller verdigjenstander, som for eksempel gullgubber.

Ritualene var i tillegg viktige for å opprette harmoni – ikke bare mellom guder og mennesker, men også for hele samfunnet. Ritualene skulle sørge for hell, lykke og fred. Blotfestene og ritualene skapte et fellesskap som hjalp til å opprettholde orden i samfunnet. Både kvinner og menn kunne delta i blotet, og kvinner kunne også være kultledere.

Offentlig kult

Den offentlige kult med blotfester ble utøvet i bygninger som ble kalt for hov. Svært mange stedsnavn vitner om at det tidligere har vært et hov på stedet, som for eksempel Torshov og Hovland. Forskerne tror derimot ikke at hovene har vært egne helligsteder, men at det var en betegnelse på hallen på en storgård der man samlet seg til offentlig blot (Solberg 2003, s. 259). Selve ordet hov stammer fra det tyske *Hof*, som betyr "bondegård".

I tillegg til hovet fantes det også en annen type hellig plass, kalt horg. Ordet betyr "steinsetting" eller "haug". En teori er at horgen er et kultsted der en har lagt steiner i haug og stilt opp et gudebilde, og så ofret til dette.

Den offentlige kult var i stor grad knyttet til herskerne; høvdinge, jarler og konger. De ledet offerfestene og utførte de rituelle handlingene. Blotfestene var også med på å øke herskerenes maktposisjon. Blotfestene var ofte sentrert rundt et stort felles måltid der folk spiste kjøttet fra offerdyrene og innviet øl (Steinsland 2005, s. 276). Det var tre viktige blot i løpet av året: sommerblot, høstblot og midtvintersblot.

Privat kult

I tillegg til de offentlige blotene ble det også utført ritualer i hjemmet. Disse kunne også være blot, men det var spesielt ritualer knyttet til menneskenes livsløp som ble utført på gården og av gårdens befolkning. Livsløpsritualene i det norrøne samfunnet er såkalte overgangsritualer, riter de passage. Slike ritualer markerer overganger mellom ulike stadier i livet. I norrøn tid fantes for eksempel ritualer knyttet til fødsel, navngivning, fosterbrorskap, bryllup og død.

Den lokale kult på gården kunne også være knyttet til forfedrene og dyrking av dem. Gravhaugene lå nære gården, og man tenkte seg at de døde kunne hjelpe til å beskytte gården og sørge for gode avlinger så lenge man stelte pent med dem. Derfor ble det også ofret til forfedrene, i hovedsak med mat og drikke. Gjennom kult kunne man fornye og opprettholde kontakten med de avdøde i slekten.

Vi vet også at det fantes et spesielt blot som ble kalt alveblot. Dette ser ut til å ha vært sterkt knyttet til den nære familien og dens forfedre (Steinsland 2005, s. 345). Selv om husfruen vanligvis kunne utøve autoritet i den private kult, var det spesielt ved alveblotet at hun hadde en fremtredende posisjon. Under alveblotet kunne gjester oppleve å bli vist vekk, noe som tyder på at alveblotet var noe hemmelig som kun familien kunne delta i.

Kvinnene på gården var også knyttet til vettekulten. Vettene var naturmakter som beskyttet

landområder og gjerne holdt til i lunder og huler. Det var mest sannsynlig vanlig å sette mat og drikke til vettene, siden denne praksisen ble omtalt i flere lover. Siden denne kulten var såpass privat fikk den fortsette å leve i lang tid etter at kristendommen hadde tatt over. Spor av vettekulten kan vi se i dag i eventyr og folketro i form av huldrer, nisser og andre underjordiske vesener. Det kan se ut til at den private kulten var mer opptatt av de kollektive maktene enn av enkelte gudeskikkelser (Steinsland 2005, s. 356).

Seid

I tillegg til den private og den offentlige kulten fantes det noe som ble kalt for seid. Ordet oversettes som regel som "trolldom". Det er usikkert om seiden var en del av religiøs kult eller et eget fenomen (Steinsland 2005, s. 307). På mange måter var seid en kontrast til den tradisjonelle religiøse kulten. Der kulten var opptatt av å sikre seg gudenes hjelp, forsøke de som seidet å nå sine mål på egenhånd gjennom bruk av trolldom.

Seid inkluderte flere områder, blant annet galdring og spådomskunst. I følge *Heimskringla* var det vanegudinnen Frøya som lærte æsene å seide, så seiden har også et mytologisk opphav. Seiden var i hovedsak kvinnes domene, og menn som utøvde seid ble ofte sett ned på. En kvinnelig utøver av seid ble kalt for en volve, eller spåkvinne. Volver dukker opp flere ganger i mytene, blant annet er *Voluspå* lagt i munnen på en volve.

Oppsummering

Den norrøne religionen hadde altså mange forestillinger om guder og makter. Mytologien og ritualene viser at det fantes mange slags kollektiver som menneskene måtte forholde seg til. Verdensbildet er sirkulært, og verdensløpet er allerede lagt – mytologien bærer preg av tanker om endetid og undergang. Religionen og religionsutøvelsen var tradisjon eller skikk.

Både menn og kvinner deltok i kult og religiøse handlinger, både offentlig og privat. Det er også viktig å merke seg at religionen var svært preget av dualismen mellom orden og kaos, og at tilværelsen var en skjør balansegang mellom disse to motstridende kreftene.

Kapittel 5 – Opphav

Eddadiktene og Snorre Edda forteller oss mye om verdens skapelse. Myten om hvordan verden ble til inneholder også annen viktig informasjon: hvordan guder og jotner ble til. Det var nemlig verken gudene eller jotnene som skapte verden, de ble til på et senere tidspunkt.

Det er to ting som er interessant å merke seg: for det første at jotnene ble til før gudene, og at gudene stammet fra jotnene. Med andre ord deler de altså et felles opphav. I dette kapitlet har jeg sett nærmere på opphavet til jotner og guder, og sett på hva, om noe, som førte til at de ble til forskjellige kollektiv. Er det snakk om at gudene ble helt nye vesener, eller er skillet mellom guder og jotner kun sosialt?

Opphavsmytten

Den norrøne opphavsmytten kjenner vi bruddvis fra flere eddadikt, blant annet *Voluspå*, *Vavtrudnesmål* og *Grimnesmål*. Snorre har i sin *Edda* en mer detaljert beskrivelse, og mye av denne informasjonen finner vi ikke i andre kilder. I tillegg motsier Snorre seg selv, for eksempel ved å forklare at æsene bor i himmelen, men også midt i verden. Dette kan skyldes at Snorre hadde tilgang til flere ulike kilder og valgte ut deler av disse for å skape en mer sammenhengende skapelsehistorie (Bæksted 2008, s. 34). I tillegg er det også mulig at Snorre selv la til eller endret deler av innholdet.

Snorre skriver i *Gylvagingning* at i urtidens kaos, Ginnungagap, fantes det to heimer: Nivlheim i nord og Muspellheim i sør. I nord var det kaldt og i sør var det varmt. Fra Nivlheim rant elvene Elivåger, og eiteret etter disse størknet og ble til is. Denne isen begynte så å rime, og dette rimet spredte seg utover Ginnungagap. Da rimet møtte heten fra Muspellheim smeltet det og begynte å dryppe. Fra disse dråpene kom det liv: mannskikkelsen Yme.

Deler av denne historien finner vi også i *Vavtrudnesmål*. I dette diktet kniver Odin med jotnen Vavtrudne om hvem som er størst i visdom. Vavtrudne sier: "Fra Elivåger sprutet eiterdråper, økte til jotnen stod der; våre ætter kommer alle fra ham; slik ble de alle så onde" (*Edda-dikt* 1985, s. 67).

Også *Voluspå* nevner at det i urtiden kun fantes kaos alle steder, Ginnungagap. Det var der at Yme, den første jotnen, levde. Sammen med han ble det til en ku, Audhumbla. Yme blir ofte tolket som et androgynt vesen, siden han kunne avle barn med seg selv. Fra Yme kom den første jotunslekten. Fra Audhumbla kom det i følge *Gylvagingning* en annen slekt: kua slikket salte steiner, og en dag slikket hun frem en mann. Han fikk navnet Bure, og ble stamfar til ku-slekten.

Yme-slekten og ku-slekten hadde altså ulikt opphav. Så, når Bor av ku-slekten giftet seg og fikk barn med Bestla av Yme-slekten, skjedde det noe: æsene ble til. De første av denne nye ætten var Odin, Vile og Ve (i *Voluspå* strofe 18 kalles brødrene for Odin, Høne og Lodur – de ulike navnene kan skyldes ulike mytetradisjoner.)

Bor-sønnene er de første gudene og de er ulike de andre urtidsvesenene. I motsetning til Yme og Audhumbla, har Bor-sønnene skapervilje. For å skape verden går de drastisk til verks. De dreper Yme, sin stamfar, og bruker kroppen hans til å skape verden. *Voluspå* uttrykker seg knapt om dette, der sies det kun at "Før Burs sønner støtte landene opp, de som mektige Midgård skapte; sol skinte sørfra på salens steiner, da grodde grunnen med grønne vekster" (Steinsland, G. & P. Meulengracht Sørensen 1999, s. 11).

Om vi derimot går til de andre eddadiktene, får vi vite mer om hva som skjedde med Yme. I *Vavtrudnesmål* strofe 21 sier jotnen: "Av kjøttet til Yme ble jorda skapt og berg av beina hans; hausen til rimkalde jotnen ble himmel, blodet hans ble til sjø." *Grimnesmål* strofe 40-41 legger til at Ymes hår ble til skog, og at Midgard ble skapt av hans øyenhår. Av hjernen laget de tunge, truende skyer. Denne historien gjenforteller også Snorre i sin *Edda*.

Verden er altså grunnlagt på et mord – et tema som ikke er ukjent i andre indoeuropeiske mytologier (se f.eks. *Religion in Ancient Mesopotamia* av Jean Bottéro, 2004). Det var heller ikke bare Yme som ble drept som følge av skapelsen; Snorre skriver at da Yme ble drept, rant det så mye blod ut av sårene hans at det fløt utover og druknet nesten hele jotunætten. Bare to jotner overlevde: Bergelme og hans kone. Gjennom dem ble jotunslekten ført videre. Det nevnes ikke om noen av ku-slekten overlevde.

Skapelsen førte altså ikke bare til at jotnenes stamfar ble drept, men også til en nær utryddelse av hele jotunætten. De overlevende jotnene fikk tidlig noe å hevne – denne skapelsen kan ha vært årsaken til de store spenningene og kampene som siden preget forholdet mellom æser og jotner.

Slektskapet mellom guder og jotner

Vi har altså sett at guder og jotner har en felles stamfar, urjotnen Yme. Men jotnene vi møter i mytene har ikke et identisk opphav med gudene. De stammer kun fra Yme-slekten, mens gudene er en kombinasjon av både Yme-slekten og ku-slekten.

Det å blande to ulike slekter er et kjent motiv i den norrøne mytologien, og hver gang dette skjer er resultatet at avkommet blir noe helt nytt og eget. Vi ser for eksempel at guder og jotunkvinner får barn sammen, og disse barna har som regel et bestemt formål. Både

Ynglingekongene og Ladejarlene regnet sin ætt tilbake til en union mellom en gud og en jotunkvinne, i dette tilfellet henholdsvis Frøy og Gerd, og Odin og Skade. Barna deres var herskere og konger, annerledes enn vanlige mennesker. Andre avkom av en gud og en jotunkvinne kunne bli avlet med det målet at de skulle hevne noe eller noen (se neste avsnitt om æsene).

Altså kan blandingen av Yme-slekten og ku-slekten ha ført til at Bors sønner ble til noe ganske annet enn sine foreldre, og dermed skilte seg fra den opprinnelige jotunætten. Fra ku-ætten har gudene fått tilført noe annerledes, noe som jotnene ikke har. Kanskje er det dette som gjør at gudene har et ønske om å skape noe, om å holde orden, noe de gjør med vilje og viten. All skapelse før Bor-sønnene har jo vært ubevisst – verken Yme eller Audhumbla har skapt noe med vitende og vilje.

Om æsene

Vi vet altså hvordan Odin, Vile og Ve (eller Høne og Lodur) ble til. Men hva med resten av gudene? Dette nevnes ikke i *Voluspå*. Snorre skriver i sin *Edda* at Odin tok til kone Frigg Fjorgynsdatter, og at disse ble foreldre til den ætt som kalles æser. Odins mest kjente sønn, Tor, fikk han derimot ikke med Frigg. Tor var sønn av Jord, som også kalles Fjorgyn. Vi vet lite om Jord, hun kan ha vært en jotunkvinne (Steinsland 2005, s. 196; Clunies Ross 1994, s. 44, 58).

Faktisk er overraskende mange av æsene knyttet til jotner, siden mange av dem er født av jotunkvinner. Odin selv har to sønner med jotunkvinner; Våle og Vidar. Disse sønnene ble avlet for å ta hevn for mordene på henholdsvis Balder og Odin selv. Tor har en sønn med jotunkvinnen Jarnsaksa, han heter Magne.

Den mest spennende åsen i forhold til opphav er Heimdall. Om Heimdall nevnes det i flere kilder, blant annet i *Snorre-Edda* og *Hyndluljod*, at han er født av ni jotunkvinner. I *Hyndluljod* står det også at disse ni jotunkvinnene er møyer, altså ugifte kvinner. Heimdall er ikke bare født av jotunkvinner, men han er født av feminine krefter *alene*. Dette unike opphavet setter ham i en særstilling blant æsene. I *Voluspå* vers 2 nevner volven at hun husker "ni jotunkvinner" i urtiden. Dette *kan* være de samme ni jotunkvinnene som fødte Heimdall, og i såfall er det Heimdall som er den første og eldste blant æsene.

En annen ås som kanskje er av jotunslekt er Ty, en krigsgud som vi vet ganske lite om. I *Hymeskvadet* vers 5 omtaler Ty jotnen Hyme som "sterke far min". Senere i diktet drar Tor og Ty til Hymes hall. Der møter de to jotunkvinner – den ene kalles "bestemor", den andre "mor". Hun omtaler Ty som "jotners ætling" og byr sin sønn et drikkebeget. I vers 11 hilser moren Hyme på denne måten:

"Velkommen Hyme!
hils ham nå vennlig,
sønnen vår, her
i salene dine,
han som vi ventet
fra lange veier.
Ulvens fiende
har følge hit
av menneskers venn,
Veor heter han."

"Ulvens fiende" henspeiler til Ty, ettersom Ty var den som lurte Fenrisulven til å la seg legge i lenke av æsene. Veor er tolket som et navn på Tor, og Tor passer også godt til beskrivelsen som "menneskers venn". Dermed er det Ty som blir omtalt som Hyme og jotunkvinnens sønn i dette verset. Dette kan altså bety at Ty er født av jotner. Andre kilder, som *Snorre-Edda*, omtaler Ty som Odins sønn, men vi har ikke nok kilder som forteller om Tys opphav til å kunne fastslå med sikkerhet hans faktiske familiebånd.

Mange av æsene vet vi lite om, og spesielt når det gjelder slektskap og opphav. Tors kone, Siv, er mor til åsen Ull, men vi vet ikke hvem hans far er (Tor omtales som Ulls stefar). Brage omtales som sønn av Odin, men vi får ikke vite hvem hans mor er. Foreldrene til åsynjene Idun og Gefjon kjenner vi ikke navnene på.

I Åsgård bor det også enkelte jotner som blir regnet som en del av æsenes flokk. Dette er først og fremst Loke, men også jotunkvinnene Gerd og Skade. Loke er godt kjent i mytene. Han ble tatt opp blant æsene gjennom sitt fosterbrorskap med Odin. Loke både hjelper og steller til problemer for gudene. Ved Ragnarok skal han lede jotnene i kampen mot gudene.

Guden Frøy ble så forelsket i Gerd at han sendte tjeneren sin for å be henne til å bli hans kone. Etter mye overtalelse gikk Gerd med på dette, og siden ble hun regnet som en av åsynjene. Det samme gjelder jotunkvinnen Skade. Etter at jotnene drepte hennes far, jotnen Tjatse, fikk hun velge seg en ektemann blant æsene som bot. Hun fikk bare se æsenes føtter og valgte seg Njord som sin ektemake. Selv om ekteskapet deres ikke var vellykket, ble Skade likevel regnet som en av åsynjene.

Om vanene

Vi vet enda mindre om opphavet til vanene. De omtales også som guder, men av en annen slekt enn æsene. Både Snorre-Edda og Voluspå forteller om den første krigen i verden som ble utkjempet mellom æser og vaner. En stund gikk det bra for den ene gruppen, og så den andre – og til slutt ble begge parter så lei av å krige at de sluttet fred og utvekslet gisler. Snorre skriver i *Ynglingesaga* at vanene sendte tre gisler til Åsgård – Njord, Frøy og Frøya. Disse tre ble innlemmet i æsenes flokk og regnes som en del av det norrøne panteonet. Æsene sendte Høne og Mime til Vanaheim i bytte.

Om vanene vet vi svært lite. En av de mest kjente teoriene om denne teomakimytten (gudekrigsmyten) er at det på et tidspunkt har skjedd et religionsskifte i Norden. I følge denne teorien kom æsene fra kontinentet med en mer krigersk folkegruppe. Vanene oppfattes som regel som genuint nordiske guder (Steinsland 2005, s. 137) og er knyttet til fruktbarhet. De kan ha vært urgamle guder knyttet til en nordisk jordbruksbefolkning. Den norrøne teomakimytten er i såfall en gjenspeiling av det som skjedde mellom den originale nordiske befolkningen og innvandrerene fra det europeiske kontinent. Tanken er at de to folkegruppene sluttet fred og dannet et nytt samfunn, og at freden mellom æser og vaner reflekterer dette.

Av de vanene vi kjenner, vet vi at Njord er far til Frøy og Frøya. Da han levde i Vanaheim var han gift med sin søster. Å gifte seg med sin søster eller bror var tilsynelatende helt vanlig hos vanene før de sluttet fred med æsene. Hvem som var mor til Frøy og Frøya vet vi ikke, og vi vet heller ikke mer om hvor vaneslekten kom fra eller om de også i utgangspunktet stammet fra jotner.

Guder og jotunkvinner

Som tidligere nevnt er flere av æsene avkom av en gud og en jotunkvinne. Innenfor den norrøne mytologien er tanken at en blanding mellom to forskjellige typer makter resulterer i noe helt nytt. Dette ser vi blant annet i opphavsmytene til de nordiske herskerrekkene, ynglingekongene og Ladejarlene. Førstnevnte regnet sin slekt tilbake til Fjolne, sønn av guden Frøy og jotunkvinnen Gerd. Ladejarlene regnet sine rekker tilbake til Sæming, sønn av Odin og Skade.

Denne spesielle avstamningen var viktig, kanskje nettopp fordi det i møtet mellom to ulike makter skjedde noe spesielt, noe som gjorde at herskerene var annerledes enn andre mennesker. Noe som også er interessant, er at gudene gjerne oppsøker jotunkvinner og avler barn når det er noe spesielt de vil ha oppnådd. For eksempel er begge Odins sønner med jotunkvinner er avlet med det formål at de skal hevne. Våle skal hevne mordet på Balder, mens Vidar skal hevne Odins død ved Ragnarok gjennom å drepe Fenrisulven. Når Tor dreper jotnen Rungne faller den ene beinet til

jotnen over Tor så han blir sittende fast. Den eneste som klarer å løfte beinet er Magne, Tor og jotunkvinnen Jarnsaksas sønn, som på dette tidspunktet er tre dager gammel.

Tor er en interessant skikkelse, spesielt dersom hans mor faktisk er en jotunkvinne. Jotnene som helhet er knyttet til naturkreftene, havet, fjellet og skogen. Det er derfor ikke utenkelig at Jord er av jotunslekt. Tor har også et spesielt formål: han er vokteren av kosmos. Det er Tor som beskytter både Åsgård og Midgard mot trusselen fra jotnene. Dersom Jord er en jotunkvinne kan det godt tenkes at Odin bevisst avlet en sønn med henne for nettopp dette formålet. Tor er kjent for sin store styrke, noe som kan skyldes innblandingen av jotunblod fra morssiden. En slik teori må likevel forbli nettopp en teori ettersom vi ikke vet mer om Jord og hennes opphav.

Det er verdt å merke seg at mange av æsene som er født av jotunkvinner likevel naturlig blir regnet til æsene. Dette kan skyldes at det er lagt mer vekt på farens slekt enn på morens slekt, og at det er farens slekt som avgjør hvordan avkommet blir og hvor det hører til (Clunies Ross 1994, s. 57). Selv om Odin var født av en jotunkvinne ble han ikke en jotun, takket være innflytelsen fra sin far, Bor av ku-slekten. Det samme kan sies om Tor, Vidar, Magne og de andre æsene som er født av jotunkvinner – det faktum at deres fedre er av åsa-slekt ser ut til gi dem en plass blant æsene.

Konklusjon

Utifra de opplysninger vi har om gudenes opphav, vet vi altså at de er sterkt knyttet til jotnene. Den fremste blant æsene, Odin, er selv født av en jotunkvinne, og det er mange av de andre æsene også. Det er likevel ett element som skiller æsene fra jotnene, og det er innblandingen av ku-slekten. Disse urtidsvesenene som kua Audhumbla ubevisst skapte, er en del av opphavet til Odin (og gjennom Odin, de fleste av æsene), men ikke en del av opphavet til jotnene. Jotnene har en ubrutt linje fra Yme og til dagens jotner, uten innblanding utenfra.

Det viktigste her er at selv om æsene og jotnene i stor grad deler det samme opphavet, så har Odin og de fleste æsene fått tilført noe nytt og eget gjennom innblanding av en annen type makter i urtiden, noe som jotnene ikke har. Det kan tenkes at innblandingen av ku-slekten har ført til at den ene slekten har fått vilje til å skape og holde orden. I tillegg ser det ut til at farssiden spiller en større rolle enn morssiden, ettersom det er farens slekt som ser ut til å avgjøre hvilket kollektiv avkommet tilhører.

Likevel virker det som om de ulike æsenes opphav spiller en mindreverdige rolle i Åsgård. Blant gudene finner vi jo både æser og åsynjer som er helt eller delvis av jotunslekt, og guder som har et helt unikt opphav. Disse er også med på å holde orden i verden. Kanskje er det derfor slik at ønsket og viljen til å skape og holde orden ikke må være medfødt, men at det kan læres?

Derfor vil jeg konkludere med at det som skiller gudene og jotnene fra hverandre ikke nødvendigvis skyldes deres opphav, men at det som skiller dem er noe annet. Dette har jeg undersøkt nærmere i de følgende kapitlene.

Kapittel 6 – Æsene, representert ved Tor og Odin

I dette kapittelet har jeg tatt for meg to skikkelser som blir regnet som æser: Tor og Odin. Jeg har valgt disse to fordi de er godt representert i mytene og begge har vært viktige guddommer i norrøn tid.

Jeg har tatt for meg utvalgte primærkilder der disse to gudene er med og sett om det finnes et mønster i mytene om dem. Deretter har jeg sett på hva det er som kjennetegner dem: deres karakteristikk, egenskaper og objekter. Til slutt har jeg sammenliknet dem og sett om det finnes noen fellesnevner eller karakteristikk som kjennetegner æsene som kollektiv.

Tor – vokter av kosmos

Tor er en velkjent figur i den norrøne litteraturen, og mange av eddadiktene har Tor som en av hovedpersonene. Tor er en av hovedpersonene i både *Hårbardskvadet*, *Hymeskvadet*, *Trymskvadet* og *Allvismål*. Han er blant de mest kjente norrøne gudene. Tors oppgave var først og fremst å beskytte gudene og menneskene mot jotnene – han var vokter av kosmos. I tillegg var han tordengud – selve ordet torden (tor-dønn) stammet fra tanken om at torden ble skapt av Tor når hans vogn dundret over himmelen.

Det er ingen tvil om at Tor var en viktig gud for folk flest. Arkeologer har funnet mange anheng formet som Torshammere, noe som er tolket som amuletter som skulle beskytte bæreren (eventuelt også som et symbol for å vise at man tilhørte hedendommen, i motsetning til kristendommen). Navnet Tor går igjen i svært mange stedsnavn i både Norge, Sverige og Danmark, som for eksempel Torshov, Torsø og Torsberg. I tillegg ser vi av kilder som den islandske Landnåmsboken at svært mange personnavn er sammensatt med navnet Tor, som for eksempel Torbjørn, Torgils og Torgerd (Bæksted 2008, s. 145).

Tre myter om Tor

Siden Tor opptrer i så mange eddadikt og skaldedikt, har jeg valgt å fokusere på tre myter som omhandler Tor: myten om Tor som fisker Midgardsormen, myten om da Tors hammer ble stjålet og myten om Tors reise til jotnen Geirrød. Disse er alle velkjente historier og finnes i flere kilder.

Myten om Tor som fisker Midgardsormen finner vi både i Eddadiktet *Hymeskvadet* og i Snorres *Gylvaginning*. I tillegg er historien gjengitt i mange viser på ulike språk i Skandinavia. Det finnes visse variasjoner i hvordan myten er gjengitt. I *Hymeskvadet* er historien om Tor som

fisker Midgardsormen en del av en større rammefortelling som handler om at Tor og Ty drar til Jotunheimen for å få tak i Hymes ølkjele. I *Gylvaginning* slutter historien ved at Tor slår Hyme ut av båten og selv vader i land. Begge versjonene har med at Tor river hodet av en okse for å bruke det til agn, og at han får Midgardsormen på kroken og drar den opp til ripa. I *Hymeskvadet* tar Tor hammeren sin, Mjølne, og slår til ormen i hodet så den synker til bunns. I *Gylvaginning*, derimot, rekker ikke Tor å slå ormen, fordi jotnen Hyme kutter snøret. Snorre legger også til at Tor spenner så hardt i mot når han drar opp ormen at bena hans går rett igjennom bunnen på båten. Denne detaljen er ikke nevnt i *Hymeskvadet*, men vi kan finne den igjen i skaldediktet *Ragnarsdråpa*, samt på flere billedstener fra norrøn tid (blant annet Altuna-stenen i Sverige og Hørdum-stenen i Danmark) (Steinsland 2005, s. 199).

Myten om Tors ferd til Geirrød er gjengitt av Snorre i *Skaldskaparmål*. Historien finner vi også igjen i skaldediktet *Torsdråpa*, diktet av skalden Eiliv Godrunarsson på slutten av 900-tallet. I denne historien må Tor reise til jotnen Geirrød i Jotunheimen uten verken hammeren, styrkebeltet eller jernhanskene sine. Heldigvis treffer Tor på jotunkvinnen Grid (mor til Tors sønn Vidar), og hun gir ham et styrkebelte, et par jernhansker og en stav som blir kalt Gridarvol. Disse tingene kommer godt med ettersom Geirrøds døtre og senere Geirrød selv flere ganger forsøker å ta livet av Tor.

Myten om da Tors hammer ble stjålet er kanskje best kjent under navnet *Trymskvadet*. Dette diktet er en del av *Den eldre Edda*. Myten finner vi også igjen i mange folkelige viser, kjent som *Torsvisa* eller *Torekall*. Flere utgaver av denne visen spredte seg over hele Skandinavia, vi kjenner for eksempel til viser som *Ptrymlur* fra Island, flere utgaver av *Tor av Havsgård* fra Danmark og *Hammarhämtningen* fra Sverige. Forskerene er ikke overens om mytens alder. Det at myten i stor grad fremstår som en komedie der humoren er et viktig element, trekkes frem enten som et tegn på at dette er kristen latterliggjøring av de norrøne gudene, eller at humor kan ha vært et vanlig virkemiddel i de norrøne mytene. Når det gjelder språket, argumenteres det både for at diktet er et av de aller eldste (fra 800-tallet) og et av de yngste (fra 1200-tallet) (*Edda-dikt* 1985, s. 325).

Det er verdt å merke seg at denne myten ikke er gjengitt av Snorre i hans *Edda*, noe som kan tyde på at dette er et ungt dikt.

Hvordan Tor blir ydmyket

Disse tre mytene har mange likheter, i og med at det er fokus på Tor og hans massive styrke. Tor blir satt opp mot store utfordringer fra jotnenes verden (Midgardsormen, Geirrød og Trym) og han overkommer dem alle. Likevel er det gjennomgående tema i mange av historiene om Tor, og det er at tordenguden blir ydmyket.

Selv om Tor har kjempekrefter, så er han ikke vis. Dette er veldig tydelig i historien om fisketuren, der Tor gjennom sin dumdrighet setter hele verdensordenen på spill. Tor forsøker å ta livet av Midgardsormen, tilsynelatende uvitende om at det er denne ormen som holder hele Jorden sammen. Når Tor drar ormen opp mot ripa begynner hele verden å riste og skjelve. Selv ikke med hammeren og all sin kraft klarer Tor å levere et dødbringende slag til Midgardsormen. I Snorres versjon må jotnen Hyme trå til og avverge katastrofen ved å kutte snøret. Jotnen visste kanskje hva som ville skje dersom Tor skulle lykkes med å ta livet av Midgardsormen.

Selv om versjonene er ulike, er poenget likevel at Tor blir ydmyket på to vis: ikke bare viser han seg som uklok når han vil drepe Midgardsormen, og han får det heller ikke til. Midgardsormen synker i dypet og vi må anta at den fortsatt er i live (vi vet jo fra endetidsvisjonen i *Voluspå* at Tor skal sloss med Midgardsormen igjen under Ragnarok).

Trymskvadet går et skritt videre og setter Tor i en enda mer ydmykende posisjon. Ikke bare har han mistet hammeren sin, noe som gjør at Åsgård og hele den ordnede verden står i fare for å bli invadert av jotner, men han er nødt til å ikle seg kvinneklær for å kunne få hammeren tilbake.

I norrøn tid var det knyttet stor skam til det å kle seg i kvinneklær om man var mann (Steinsland 2005, s. 372). Tor bemerker selv i historien at æsene vil se på ham som ussel hvis han tar på seg brudelinet, men Loke mener at det er viktigere å få tilbake hammeren enn at Tor mister sin ære. Når Tor tar på seg kvinneklær, bryter han altså et stort tabu i det norrøne samfunnet. *Trymskvadet* er skrevet som en komedie, og det er ingen tvil om at det i hovedsak er Tor som blir latterliggjort i dette diktet. Som nevnt i avsnittet ovenfor vet vi ikke om dette er et resultat av kristen påvirkning, eller om det er et genuint norrønt trekk.

En annen kjent historie der Tor også blir ydmyket, handler om gudens ferd til Utgards-Loke (gjengitt av Snorre i *Gylvagingning*). På veien møter Tor en enorm jotun som heter Skryme, og uansett hvor mye Tor tar i, klarer han ikke å ta livet av ham. Tors hammer lager knapt et merke i Skrymes hode. I forhold til Skryme er Tor og hans følgesvenner så små at de kan overnatte inne i tommelen på Skrymes hanske. Når de så kommer til Utgards-Lokes borg, viser det seg at jotnene der er enda større. Utgards-Loke selv kaller Tor for en "smågutt". I løpet av historien blir Tor testet i både kappdriking og bryting, men det går dårlig for ham og han sier selv at han har høstet mye vanære under oppholdet.

Så viser det seg at Utgards-Loke har fart med trolldom, og at Tor ikke var så maktesløs som det først virket som. Hornet han forsøkte å drikke fra lå med enden i Uthavet, og kjerringa han brøt med var alderdommen – og huggene han leverte i Skrymes hode hadde laget dype søkk i et stort berg. Utgards-Loke og de andre jotnene ble faktisk livredde over Tors makt, og Utgards-Loke sier at han alltid vil verge seg med trolldom mot Tor. Når Tor så skal til å drepe Utgards-Loke, forsvinner

både jotnen og borgen hans sporløst.

Tors ferd til Geirrød setter tordenguden derimot i et bedre lys. Her klarer Tor både å stemme en elv og drepe jotnen Geirrød, selv om han ikke har med hammeren sin. Riktignok er Tor også i denne historien avhengig av hjelpemidler, men han viser at han er mektig nok til å ta livet av jotner selv uten Mjølne.

Tors egenskaper

Tor er først og fremst kjennetegnet ved sin enorme styrke. Mytene om Tor har alltid med detaljer som viser hvor sterk denne guden er. I myten om Tor og Midgardsormen ser vi hvordan Tor enkelt river av hodet på en okse for å bruke det til agn, hvordan han spenner i mot så hardt at beina går igjennom båten, og hvordan han klarer å dra selve Midgardsormen opp fra dypet. *Trymskvadet* og rammefortellingen i *Hymeskvadet* forteller om hvordan Tor med letthet tar livet av hele flokker av jotner med sin hammer. Tordenguden dreper også jotnen Geirrød ved å kaste et glohett jern på ham – og jernet går rett gjennom både en søyle, jotnen, ut gjennom veggen og ned i bakken.

Det skorter altså ikke på eksempler når det gjelder å vise Tors kraft. Han blir stadig omtalt som den mektigste blant æsene, og det er først og fremst Tor jotnene frykter. I *Hymeskvadet* kan Tor enkelt løfte Hymes ølkjele, selv om hans følgesvenn, åsen Ty, ikke kan rikke den av flekken.

Mye av grunnen til at Tor er så mektig skyldes hans kjæreste eiendel, hammeren Mjølne. Når Tor mister hammeren, er det en katastrofe av dimensjoner. Æsene vet at uten hammeren vil Tor ikke lenger kunne verge Åsgård og Midgard mot jotnene, og ingenting er viktigere enn å få den tilbake. Tor vet nok selv at verden er i fare så lenge han ikke har hammeren, og derfor ofrer han sin egen ære for å få den tilbake.

Tor har også et styrkebelte. Snorre skriver at når Tor spenner på seg dette beltet, vokser åsakraften (eller gudekraften) hans til det dobbelte. Åsakraften nevnes også i *Hymeskvadet*, når Tor tar Hymes beger og slenger det i pannen på ham. Hva åsakraften i seg selv er for noe, blir ikke forklart, men det fremstår av mytene som om det er Tors fysiske styrke det er snakk om.

Når Tor reiser til jotnen Geirrød, har han måttet love å ikke ta med seg hammeren eller styrkebeltet sitt. Siden Tor får låne både et styrkebelte, en stav og et par jernhansker av jotunkvinnen Grid kommer han likevel ikke våpenløs til Jotunheimen. Det ser ut som om Tors eget styrkebelte ikke er unikt, siden Grid også eier ett. Staven hjelper Tor med å knekke ryggen på Geirrøds døtre, Gjalp og Greip, mens styrkebeltet hjelper ham med å komme seg over en stor og stri elv. Jernhanskene redder Tor fra det glohete jernet Geirrød kaster på ham.

Det er derfor vanskelig å si hva slags krefter Tor innehar uten hjelp av objekter så som

hammeren og styrkebeltet. Er han sterkest av æsene i utgangspunktet, eller er han sterkest nettopp fordi styrkebeltet dobler hans åsakraft? Og hvis styrkebeltet ikke er unikt, hvorfor har ikke flære av æsene skaffet seg liknende belter? Dette kan vi kanskje aldri få et endelig svar på, men siden det nevnes så ofte at Tor er den sterkeste av æsene, vil man kunne anta at Tor i seg selv var fysisk sterkere enn de andre gudene, og at styrkebeltet hans økte den kraften videre. Vi vet ikke hvor de to styrkebeltene vi hører om kommer fra. Kanskje er disse beltene laget av jotner, og at det er grunnen til at ikke flere av æsene har tilgang til dem?

I *Skaldskaparmål* forteller Snorre en historie om hvordan gudene skal ha fått sine artifakter. Loke, etter å ha klippet av alt håret til Siv, Tors kone, blir truet på livet av Tor. Tor sier at han skal knuse hvert bein i kroppen på Loke, noe Loke helt tydelig tar på alvor. Som bot for det han har gjort, får Loke dvergene til å lage nytt hår av gull til Siv, samt en rekke andre gjenstander. Både Odins spyd Gungne, Frøys skip Skidbladne og Tors hammer Mjølne ble laget av dvergene Eitre og Brokk. Siden Tor på dette tidspunktet enda ikke har fått sin hammer, kan vi anta at han i seg selv er sterk nok til nettopp å knuse beina i kroppen på en jotun (Loke er tross alt en jotun).

Tor er også viden kjent som tordengud, selv om dette ikke var hans hovedfunksjon. Torden ble forklart med at det er Tors vogn, trukket av to bukker, som ruller over himmelen og laget et veldig leven. Tor reiser med vognen blant annet når han skal til Utgards-Loke. Når Tor møter jotnen Rungne til kamp kommer han ovenfra i vognen sin med lyn og torden. Likevel virker det som om lynet og tordenen mer er en bieffekt av at Tor reiser over himmelen enn at han faktisk påkaller dem med vilje. Når Tor dreper jotner, er det ved hjelp av hammeren – han påkaller ikke lynet.

En annen interessant ting å merke seg når det gjelder Tor er at det virker som om han har evnen til å umiddelbart dukke opp på et sted dersom noen påkaller ham ved navn. Dette ser vi i historien om jotnen Rungne, som Snorre forteller om i *Skaldskaparmål*, samt i eddadiktet *Loketretten*. Begge stedene er Tor borte og dreper jotner, men når æsene nevner Tors navn kommer han med en gang til unnsetning. Riktignok ser det ut til at denne type teleportering ikke er noe Tor kan benytte seg av konstant. Selv må han jo reise både med vogn og til fots for å komme seg dit han skal. Kanskje er hans plutselig inntog bare et virkemiddel i fortellingene, og ikke et uttrykk for en spesiell egenskap ved Tor.

Tor er ikke nevnt i samband med skapelsesakter, verken når det gjelder skapelsen av verden eller av menneskene. Han virker heller ikke å ha noen særlige evner til å utøve trolldom, og han lar seg lure av Utgards-Lokes illusjoner. Siden Tor stadig må vade over elver (eller ikke kan komme seg over uten en ferje, som i *Hårbardskvadet*), virker det heller ikke som om han har noen makt over naturkreftene. Når han reiser over himmelen har han hjelp av en vogn og to bukker – han flyr ikke på egenhånd. Uten bukkene må han gå på land som alle andre.

Snorre nevner riktignok i historien om Tor og Midgardsormen at Tor skaper seg om til en ung gutt, men dette ser ikke ut til å være tilfellet i *Hymeskvadet*. Det er heller ingen andre tegn på at Tor skulle kunne endre sitt utseende i de andre mytene – og i *Hymeskvadet* blir han jo raskt gjenkjent som "gygrers uvenn" og "jotunplager". Tor var viden kjent som jotnenes argeste motstander og han mislikte spesielt gygrene, altså jotunkvinnene. Også i historien om ferden til Utgards-Loke blir han umiddelbart gjenkjent som Åsa-Tor.

Det ser altså ut til at Tors krefter er fokusert rundt hans funksjon: det å verge den ordnede verden mot jotnene. For denne oppgaven er det ikke nødvendig å skape noe eller endre utseende – det eneste som betyr noe er den massive styrken, og det er kanskje derfor det er et så stort fokus på nettopp styrken i mytene om Tor.

Odin – den øverste blant æsene

Odin er en av de mest kjente norrøne gudene. Han var æsenes høvding og var knyttet til makt og krig. I tillegg var Odin visdomsgud, og mytene om ham har ofte et sterkt fokus på nettopp visdommen og hvordan Odin skaffer seg denne. Skaldene nevner Odin ofte siden han også er skaldekunstens gud. Odin kjente til seid, trolldom, noe som var uvanlig ettersom seiden tilhørte den kvinnelige sfære. Vi kjenner også Odin som skapergud og dødsgud. Med andre ord var Odin en svært fleksibel og mangesidig guddom som oppfylte flere funksjoner.

Odin er mest sannsynlig en svært gammel guddom som har vært kjent i det indoeuropeiske området (Bæksted 2008, s. 102). Han har utviklet seg fra en gammel germansk guddom, Wodan. Under den norrøne språkendringen på 600/700-tallet forsvant den første konsonanten i navnet og guden ble kjent som Óðinn (Steinsland 2005, s. 172). Navnet er knyttet til raseri og ekstase.

Odin var kanskje først og fremst guden for herskere, krigere og skaldar. Navnet finner vi igjen i stedsnavn som Odense, selv om det er færre av disse enn av stedsnavn knyttet til for eksempel Tor og Frøy.

Myter om Odin

Odin dukker opp i enda flere eddadikt enn Tor, blant annet *Håvamål*, *Grimnesmål*, *Vavtrudnesmål*, *Hårbardskvadet*, *Loketretten* og *Vegtamskvadet*. Snorre gjengir også mange myter som omhandler Odin. I det påfølgende avsnittet har jeg fokusert på to myter: myten om Odinsofferet (da Odin hang seg i Yggdrassil) og myten om hvordan Odin skaffer seg skaldemjøden. I tillegg vil jeg ta for meg flere utdrag fra det mytologiske stoffet som handler om hvordan Odin skaffer seg kunnskap og

visdom.

Myten om hvordan Odin ofrer seg for å få tak i runene er kjent først og fremst fra eddadiktet *Håvamål*, "Den høyes tale". I dette diktet er det Odin selv som har ordet. Diktet er mest sannsynlig sammensatt av flere ulike dikt (*Edda-dikt* 1985, s. 313). Diktet har to hoveddeler: de første 77 strofene er "visdomsdiktet", mens resten av diktet virker å være sammensatt av flere bruddstykker. Strofe 138 til 145 handler om hvordan Odin hang seg i verdenstreet og ofret seg for å få tak i runekunsten.

I strofe 104 til 110 av *Håvamål* forteller Odin om hvordan han utnyttet jotunkvinnen Gunnlod for å få tak i diktermjøden – denne historien gjenfortelles av Snorre i *Skaldskaparmål*. I tillegg til disse to mytene vil jeg se på andre metoder Odin har tatt i bruk for å tilegne seg kunnskap, blant annet gjennom å ofre et øye i Mimes brønn, vekke spåkoner opp fra de døde og gjennom å sende ut sine to ravner for å hente nyheter.

Hvordan Odin henter visdom utenfra

I hele den norrøne mytologien er det et sterkt fokus på kunnskap. Æsene og Odin selv er ikke allsmektige, og balansegangen mellom orden og kaos er skjør. Æsene må stadig tilegne seg ny kunnskap for å kunne ligge et hode foran sine motstandere, jotnene. Jotnene har allerede et forsprang fordi de ble til tidligere enn gudene, og derfor er det ofte jotnene Odin må gå til når han skal skaffe seg mer kunnskap. Visdom er noe som må aktivt søkes opp og hentes, ikke noe som er medfødt.

Odin har selv måttet ofre for å få tilgang til mer kunnskap. I *Håvamål*, vers 138, forteller han om hvordan han hang seg selv i Yggdrassil:

"Jeg vet at jeg hang
i det vindkalde tre
ni hele netter;
med odd såret,
til Odin gitt,
sjøl gitt til meg sjøl,
i det treet
som ingen vet
av hvilke røtter det rant" (*Edda-dikt* 1985, s. 55).

Odin har frivillig hengt seg, og i tillegg er han såret med odd, altså spyd. I ni netter henger han

døende der, og i den påfølgende strofen får vi vite at han verken får mat eller drikke. At det er nettopp ni netter han henger der er nok ingen tilfeldighet – tallet ni er et magisk tall som går igjen i det norrøne mytestoffet (som Heimdalls ni mødre, Æges ni døtre osv.).

Diktet forteller videre at Odin gjennom sitt offer kan hente opp runene, og etter dette faller han fra treet med et skrik. Likevel er ikke Odin død – han har gått over terskelen til dødsriket, men har kommet levende tilbake, og med ny kunnskap. Hans offer har gitt ham tilgang til skrivekunsten, og denne deler han med både guder og mennesker. Offeret er altså ikke til gangs bare for Odin selv, men for alle. Dette diktet forklarer dermed også hvorfor Odin er runekunstens gud.

Tidligere i *Hávamål* snakker Odin om hvordan han svek Gunnlod. Dette er myten om hvordan Odin fikk tak i skaldemjøden, og den er gjengitt i prosaform av Snorre. I *Skaldskaparmål* forteller Snorre om hvordan æsene fikk tak i den mjøden som kalles Suttungs mjød. Da æsene og vanene sluttet fred med hverandre, spyttet de alle i et stort kar. Av spyttet laget de en mann som ble kalt for Kvase. Kvase var svært vis, og han reiste rundt og økte sin visdom. Kvase ble drept av to dverger. Dvergene samlet blodet hans i to kar, Son og Bodn, og en kjele, Odrøre. De blandet så blodet med honning slik at det ble til mjød. Etterhvert havnet denne mjøden hos jotnen Suttung og hans datter Gunnlod. Når Odin får vite om det, setter han seg fore å stjele Suttungs mjød.

Odin kommer seg inn i fjellet der Gunnlod vokter karene og kjelen ved å skape seg om til en orm og bore seg gjennom fjellveggen. Vel inne skaper han seg om til en kjekk mann og forfører Gunnlod. Han får henne til å love at han skal få ta en slurk av mjøden for hver natt han er hos henne. Etter tre netter vil Odin dra, og i tre store drag tømmer han begge karene og kjelen. Så skaper han seg om til en ørn og flyr tilbake til Åsgård. Når han kommer over muren der spyr han ut mjøden i noen kar som æsene har satt frem.

Slik fikk altså æsene og dermed menneskene tilgang til skaldemjøden. Det var denne mjøden som gav skaldene kreativ inspirasjon. Odin skjenket denne gaven til dikterne, og derfor hadde dikterne som regel et helt spesielt forhold til denne guden. Myten er også et eksempel på hvordan Odin henter kunnskap utenfra – denne gangen fra andre makter (dverger og jotner).

Odin har også ofret det ene øyet sitt for å få mer visdom. Vi kjenner ikke hele denne historien, den blir bare alludert til i andre myter. I *Voluspå*, vers 28, sier volven til Odin:

"Alt vet jeg, Odin,
hvor du øyet gjemte,
i Mimes kilde,
den vidt kjente;
mjød drikker Mime
hver morgenstund

av Valfaders pant."

Snorre skriver også om dette i *Gylvagingning*: "Under den roten [av Yggdrasil] som er hos rimtussene, der er Mimes-brønnen, som all visdom og forstand er gjemt i; han heter Mime, han som eier brønnen. Han er full av visdom, for han drikker av brønnen med hornet Gjallarhorn. Allfar kom der en gang og bad om å få en drikk av brønnen, men fikk ikke før han la øyet sitt i pant" (*Snorre-Edda* 2008, s. 39).

Mimes brønn var altså en kilde til visdom, og nok en gang måtte Odin utføre et offer for å sikre seg kunnskapen. Odin ofrer sitt ene øye i pant for å få drikke av brønnen og beviser nok en gang at han er villig til å pine seg selv for å bli visere og dermed mektigere.

Mime selv er en mer gåtefull skikkelse. I *Ynglingesaga* skriver Snorre at Mime var et av gislene æsene sendte til vanene etter at de hadde sluttet fred. Vanene var misfornøyde med sine gisler, så de hugget hodet av Mime og sendte det til æsene. Odin skal deretter ha tatt hodet, smurt det inn med urter og galdret over det slik at han kunne snakke med det. Mytene forteller oss at Odin brukte Mimes hodet som kilde til kunnskap og råd. Hvordan Mime endte opp ved brønnen som bærer hans navn, vites ikke.

Et siste eksempel på at Odin må ty til andre makter i jakten på kunnskap, finner vi i eddadiktet *Vegtamskvadet*, bedre kjent under navnet *Balders drømmer*. Når Odins sønn Balder har vonde drømmer om livet sitt, vil Odin forsøke å finne ut hvilken skjebne som venter ham. Odin reiser til utkanten av Hel, dødsriket, der han vet om en volvegrav. Odin bruker så galdrer for å tvinge opp den døde volven og få henne til å prate. Siden volvene er spåkvinner, kan de se inn i fremtiden og få vite hva skjebnen har i vente. Volven forteller Odin at Balder snart skal bli drept av sin egen bror, og at Odin skal avle en sønn for å hevne ham (denne sønnen er Våle, som Odin får med jotunkvinnen Rind).

I *Vegtamskvadet* må altså Odin ty til en spåkvinne for å få kjennskap til skjebnen som venter sønnen Balder. Også *Voluspå* er lagt i munnen på en volve som taler til Odin – det er tydelig at Odin må ha hjelp av disse kvinnene for å lære om fremtiden. Dette tyder på at Odin selv ikke er fremsynt.

Det disse mytene først og fremst forteller oss om Odin er at han stadig forsøker å utøke sin kunnskap, ofte ved drastiske metoder. Kunnskap og visdom er ikke lett å få tak i, men den er nødvendig for at gudene skal kunne motstå jotnene og opprettholde balansen. Et annet viktig poeng er at kunnskapen Odin tilegner seg må hentes utenfra – fra jotunverdenen, fra døden og fra andre makter, som for eksempel dverger og volver.

Odins egenskaper

Odin er en guddom med mange aspekter som gjerne opptrer i forskjellige forkledninger, og det kan være vanskelig å karakterisere ham. Han har likevel visse egenskaper og objekter som går igjen i flere av mytene.

Odin er kjent under svært mange navn, spesielt fordi han i mytene som regel utgir seg for å være en annen. I *Vatrudnesmål* drar han til ordstrid med jotnen Vavtrudne og kaller seg Gangnråd – først når han stiller Vavtrudne et spørsmål kun Odin selv kan svare på skjønner jotnen hvem det er han egentlig har kappes med. I *Grimnesmål* møter vi en kappekledd Odin som kaller seg Grimne. Han lar seg ta til fange hos fostersønnen sin, en konge ved navn Geirrød, for å se om Geirrød virkelig behandler folk så dårlig som ryktene sier. I *Hårbardskvadet* møter Tor en ferjemann som håner ham. Ferjemannen, Hårbard, er Odin i forkledning.

Odin er kjent for at han kan endre utseendet sitt og skape seg om ved hjelp av trolldom. I myten om hvordan Odin skaffer diktermjøden skaper han seg først om til en orm, så til en kjekk ung mann og til slutt blir han en ørn. I innledningen til *Ynglingesaga* skriver Snorre blant annet at Odin så vakker og gjev ut for sine venner, men skrekkelig ut for sine fiender. Når Odin er på vandring er han oftest ikledd kappe og en hatt som er trukket ned for å skjule den tomme øyehulen.

Odin behersker trolldom, både seid (som han har lært av Frøya) og galdrer, trollsanger, som han har lært av sønnen til Boltorn, Bestlas far (*Håvamål*, vers 140) – dette er altså Odins onkel, men vi kjenner ikke til hvem han er. I *Håvamål* forteller Odin at han kan ni storgaldrer (og ni andre galdrer, som han også oppgir). Disse galdrene kan hjelpe Odin og hans venner, blant annet gjennom å forhekse fiendenes våpen slik at de ikke biter eller stanse spyd i luften bare ved å se på det. Han kan berge folk fra brennende hus, dempe havet når det er storm og vekke hengte menn slik at han kan tale med dem.

At Odin er stor i trolldom skriver også Snorre om i *Ynglingesaga*. Der står det at Odin kunne snu kampen til sin fordel ved å slå sine fiender med blindhet, døvhet og skrekk, samtidig som våpnene deres ikke bet på Odins egne menn. Videre står det at Odin kunne skifte ham og bli til et dyr, og i denne formen kunne han reise langt på et øyeblikk. Snorre skriver også at Odin hadde makten til å slukke ild, dempe bølger og snu vinden, og at han kunne vekke døde menn til live og snakke med dem. Dette samsvarer i stor grad med de evnene Odin selv oppgir at han besitter gjennom sine galdrer i *Håvamål*.

I *Hyndluljod* blir Odin kort beskrevet av Frøya. Hun sier at Odin kan gi seier til noen og rikdom til andre. Odin var en krigsgud, ikke gjennom fysisk makt, men gjennom strategi. I kamp er ikke Odin fremst og sloss - han holder seg heller i bakgrunnen og bruker sine galdrer til å hjelpe

sine allierte og skade deres fiender. Det var Odin som bestemte hvem som skulle vinne et slag, og han kunne ombestemme seg. Derfor kunne han også bli oppfattet som en svikefull gud dersom slaget gikk dårlig for de som hadde regnet med å ha Odin på sin side.

Odin fungerte også som dødsgud gjennom å velge ut halvparten av de falne fra hvert slag og hente dem til Valhall. Til å utføre denne oppgaven fikk han hjelp av valkyriene. Krigere som havnet i Valhall fikk spise og drikke godt hver dag, og de ble kalt for einherjer. Einherjene sloss og trente hver dag for å forberede seg til Ragnarok, når de ville bli kalt på for å sloss for æsene.

Odin eier to spesielle objekter: gullringen Draupne, som det hver niende natt drypper åtte like store ringer av, og spydet Gungne, som aldri blir sittende fast. Begge disse gjenstandene ble laget av Ivalde-sønnene, dvergene som også lagde Tors hammer. Spydet dukker ofte opp i kombinasjon med Odin – han startet (i følge Snorre) krigen med vanene ved å kaste spyd over hæren deres. Sammen med de andre æsene bruker Odin spyd for å forsøke å ta livet av Gullveig i en scene i *Voluspå*, og når han henger i Yggdrassil er Odin selv såret med spyd.

I tillegg til ringen og spydet har Odin tre dyr som hjelper ham. De to ravnene Hugin og Munin (tanken og minnet) flyr over verden hver dag og samler inn nyheter som de videreformidler til Odin. De hjelper med andre ord Odin å skaffe seg mer kunnskap. Odin har også en hest ved navn Sleipner – en åttebent hest som kan bære sin rytter både på land og til vanns, og helt til dødsriket (dette ser vi for eksempel i *Vegtamskvadet*, når Sleipner bærer Odin frem til Hels bolig).

I motsetning til de andre gudene bryter Odin ofte grenser. Han er en mester i seid, en slags trolldom som vanligvis hørte til den kvinnelige sfære. Når menn seidet i norrøn tid ble det sett på som ussel atferd, men dette stanser ikke Odin. I *Loketretten* beskylder Loke også Odin for å kle seg i trollkjerringham og seide. Odin overskrider altså grensene mellom kjønnene. I vikingetiden var det skammelig for menn å gå inn i kvinnerollen, men den øverste guden lar seg ikke stanse av dette. Seiden var nemlig nok en kilde til kunnskap og makt, og som vi har sett tidligere så kunne Odin ofre mye, også sin personlige ære, for å få tak i dette.

Som vi vet har Odin skapende evner (se kapittel 5 om opphav). Det var han, sammen med brødrene sine, som skapte verden gjennom å ta livet av urjotnen Yme og bruke kroppen hans som bestanddeler. Dette betyr at Odin også hadde viljen til å skape – han skapte noe bevisst, i motsetning til Yme og Audhumbla. Det var Odin og brødrene hans som skapte menneskene gjennom å gi dem liv, tanker og skjebne. Selve skjebnen, derimot, råder ikke Odin over. Gjennom volvene kjenner han sin egen skjebne og verdens skjebne, men han kan tilsynelatende ikke gjøre noe med den. Selv kommer han til å dø i kamp med Fenrisulven under Ragnarok.

Odin er altså en svært mangesidig guddom med mange virkeområder. Han er krigsgud, visdomsgud, skapergud, gud for diktning og skrivekunst, mester i trolldom og transformasjoner.

Han er mektig, ikke gjennom fysisk styrke, men gjennom visdom, strategi og magi. Han er verken allsmektig eller allvitende, men gjennom å hele tiden tilegne seg mer kunnskap og hente flere krefter utenfra blir han stadig mektigere.

Sammenlikning og konklusjon

Etter å ha sett på både Tor og Odin er det kanskje ulikhetene mellom dem som er mest tydelige. Hos Tor er det den fysiske styrken som er den definerende karakteristikken, hos Odin er det visdommen. Odin dukker sjelden opp i kampsituasjoner der han selv sloss – han styrer kampen fra sidelinjen med strategier og magi. Tor er derimot stadig ute og sloss i fremste rekke mot jotnene, men han bruker sin styrke og sin hammer, ikke trolldom.

Tor har, som vi vet, ikke så mye klokskap. Her står han i skarp kontrast til sin far Odin som er stor i kunnskap og alltid søker etter å bli visere. Odin farer med list og i forkledning, mens Tor som regel opptrer som seg selv. Noen unntak ser vi i *Hymeskvadet*, der Tor kaller seg Veor, og i *Trymskvadet*, der Tor blir overtalt til å kle seg i kvinneklær for å få hammeren sin tilbake.

Odin er en skapergud, det er ikke Tor. Odin har også evnen til å skape seg om til forskjellige dyr og endre sitt utseende, en egenskap det heller ikke ser ut til at Tor besitter. Tor har heller ikke kunnskap om galdrer eller seid, og han blir svært ydmyket av å måtte gå inn i en kvinnerolle - i motsetning til Odin som tilsynelatende gjør dette frivillig.

Tor er heller ikke knyttet til krig og død på samme måte som Odin – Tor sloss med jotner for å verge Åsgård og Midgard, mens Odin bestemmer utfallet av menneskenes kamper og tar med seg døde krigere hjem til sin hall. Odin har også evnen til å vekke de døde og tale med dem.

Begge disse æsene har spesielle objekter (Tors hammer og styrkebelte, Odins spyd og ring) og dyr som kan transportere dem over hav og land (Tors bukker og Odins åttebente hest). Tors hammer er en essensiell del av denne åsens karakteristikk og den nevnes ofte i mytene. Odins spyd hører vi derimot lite om, så det ser ikke ut til å ha hatt så stor betydning.

Er det så i det hele tatt noen karakteristikker som er felles for disse to æsene? Om man bare ser på deres egenskaper og krefter, blir det vanskelig. Det de derimot har til felles, er at de begge arbeider for å opprettholde balansen i kosmos. For Odin betyr dette å skaffe seg så mye kunnskap som mulig for å ta igjen det forspranget jotnene har fra tidenes morgen. Han går også aktivt inn og bringer nye krefter til Åsgård, både fra jotnene og fra andre makter. Ved å utjevne forskjellene mellom æsene og jotnene kan Odin opprettholde en maktbalanse mellom kollektivene. I tillegg bruker han sine evner til å få kjennskap til fremtiden og skjebnen, slik at æsene kan være bedre forberedt på det som skal komme og planlegge deretter.

For Tor betyr det å opprettholde balanse i kosmos at han må bekjempe kaos. I første rekke består hans oppgave i å verge æsenes og menneskenes områder mot jotnene. I mange av mytene sies det at Tor er i austerveg for å drepe troll – tilsynelatende drar han uprovosert til Jotunheimene med det formål å senke bestanden av jotner. Dette sier Tor i *Hårbardskvadet*, vers 23:

"Jeg var austpå
og banket jotner,
lumske kjerringer
som luntet i berget;
stor ble jotunætta
om alle fikk leve,
og smått med mennesker
ble det i Midgard."

Jotnene fremstår som mer tallrike enn æsene, så i så måte er Tors handlinger med på å jevne ut forskjellen mellom guder og jotner og dermed bidra til balanse mellom maktene. Uten Tor og hammeren hans er det lite som stanser jotnene fra å komme og ta over Åsgård, noe som tyder på at de er både mektige og mange.

Med andre ord er det vanskelig å skulle si noe om hva slags egenskaper æsene som kollektiv besitter, ettersom disse varierer kraftig. Det som likevel binder dem sammen er deres kosmiske funksjon – det at de opprettholder orden for guder og mennesker, og bekjemper kaos. Begge er villige til å sette til side sin personlige ære for at verden skal forbli i balanse – for Tor skjer det gjennom at han går i kvinneklær for å hente hammeren, for Odin at han går inn i kvinnerollen for å seide. På hver sin måte sørger disse to gudene for at æsene beholder sin maktposisjon, og de bidrar til at både æser og mennesker kan fortsette å leve i et ordnet kosmos.

Kapittel 7 – Vanene, representert ved Frøy og Frøya

Av vanene kjenner vi bare til tre ved navn: Njord og hans barn, Frøy og Frøya. Stedsnavn tyder på at både Frøy og Frøya hadde mange kultplasser i norrøn tid, spesielt i østlige Sverige og i jordbruksområder. Disse gudene er knyttet til fruktbarhet, rikdom og naturens grøde. Mye tyder på at de var viktige guddommer for bøndene.

Njord har en mer tilbaketrukket plass i det norrøne panteonet – en teori er at han var viktigere i tiden *før* vikingtiden, men senere havnet i skyggen av sin sønn Frøy (Steinsland 2005, s. 144). I dette kapitlet har jeg derfor valgt å fokusere på Frøy og hans søster Frøya.

Frøy – gud for fred og fruktbarhet

Som nevnt ovenfor er Frøy knyttet til fruktbarhet, grøde og rikdom, men han er også guden for fred. I tillegg er det sannsynlig at hans kult var preget av erotikk og seksualitet. Det er funnet mange små miniatyrer med et erigert lem som tolkes som Frøy – og det passer sammen med Adam av Bremens beskrivelse av Uppsala-kulten på slutten av 1000-tallet, der Frøy visstnok var avbildet med en stor fallos.

Frøy er en av hovedpersonene i eddadiktet *Skirnesmål*, og han omtales i flere andre dikt. Det at Frøy ikke opptrer som hovedperson i så mange myter, kan skyldes det faktum at han var mer en gud for folket, enn for herskersjiktet. Selv om Frøy også ble knyttet til kongemakten som stamfar for Ynglingeslekten, kjenner vi ham først og fremst som fruktbarhetsgud. Siden skaldene i hovedsak arbeidet for høvdinge og konger er det ikke usannsynlig at det ble lagt mer fokus på de gudene som var viktige for dem, altså guder som i større grad ble knyttet til makt og krig.

Frøy i mytene

Skirnesmål er et eddadikt som dreier seg om hvordan Frøy forelsker seg i jotunkvinnen Gerd og sender sin tjener, Skirne, for å hente henne. Snorre gjengir denne historien i *Gylvagingning*. Dette diktet er det eneste som dreier seg om Frøy, i de andre mytene nevnes han bare kort.

Myten har blitt tolket på ulikt vis. En klassisk myte-rite-tolkning (ved Magnus Olsen i 1909) ser på Frøy som himmelguden som vekker Gerd, jordgudinnen, opp av dvale etter vinteren. I senere tid har Gro Steinsland presentert en alternativ tolkning av myten som et *hieros gamos*, et hellig bryllup. Hun påpeker at myten er opptakten til et giftemål mellom disse to guddommene som senere blir foreldre til Fjolne, den første av ynglingekongene. Dermed kan myten være et uttrykk for at

Frøy også er knyttet til herskermakten (Steinsland 2005, s. 154).

Den beste av gudene

Når Frøy omtales i mytene er det gjennomgående som en god og mektig gud. I *Skirnesmål* kalles Frøy "en fyrste blant guder", og i diktet blir han stadig omtalt som "den kraftfulle karen". I *Loketretten*, vers 35, sier Njord at han har avlet en sønn som ingen hater, og som er gudenes vern og verge. I vers 37 av samme dikt blir Frøy fremstilt i et svært positivt lys av åsen Ty, som sier følgende:

"Frøy kan måle seg
med de beste
som går i æsers gard;
møy krenker han ikke
eller manns hustru,
han setter hver fange fri."

I *Grimnesmål* (vers 43) forteller Odin (forkledd som Grimne) at det beste skip i verden, Skibladne, ble bygget til "den bjarte Frøy, Njords nådige sønn." "Bjarte" betyr lys eller skinnende. Han blir også omtalt som "den bjarte" i vers 53 av *Voluspå*. I vers 5 av *Grimnesmål* fortelles det at Frøy fikk sitt hjem, Alvheim, i gave fra æsene da han fikk sin første tann.

Snorre er mer ordknapp når det kommer til Frøy. I *Gylvagingning* beskrives vaneguden på denne måten: "Frøy er den gjeveste av æsene, han råder for regn og solskinn og dermed for jordens grøde; ham er det bra å påkalle for å få godt år og fred. Han råder også for rikdom blant menneskene" (*Snorre-Edda* 2008, s. 49).

I *Skirnesmål* møter vi Frøy som er ulykkelig forelsket i en jotunkvinne, Gerd. Frøys far og stemor, Njord og Skade, vil vite hvem han er sint på. De sender Frøys tjener, Skirne, for å snakke med ham. Skirne er redd for at Frøy vil ta det ille opp, men går for å snakke med ham likevel.

Frøy innser selv at en giftemål mellom ham og hans utvalgte er vanskelig: "ingen æser og alver vil at vi skal være sammen," sier han. Det gjør ham ulykkelig å se at Gerd bor i Jotunheimen og at solen ikke skinner på henne. Diktet får det til å fremstå som om Gerd har det dårlig i Jotunheimen, og at Frøy ønsker å redde henne ut derfra.

Skirne tilbyr seg å dra til Jotunheimene for å overtale Gerd til å bli Frøys brud. Til gjengjeld vil han ha Frøys hest og sverd – et sverd som selv hugger mot jotner så lenge den som drar sverdet er modig. Frøy går med på dette, og Skirne reiser til Jotunheimen. Vel fremme viser det seg at Gerd

trives med å bo på sin fars gård og at hun rår over hans gull og rikdom, noe det finnes mengder av. Hun avviser Frøys frieri og lar seg ikke lokke med verken gyldne epler eller Odins gullring. Det er først når Skirne truer henne med grusom trolldom at hun gir etter og lover å møte Frøy til elskov.

Gerd blir altså tvunget til å gifte seg med Frøy, selv om hun i utgangspunktet ikke ønsker dette. Det stemmer dårlig overens med inntrykket av Frøy som en god mann som ikke krenker møyer. Kanskje er truslene derfor heller et resultat av at Skirne er fast bestemt på å utføre sitt oppdrag og sørge for at herren hans blir lykkelig igjen. Dette sier Skirne i vers 38 av *Skirnesmål* (*Edda-dikt* 1985, s. 92):

"Ærendet mitt
vil jeg utrette helt
før jeg rir hjem herfra;
når vil du møte
Njordssønnen,
og unne ham din elsk."

Såvidt vi vet er det ikke Frøy som har pålagt Skirne å hente hjem jotunkvinnen for enhver pris. Dette kan være et resultat av at Frøys trofaste tjener ikke ønsker å se sin herre med kjærlighets sorg. I såfall er Skirne heller et eksempel på at Frøy hadde svært lojale tjenere som ikke ønsket å skuffe ham – noe som kan være et tegn på at Frøy var en god herre. Også en av Frøys andre tjenere, Byggve, omtaler herren sin i rosende ordelag i *Loketretten*.

Når Loke skjeller ut alle æsene i *Loketretten*, beskylder han Frøy for å ha kjøpt Gerd for gull, og han håner ham for å ha gitt bort sverdet sitt. Loke hentyder til fremtidsvisjonen av Ragnarok, når Frøy skal falle i kamp med Surt nettopp fordi han har gitt bort våpenet sitt. Dette er ganske milde beskyldninger i motsetning til hva Loke skjeller ut de andre æsene for, noe som kanskje er et tegn på at Frøy, som den beste blant gudene, ikke hadde mye å lastes for.

Frøys egenskaper

Siden Frøy opptrer så sjelden i mytene er det vanskelig å skulle danne seg et helhetlig bilde av ham. Han omtales stadig som "den bjarte" eller den skinnende guden. Dette kan bety at han var svært vakker å se til, eller at han var svært mektig (eller kanskje begge deler). Njord omtaler Frøy som "gudenes vern og verge", en beskrivelse som i utgangspunktet kanskje passer bedre på Tor.

Frøy er hovedsakelig en fruktbarhetsgud, og hans karakteristikk tyder også på det. De falliske statuene fra norrøn tid og gudebildet fra Uppsala er tolket som Frøy og kan også tyde på at

en erigert penis var denne gudens kjennetegn. Snorre omtaler ham også som en fruktbarhetsgud med alle de egenskaper han behøver for å sørge for gode avlinger – han kunne sende regn eller solskinn og sørge for rikdom og fred hos menneskene.

Frøy blir omtalt i rosende ordelag av de andre æsene, selv om han ikke er av deres slekt. Han sies å være like god som de beste av æsene. Han blir omtalt som en høvding i *Skirnesmål*, og navnet hans betyr da også "herre".

Det er to slags dyrearter som er spesielt knyttet til Frøy: grisen og hesten. Frøy har en gris som heter Gullinbust (eller Slidrugtanne) som trekker vognen hans. Gullinbust ble smidd av dverger. Grisen kan løpe gjennom luft og over havet raskere enn noen hest, og det lyser sånn av busten på den at det aldri vil være mørkt der den kommer. Grisen er et symbol på fruktbarhet og var Frøys fremste offerdyr. Både høstblotene og midtvintersblotet var hovedsakelig viet til Frøy, og da var det mest sannsynlig gris som ble ofret og spist (Steinsland 2005, s. 152).

At hesten er et av Frøys hellige dyr kan vi se av flere sagaer som omtaler hellige hester viet til Frøy, blant annet *Ravnkjell Frøysgodes saga*. Ravnkjell hadde en hest som han viet til Frøy, og ingen andre enn Ravnkjell selv fikk ri denne. Den som red hesten måtte bøte med livet. Frøy har selv en hest ved navn Blodighov som kan bære sin rytter gjennom høye flammer (*Edda-dikt* 1985, s. 86).

Frøy eier også et skip som het Skidbladne. Det blir omtalt som det beste av alle skip. Det ble laget av dvergene samtidig med Odins spyd og Sivs hår, og gitt til Frøy. Snorre skriver dette om skipet i *Skaldskaparmål* (*Snorre-Edda* 2008, s. 115): "[...] Skidbladne fikk bør straks seilene ble heist hvor det så skulle seile, og man kunne folde det sammen som en duk og ha det i pungen om man hadde lyst." I *Gylvaginning* skriver Snorre også at skipet er så stort at det har plass til alle æsene i full krigsutrustning.

Frøy ser ut til å være fysisk sterk. Etter at han ga bort sverdet sitt til Skirne måtte han sloss med en jotun som het Bele. Snorre skriver i *Gylvaginning* (*Snorre-Edda* 2008, s. 59) at Frøy drepte Bele med et hjortehorn. Visstnok kunne Frøy drepe Bele med bare nevene om han hadde villet. Under Ragnarok, derimot, er det verre at Frøy ikke lenger har sverdet. Hans skjebne er å kjempe med ildjotnen Surt, og da skal Frøy falle. Selv om Frøy er sterk, har hans styrke grenser.

Frøy ser altså ut til å ha vært en mektig og viktig gud, ikke bare for folk flest, men også blant æsene. Som nevnt ovenfor har vi ikke så mange kilder som omtaler Frøy, så det bildet vi kan danne oss av ham er ikke komplett. Det vi derimot vet, er at denne guddommen er nådig og god, og at han råder over vær og vind, grøde og fruktbarhet.

Frøya – den store gudinnen

Blant gudinnene i den norrøne religionen er det Frøya som utmerker seg mest. Hun var den store gudinnen i Norden i vikingtiden, og svært mange stedsnavn, både i Norge, Sverige og Danmark, tyder på at hun har vært dyrket over store deler av Skandinavia. Navnet hennes er nært beslektet med Frøy, og betyr "fruen" eller "herskerinnen" (Steinsland 2005, s. 156). I likhet med sin bror Frøy er også Frøya en fruktbarhetsgud, men hun er kanskje i enda større grad knyttet til kjærlighet og seksualitet.

Frøya er også dødens gudinne. Odin tar halvparten av alle falne krigere til Valhall, den andre halvparten får Frøya. Hennes hall heter Folkvang ("det folkerike stedet") eller Sessrumne ("stedet med mange sitteplasser"). Begge navnene tyder på at det er mange mennesker i Frøyas hall.

Det var Frøya som først lærte æsene å seide, og hun er den store seidmesteren. Hun kan også ha vært knyttet til herskermakt ved at hun hadde en rolle i initiasjonsritualer (se diktet *Hyndluljod*). Det ser ut til personer i samfunnets øverste sjikt kan ha deltatt i Frøya-kult (Steinsland 2005, s. 162).

Frøya i mytene

I likhet med Frøy er heller ikke Frøya med i så mange myter. Et av eddadiktene, *Hyndluljod*, har med Frøya som en av hovedaktørene. Dette diktet er ikke med i *Codex Regius*, men er derimot inkludert i *Flateyrboken* fra slutten av 1300-tallet. I denne myten har Frøya skapt om en kongssønn, Ottar, til en gris og rir på ham. Hun vekker opp en jotunkvinne, Hyndla, og får henne til å avsløre både hele Ottars slektstre samt informasjon om skapelsen og undergangen.

Frøya er også med i *Trymskvadet*. Når jotnen Trym har stjålet hammeren til Tor, er det nettopp Frøya han vil ha i bytte. Frøya, derimot, blir rasende og nekter å gifte seg med jotnen. I *Loketretten* møter vi også Frøya sammen med de andre æsene.

I tillegg finnes det bevart en historie om Frøya i *Sagaen om Hedin og Høgni*, også kjent som *Sørli tått*. I denne euhemeristiske sagaen er Frøya Odins frille eller elskerinne. Sagaen forteller om hvordan fire dverger lager et nydelig gullsmykke som Frøya vil ha. I bytte mot smykket får hver av dvergene tilbringe én natt i Frøyas seng. Om dette er en gjengivelse av en genuin norrøn myte eller ikke, vet vi ikke, men det er en viss mulighet for at dette smykket kan være Frøyas berømte smykke Brisingamen (Bæksted 2008, s. 61).

En selvstendig, frigjort gudinne

Frøya er gift med en mann som heter Od. Od er ofte bortreist, og da drar Frøya for å lete etter ham. Når Od er borte gråter Frøya tårer av rødt gull. Snorre skriver i *Gylvagingning* at Frøya reiser rundt under mange forskjellige navn når hun leter etter Od, blant annet er hun kjent som Mardoll, Gevn, Syr og Vanadis.

Od har ofte blitt tolket som Odin, siden navnene er nært beslektede. I *Sagaen om Hedin og Høgni* er Frøya fremstilt som Odins elskerinne. En teori er at Od er en eldre versjon av Odin (Bæksted 2008, s. 60). Frøya og Odin er også knyttet sammen gjennom at begge velger seg en halvpart av de falne i kamp, og begge er mestere av seid. I følge Snorre var det Frøya som lærte Odin og æsene å seide.

Frøya ser ut til å være en selvstendig kvinne. I *Trymskvadet* nekter hun å la seg føre til Jotunheimen som brud, og æsene gir raskt opp og må ty til andre muligheter. Hun blir også så rasende at Brisingsmykket spretter av brystet hennes. Frøya lar seg altså ikke styre av andre, og det ser ikke ut som om de andre æsene har makt til å tvinge henne til å gjøre noe hun ikke vil. I myten om Tors kamp med jotnen Rungne, er det bare Frøya som har mot nok til å skjenke mjøden til Rungne når han blir med i æsenes gilde.

Frøya fremstår som frigjort i forhold til sin seksualitet. Både jotner og dverger begjærer henne, og selv blir hun omtalt som lystig. Både i *Hyndluljod* og i *Loketretten* mer enn hentydes det til Frøyas frie seksualitet og at hun har hatt seksuelt samkvem med de fleste av æsene. I *Sagaen om Hedin og Høgni* fortelles det at Frøya betalte for et prektig smykke med seksuelle tjenester.

Motivet med jotner og dverger som begjærer fruktbarhetsgudinnen går igjen i mange myter. Vi har sett at jotnen Trym stjeler Tors hammer for å få Frøya i bytte, og i myten om jotnen som bygget muren rundt Åsgård er det Frøya han er blitt lovet i betaling. Når jotnen Rungne truer med å drepe alle æsene er det med unntak av Frøya (og Siv), som han heller vil ha med seg hjem til Jotunheimen.

På mange måter er Frøya også grensesprengende i forhold til vikingetidens kjønnsroller og den virkeligheten de fleste kvinner hadde å forholde seg til. Arrangerte ekteskap var ikke uvanlig, og kvinner ble ofte giftet bort av sin nærmeste mannlige slektning (Sigurdsson 2008, s. 199-201). Det at Frøya ikke tillater å bli giftet bort, og til og med blir rasende over dette krenkende forslaget, viser at hun er svært selvstendig og selv forvalter sitt liv og sin ære. Det at Frøya tar mange elskere og til og med kan betale for saker med seksuelle tjenester tyder også på at hun krysser grensene for hva som er tillatt i et ekteskap for kvinner.

Frøyas egenskaper

Frøya er sterkt knyttet til seksualiteten. Hun er svært vakker, og det er mange som gjerne skulle hatt henne som brud eller elskerinne, både blant jotner og dverger. Hun har en aura av erotikk rundt seg, og det ser ut til at hun kan bruke sin seksualitet til å betale for varer og tjenester. Et eksempel på dette er historien i *Sagaen om Hedin og Hogni* som nevnt ovenfor. Et annet eksempel er myten om jotnen som bygger muren rundt Åsgård – i betaling for dette vil han blant annet ha Frøya til brud. Riktignok er det æsene som et kollektiv som har lovet ham dette, men det viser også at Frøya er så attraktiv at menn ville gjøre mye for å få henne.

Smykket som Frøya kjøper med seksuelle tjenester har ofte blitt tolket som hennes berømte gullsmykke Brisingamen. Dette smykket er et av Frøyas mest kjente attributter, og omtales blant annet av Snorre i *Gylvaginning* og i eddadiktet *Trymskvadet*. Smykket er smidd av dverger, men det ser ikke ut til å gi bæreren noen spesielle egenskaper slik som Tors styrkebelte. Fragmenter av et skaldedikt kjent som *Husdråpa* forteller om hvordan Loke stjeler smykket og Heimdall må få det tilbake. Loke og Heimdall omdanner seg til to seler og sloss om smykket. Vi kjenner bare bruddstykker av denne myten og det er usikkert hva betydningen er.

Et annet klenodie Frøya besitter er en fjærham. Denne gjorde at Frøya kunne fly. Hun kunne også låne bort fjærhammen til andre, det ser vi for eksempel i *Trymskvadet* når Loke bruker fjærhammen til å fly til Jotunheimen. Loke låner denne fjærhammen nok en gang i myten om da Tjatse jotun røvet Idun – denne gangen omtaler Snorre hammen som en falkeham, altså at den er laget av falkefjær.

Frøya hadde tilsynelatende også andre transportmidler. I sin beskrivelse av Frøya i *Gylvaginning* skriver Snorre dette om Frøya: "Når hun er ute på ferd, kjører hun med kattene sine og sitter i vogn" (*Snorre-Edda* 2008, s. 49). I gjengivelsen av myten om Balders død og gravferd skriver Snorre også at Frøya kjørte med kattene sine. Siden dette ikke nevnes av andre enn Snorre, er det usikkert om Frøya virkelig hadde en slik vogn, eller om Snorre har overført et trekk fra andre indoeuropeiske fruktbarhetsgudinner til Frøya. Den frygiske gudinnen Kybele, for eksempel, ble ofte fremstilt kjørende i en vogn trukket av løver eller pantere, og katter var hennes hellige dyr. Katter forbindes ofte med fri seksualitet (Steinsland 2005, s. 157).

I likhet med Frøy er også Frøya knyttet til grisen. I *Hyndleljod* rir Frøya på en galte som hun kaller for Hildesvinet. Jotunkvinnen Hyndla ser at denne grisen er kongssønnen Ottar i forkledning, og antyder i tillegg at Frøya og Ottar har et seksuelt forhold. Det kan godt tenkes at grisen var et av Frøyas hellige dyr på lik linje med Frøy.

Snorres beskrivelse av Frøya i *Gylvaginning* fremstiller Frøya som den store

kjærlighetsgudinnen: "Hun likte godt mansang (kjærlighetsdikt), og henne er det bra å be til i elskovssaker" (*Snorre-Edda* 2008, s. 49). Han omtaler henne også som den gjeveste av åsynjene, og den mest fornemme etter Frigg.

Frøya har også makt gjennom seiden. Snorre forteller at det var Frøya som lærte æsene å seide, og det var Frøya som var den første mesteren av seid. Vi vet ikke så mye om seid, men det ser ut til å ha vært en type trolldom som kunne forvolde skade og ulykke, samt at den som seidet kunne få kjennskap til fremtiden. Kanskje er det derfor æsene ikke har mulighet til å tvinge Frøya til å gifte seg med jotnen Trym – det at hun har krefter gjennom seidkunsten. Kanskje er det også ved bruk av seid at Frøya kunne skape om kongssønnen Ottar til en gris i *Hyndluljod*.

For å oppsummere er altså Frøyas egenskaper for det meste knyttet til hennes seksualitet og funksjon som kjærlighetsgudinne. Hun kan bruke sin skjønnhet og erotiske aura for å oppnå sine mål, og hun fremstår som frigjort og selvstendig. Dyrene hennes er også knyttet til fruktbarhet og seksualitet. Frøya kan også tenkes å ha vært mektig gjennom sin rolle som seidmester.

Sammenlikning og konklusjon

Når det gjelder Frøy og Frøya er det spesielt ett aspekt som er fremtredende, og det er fruktbarheten. Det ser imidlertid ut til at Frøya har vært viktigere for fruktbarhet for menneskene, gjennom kjærlighet og sex, mens Frøy har egenskaper som knytter ham til landets fruktbarhet og grøde. Frøy har også et preg av erotikk, men dette aspektet virker mer fremtredende hos Frøya. I forhold til elskov og kjærlighet var det Frøya menneskene henvendte seg til.

Frøy har makt over regn og solskinn, noe som gjør at han kan sørge for at jorden er fruktbar og gi gode avlinger. Slike krefter ser det ikke ut til at Frøya besitter. Hun har derimot trolldomsakt gjennom sin seid. Vi har riktignok ingen bevarte myter der Frøya bruker sin seid aggressivt, så det er ikke mulig for oss å vite om hun brukte sine krefter mot andre eller ikke.

Både Frøy og Frøya opptrer sammen med griser: Frøy med Gullinbuste og Frøya med Hildesvinet. Begge reiser også rundt i en vogn trukket av dyr, selv om det i Frøyas tilfelle er katter og ikke en gris. Dette kan være et tegn på at Frøya er sterkere knyttet til det seksuelle aspektet av fruktbarheten enn det Frøy er.

En annen stor forskjell mellom søsknene er deres forhold til døden. Frøya tar i mot halvparten av valen og lar dem bo i sin hall. Hun fungerer dermed som en dødsgudinne. En slik funksjon ser det ikke ut til at Frøy har hatt.

Ingen av dem ser ut til å ha vært spesielt opptatt av krig, det var ikke deres domene. Men en viss avsky ovenfor jotnene og Jotunheimen virker det som de begge har. Frøy sørger over at hans

elskede Gerd må leve i Jotunheimen, og Frøya blir rasende når hun blir bedt om å gifte seg med en jotun. Hun går så langt som til å si at hun måtte vært gal etter menn dersom hun skulle giftet seg med Trym.

Frøy hadde tidligere et sverd som hogger mot jotner på egenhånd, og han har drept jotnen Bele med et bukkehorn. Snorre sier også at Frøy kunne drept Bele med bare nevene om han hadde ønsket det. Av alle æsene er det bare Frøya som våger å sjenke jotnen Rungne når han kommer til Åsgård. Kanskje var disse to vanegudene såpass mektige at de kunne hankses med jotner om det ble nødvendig?

Likevel skal Frøy dø i kamp med jotnen Surt under Ragnarok fordi han er våpenløs, så styrken han har sine grenser. Hva som skjer med Frøya under Ragnarok vites ikke – hun blir ikke nevnt blant de æsene som skal komme tilbake i den nye verden. I så måte tilhører både hun og Frøy den eldre generasjonen guder, hvis epoke er over med Ragnarok.

Det er altså ikke kampen mot jotner som preger disse to guddommene – de er ikke opprettholdere av orden på samme måte som Odin eller Tor. Det de derimot gjør er å sørge for at menneskene har det godt. Gjennom å gjøre både jorden og menneskene fruktbare sørger de for at menneskene har nok mat og drikke, samt at de får barn og bringer slektene videre. Frøy og Frøya er derfor begge livgivende guder som var viktige for menneskene i vikingtiden.

Kapittel 8 - Jotnene, ved Hyme, Utgards-Loke og Skade

I de to foregående kapitlene har vi sett på de to gruppene av makter som tradisjonelt sett blir klassifisert som guder i forskningen. I dette kapitlet skal vi derimot ta for oss jotnene, kaosmaktene, og se på deres karakteristikk og egenskaper.

Jeg har valgt å fokusere på to jotner som hver har en myte knyttet til seg, nemlig Hyme og Utgards-Loke. Jeg har også med jotunkvinnen Skade, som ble giftet inn blant æsene og siden ble regnet som en av åsynjene.

Hyme – fiskeren

Hyme er den jotnen som tar med Tor på fisketur. Han opptrer kun i én myte. Denne jotnen er interessant fordi han stadig vil måle krefter med Tor og dermed gir oss verdifull innsikt i sin egen styrke.

Myten om Hyme og Tor

Som nevnt i kapittel 6 finnes det to versjoner av denne myten. Hyme er en viktig aktør, både i eddadiktet som bærer hans navn (*Hymeskvadet*) og Snorres gjengivelse av myten i *Gylvaginning*. Hymeskvadet gir oss mer informasjon om Hyme selv, siden jotnen også er med i rammefortellingen. Når havjotnen Æge skal holde gilde for æsene, sender han Ty og Tor for å hente en enorm ølkjele som Hyme eier.

En mektig og klok jotun?

Når vi først møter Hyme i *Hymeskvadet* er det tydelig at vi har med en mektig jotun å gjøre. Tor og Ty blir pent bedt om å gjemme seg, slik at de er ute av syne når Hyme kommer hjem. Han er ikke blid når han ser de to æsene. Han følger fiendene sine med blikket og det virker som om han gjenkjenner Tor selv om sistnevnte kaller seg Veor (vers 14, i *Edda-dikt* 1985, s. 107):

"Ante med én gang
ondt da han så
gygrers uvenn
ute på golvet."

Kjenningen "gygrers uvenn" passer godt på Tor, han er viden kjent for å mislike gygrer, altså jotunkvinner.

Siden Tor spiser opp to hele okser på egenhånd innser Hyme at han må ut og fiske om de skal ha mat nok til dagen etter. Tor insisterer på å være med. De to ror utover på havet, og Tor vil stadig ro lenger utover. Hyme, derimot, ønsker ikke å dra så langt fra stranda. I Snorres versjon av myten advarer Hyme Tor mot å dra lenger ut på havet, siden Midgardsormen ligger der ute. Tor bryr seg ikke om jotnens advarsel og drar enda lenger ut. Der ute begynner Hyme å bli sint, og han drar med letthet opp to hvaler i båten.

Myten gir inntrykk av at Hyme er klar over at det å være så langt ute på havet er uklokt – der råder sterke kaoskrefter. I motsetning til Tor, synes ikke Hyme det er noen god ide å utfordre Midgardsormen ved å dra ut i dens territorie. Hyme er svært misfornøyd med hvordan fisketuren er i ferd med å utarte seg.

Når Tor så drar Midgardsormen opp til ripa er det tydelig at verden er i fare. På dette punktet avviker de to versjonene av myten. I *Hymeskvadet* ser ikke Hyme ut til å gripe inn, og Tor slår hammeren hardt i hodet på ormen slik at den synker til bunns. I Snorres versjon, derimot, er det jotnen som må gå inn og avverge slaget. Hyme blir livredd når han ser ormen, og han strekker seg frem og kutter snøret før Tor har muligheten til å slå den med hammeren.

Trolig innser Hyme, i motsetning til Tor, at det å ta livet av Midgardsormen er en dårlig idé. Snorre skriver at Hyme "skiftet farge, han ble blek og redd da han fikk øye på ormen og så at sjøen gikk ut og inn av båten" (*Snorre-Edda* 2008, s. 77). Trolig er ikke Hyme redd på grunn av at båten tar inn vann, men fordi han innser at verdensordenen er på spill. Ved å kutte snøret avverger han den forestående katastrofen.

Snorres versjon avslutter med at Tor slår til Hyme så han faller over bord, men i *Hymeskvadet* fortsetter historien. De to fiskerene drar tilbake til stranden, og Hyme utfordrer Tor ved å spørre om han vil binde fast båten eller bære hvalene tilbake til gården. Tor drar båten på land og bærer så begge hvalene hjem. På dette tidspunktet er Hyme svært sur og vil vite hvem av de to som er sterkest. Han utfordrer nok en gang Tor, denne gangen til å knuse Hymes beger.

Etter flere forsøk knuser Tor begeret mot pannen til Hyme. Hyme er lei seg for tapet av begeret og vil bli kvitt Tor. Han lar de to æsene få ta med seg øljkjelen og dra. Når de så har kommet et stykke på avstand, går Hyme til angrep. Han har med seg "troll i mengde, med mange hode". Hyme og resten av jotnene lider samme skjebne som så mange andre av sin slekt – Tor dreper dem med Mjølne.

Utifra disse to mytene ser det ut som om Hyme er en mektig jotun – men også han må gi tapt for Tors hammer. Men Hyme virker å besitte mer visdom enn Tor. Hyme vet tilsynelatende at det å

dra så langt ut på Uthavet bare vil føre til ulykke, og det er Hyme som går inn og kutter snøret. Det er usikkert om dette er en detalj Snorre har lagt til, eller om det var en genuin del av myten. Men det er ikke vanskelig å tenke seg at Hyme, som mange andre jotner, innehar visdom om hvordan verden henger sammen.

Hymes egenskaper

Hyme fremstilles som både fysisk stor og svært sterk. Hans hall er av en større dimensjon enn æsenes bosteder, for både Tor og Ty kan gjemme seg under kjelene der. Hans frille sier at Hyme ofte er sur og lite gjestfri. Han omtales som farlig der han kommer hjem fra jakt med istappene ringlende i skjegget.

Når frillen retter Hymes oppmerksomhet mot stedet Tor og Ty gjemmer seg, får Hyme bjelken til å sprekke bare med blikket. Det er tvilsomt om dette er et uttrykk for at Hyme har trolldomsevner. Selv om Hyme er misfornøyd med hvem det er han har til gjester ser han ut til å akseptere dem og lar dem bli til middag. Middagen består av tre hele okser som de hogger hodene av og koker hele – det er altså ikke små måltider Hyme er vant til. Likevel blir han overrasket over at Tor spiser to hele okser på egenhånd.

Hyme fremstår som svært misfornøyd med Tor gjennom resten av myten, både når Tor river hodet av oxen hans, samt trosser Hymes advarsler om å ikke ro lenger ut. Tor kaller Hyme nedsettende for "ape-frende". Hyme omtales som "hissig", men han beholder likevel roen. Han har ikke det samme brå temperamentet som Tor har.

Hyme beviser at han også er fysisk sterk når han drar to hvaler opp i båten på én gang. Senere i myten er han opptatt av å se hvem av dem som er sterkest, og fortsetter å utfordre Tor. Tydeligvis er både Hymes artifakter og Hyme selv laget av sterke materialer – begeret hans er så sterkt at det farer gjennom søylene i hallen, det eneste som står i mot begeret er Hymes egen skalle. Når Tor slår vinbegeret i hodet på Hyme er det med all sin åsakraft, men Hyme tar ikke skade av dette.

Når Tor viser seg å kunne ødelegge begeret, ser det ut til at Hyme innser at Tor er sterkere enn han hadde regnet med og vil bli av med gjesten. Han sier at æsene kan få ta med seg øljkjelen, selv om han muligens tror at de ikke vil klare å løfte det. Riktignok klarer ikke Ty å løfte kjelen, men Tor får det med seg. Hyme venter klokkelig med å anfalle Tor og Ty til han har forsterkninger. Det ser ut som om jotunflokken hadde planlagt å komme overraskende i ryggen på Tor, men planen deres slår feil. Hyme, selv om han kanskje er vis, må gi tapt for makten til Tor og Mjølne.

Som tidligere nevnt virker altså Hyme som en vis jotun – han besitter kunnskap om verden

som Tor ikke ser ut til å ha. Derfor vet Hyme at det er uklokt å ro ut til Midgardsormens område, og endra mindre klokt å ta livet av den. Hyme er svært sterk, men han kan ikke måle seg med makten til Tor når sistnevnte bruker hammeren sin.

Utgards-Loke – den trolldomskyndige jotnen

Den neste jotnen vi skal undersøke er kjent som Utgards-Loke. Dette er ikke den Loke vi kjenner fra Åsgård, men en jotun som hører til i Jotunheimene og er stor i trolldom. Han er en av få jotner i mytene som møter Tor og kommer levende fra det.

Myten om Tors reise til Utgards-Loke

Myten om når Tor, Loke, Tjalve og Røskva reiser til Utgards-Loke er gjengitt av Snorre i *Gylvaginning* (Snorre-Edda 2008, s. 66 – 75). Ingen av eddadiktene gjengir denne myten direkte, men hendelsene i den blir alludert til både i *Hårbardskvadet* (vers 26) og i *Loketretten* (vers 60 og 62). Sannsynligvis har dette vært en velkjent myte (Bæksted 2008, s. 139).

Illusjonsmesteren

I myten om Tors ferd til Utgards-Loke møter vi jotnen først i form av en massiv mann ved navn Skryme. Skryme er Utgards-Loke, men under en illusjon som får Tor og følgesvennene hans til å tro at Skryme er enorm. Han er så stor at hansken hans er som et hus for Tor. Skryme lurte også Tor ved å knyte igjen nisteposen med trolljern, slik at Tor, uansett hvor hardt han prøver, ikke klarer å få opp knutene.

Tor hugger Skryme i hodet tre ganger med hammeren sin, men det har liten effekt på kjempen. I virkeligheten har Utgards-Loke trollet et fjell foran seg slik at hammeren har gått i fjellet og ikke i hans eget hode. I slutten av myten forklarer Utgards-Loke at hammerslagene er årsaken til at berget ved borgen hans har tre dype dalsøkk i seg.

Når de nærmer seg borgen til Utgards-Loke tar Skryme farvel med Tor og sier at folkene i borgen er enda større enn ham selv. Han advarer Tor mot å skryte for hirdmennene til Utgards-Loke. Borgen til Utgards-Loke omtales som så svær at Tor og følget hans må krumme nakken bare for å kunne se toppen av den. Tor klarer ikke å lee grinden, så de smetter gjennom sprinklene. Alt dette tyder på at Utgards-Lokes borg var av virkelig enorme proposjoner.

Utgards-Loke tar i mot gjestene og håner dem for størrelsen – han kaller for eksempel Tor

for en "smågutt". Utgards-Loke sier deretter at ingen får være i borgen dersom de ikke kan gjøre noe bedre enn alle andre. Dette er en utfordring til gjestene, som gjerne vil bevise hva de kan og aksepterer. Nok en gang bruker Utgards-Loke sine trolldomsevner og lurer dem. Loke kappeter med ilden, Tjalve løper om kapp med tanken, Tor prøver å drikke opp uthavet, løfte Midgardsormen og bryte med alderdommen – og alt dette gjør de uten å være klar over hvem det egentlig er de prøves mot.

Utgards-Loke selv virker selvsikker nok, og han håner stadig Tor og følgesvennene hans over at de mislykkes med prøvelsene. Men Utgards-Loke gjemmer seg bare bak synsbedragerier. I virkeligheten er han skrekkslagen over kreftene til Tor og de andre gjestene. Han lar dem være over natten og byr dem godt med mat og drikke. Dagen etterpå avslører han for Tor den sanne naturen av alt som har skjedd og at han har lurt dem med synkvervinger.

Det virker kanskje ulogisk at Utgards-Loke avslører dette for Tor – men han sier også at "en annen gang vil jeg også verge borgen min med den slags kunster eller med andre, så du kommer aldri til å få noen makt over meg" (*Snorre-Edda* 2008, s. 75). Med dette mener Utgards-Loke at hans magiske evner er så store at han ikke har noe å frykte fra Tor. Likevel ser det ikke ut til at Utgards-loke er interessert i å beseire Tor – han lar ham heller gå med et ønske om at han aldri kommer tilbake igjen.

Før Tor rekker å summe seg og drepe Utgards-Loke, troller sistnevnte bort både seg selv og borgen sin. Den store illusjonsmesteren beviser nok en gang at han ved hjelp av sine trolldomskunster kan beskytte seg og sine fra tordengudens krefter.

Utgards-Lokes egenskaper

Siden Utgards-Loke er slik en mester av illusjoner, altså synsbedrageri, er det vanskelig å skulle si hvilke egenskaper Utgards-Loke faktisk er i besittelse av. Han kan få seg selv og hirdmennene sine til å fremstå som kjemper og bruker sine trolldomskrefter til å overliste Tor og følget hans. Hvordan Utgards-Loke egentlig ser ut vet vi ikke – men at han er mektig er det ingen tvil om.

Utgards-Loke viser i løpet av myten at hans synkvervinger er svært overbevisende og effektive. Selv opptrer han som en massiv mann og bruker et trolljern til å lage så sterke knuter at selv Tor ikke kan løsne dem. Selv om borgen hans kanskje egentlig eksisterer i en mye mindre skala, så *fungerer den* som om den skulle være så stor som den ser ut. Tor kan ikke engang rikke på grinden, for eksempel.

Utgards-Lokes trolldomsevner er så store at han kan gi form til selve tanken, få ilden til å se ut som en mann og alderdommen til å se ut som en gammel kjerring – og ikke minst at han kan lure

Tor til å tro at Midgardsormen er en katt. Bare det faktum at Utgards-Loke ser ut til å kunne kommandere både ilden og alderdommen gjør ham svært mektig. I tillegg har han evnen til å flytte fjell og bruke dem som skjold mot Tors hammerslag.

Men Utgards-Loke er, i motsetning til Hyme, klok nok til å ikke utfordre Tor direkte. Han er også vis nok til å forutse at Tor vil forsøke å ta livet av ham, så han er i beredskap og forsvinner raskt før Tor får sjansen til å hevne seg. Dermed er Utgards-Loke en av de få jotunfigurene som omgås med Tor i mytene og kommer fra det med livet i behold.

Et interessant trekk ved Utgards-Loke er at han ikke ser ut til å ha noe ønske om å utfordre æsene. Med sine illusjoner, som i myten er veldig effektive, ville Utgards-Loke utvilsomt vært en hard motstander for æsene. Utgards-Loke er riktignok redd for Tor, men han har jo bevist at de kreftene han selv besitter kan overkomme Tors styrke. Utgards-Loke virker derimot fornøyd med å la Tor og følget hans dra i vei med en advarsel og en bønn om å ikke komme tilbake.

Skade – jotunkvinne og åsynje

Skade er en jotunkvinne som kom til Åsgård for å hevne sin far, jotnen Tjatse. Hun ender opp med å gifte seg med vanen Njord og ble siden regnet som en av åsynjene. I vikingtiden var hun kjent som skigudinne, "ondurdis". Skade er en av tre jotner som har blitt tatt opp blant æsene (de to andre er Loke og Gerd).

Skade i mytene

Vi kjenner Skade først og fremst fra en myte der hun reiser til Åsgård for å hevne drapet på faren sin. Det som skjer i denne historien er direkte forårsaket av handlingene til æsene i myten om rovet av Idun. Historien om Skade og hennes ekteskap med Njord gjengir Snorre i *Skaldskaparmål* (se *Snorre-Edda* 2008, s. 93 – 94).

Skade blir nevnt i vers 11 av *Grimnesmål*, der Odin omtaler henne som "den bjarte gudebrud" og sier at hun har tatt over sin fars gård, Trymheim. Skade opptrer også i begynnelsen av *Skirnesmål*: det er hun som ber Skirne gå og finne ut hva som er galt med Frøy. I dette diktet omtaler hun Frøy som "sønnen vår", men dette er nok fordi hun er hans stemor.

Skade er også med i *Loketretten*. Hun omtales her som kona til Njord. I etterordet til dette diktet (samt i *Gylvaginning*) fortelles det at det var Skade som festet eiterormen over hodet på Loke da han ble bundet.

Fra Jotunheimen til Åsgård

Myten om Skades hevntokt er en fortsettelse av myten om Idun. Det er Tjatse, Skades far, som kidnapper Idun og de gyldne eplene hennes. Loke klarer å få tak i Idun og får henne hjem til Åsgård igjen, men Tjatse forfølger dem. Vel innenfor muren i Åsgård blir Tjatse drept av æsene.

Da Skade får høre om dette, iklær hun seg full krigsutrustning og drar til Åsgård for å hevne sin far. Æsene tilbyr å betale bøter for drapet, og Skade aksepterer, med to vilkår: at hun skal få velge seg en mann blant æsene, og at de skal få henne til å le. Æsene går med på dette, men hun får kun se føttene på sine potensielle ektemenn. Skade velger mannen med de peneste føttene i den tro at det er Balder, men det viser seg å være Njord. Loke klarer også å få Skade til å le. Snorre legger til at som bot til Skade tar Odin Tjatses øyne og kaster dem opp på himmelen slik at de blir til to stjerner.

Etter dette blir Skade og æsene vel forlikt, og hun gifter seg med Njord. Ingen av partene er fornøyde med ekteskapet. Skade elsker fjellet og vinteren, mens Njord foretrekker havet og måkeskrik. De blir først enige om å bo ni dager på hvert sted, men dette fungerer dårlig for dem begge, så de ender opp med å bo hver for seg. Skade blir likevel regnet som en av åsynjene i ettertid.

Skade er ikke den eneste jotunkvinnen som har blitt tatt opp blant æsene – også Gerd, Frøys kone, ble giftet inn. I motsetning til Gerd ser Skade ut til å ha vært mer velvillig innstilt i forhold til å bli med i æsenes flokk. Det er Skade selv som krever å få ta seg en ektemann. Hennes ekteskap var riktignok ikke vellykket, men hun forble en åsynje likevel. I *Ynglingesaga* skriver Snorre at Skade senere giftet seg med Odin og at de fikk en sønn ved navn Sæming, som ble opphav til Ladejarlsslekten. Dette er en euhemerisert historie, men Ladejarlene regnet riktignok sin slekt tilbake til dette paret.

I *Loketretten* blir Skade fortsatt omtalt som Njords kone. Skade ser seg lei på at Loke får håne æsene, så hun truer ham (vers 49, i *Edda-dikt* 1985, s. 123):

"Nå er du lystig,
men du får ikke lenge slik
leike med halen laus;
for med reip av tarmer
fra din rimkalde sønn
snører guder deg på sverdegg."

Loke svarer med å fortelle at han var først da æsene slo ihjel Tjatse. Skade sier at dersom det er

sant, så skal Loke bare få kalde råd fra "hennes ve og vanger". Ve og vanger var helligsteder, så Skades bemerkning kan tyde på at hun hadde kultplasser knyttet til seg. Loke beskylder deretter Skade for å ha prøvd å forføre ham. Siden Loke i løpet av diktet antyder at alle åsynjene er gale etter menn, er det ikke sikkert man kan legge så mye i denne beskyldningen.

Både i *Loketretten* (etterordet) og i *Gylvagingning* nevnes det at Skade tok en giftig orm og festet den over hodet på Loke etter at æsene hadde bundet ham. Ormen drypper eiterdråper ned på Lokes hode og forårsaker mye smerte. Det er usikkert om det har noen spesiell betydning at det er nettopp Skade som utfører denne handlingen.

Skade ser altså ut til å bli godt integrert i gruppen av æser, og kanskje ble hun også dyrket av menneskene – dette skal vi undersøke nærmere i kapittel 10 i denne oppgaven.

Skades egenskaper

Hvordan Skade så ut sier mytene lite om. Grimne (Odin) omtaler henne som "den bjarte", eller den skinnende. Hun har tydeligvis ingen problemer med å gå inn i en mannsrolle, noe hun beviser gjennom å ta på seg brynje og ta med seg våpen til Åsgård for å hevne faren. Ikke bare overskrider hun vikingtidens grenser for hva en kvinne skulle kunne tillate seg å gjøre, men hun viser seg også som svært modig – det var få som kunne dra til Åsgård for å utfordre æsene og komme levende fra det.

Selv om Skades handlinger får det til å se ut som hun er fast bestemt for å ta hevn, godtar hun bøter fra æsene i stedet. Snorre skriver riktignok at Skade "fikk inn i forliket et vilkår som hun var viss på at æsene ikke skulle klare å oppfylle" (*Snorre-Edda* 2008, s. 94). Det ser dermed ut til at Skade egentlig ikke ønsket bøter, men forsøkte å få æsene til å mislykkes slik at hun kunne hevne seg likevel. Skade holder likevel sitt ord – når æsene får henne til å le gir hun opp hevnen og forliker seg med dem.

Om æsene ville inngå forlik fordi de var redde for Skade, eller fordi de ikke ønsket å drepe henne også, er usikkert. Vanligvis ønsker ikke æsene å drepe noen i Åsgård, men de ser ikke ut til å ha hatt problemer med å drepe Tjatse der. Selv om jotnene var sterke, var neppe én enslig jotunkvinne noen stor utfordring for hele gruppen av æser. Hadde Skade vært stor i trolldom hadde det vært en annen sak, men ingen av kildene nevner Skade som trollkyndig.

Snorre skriver i *Gylvagingning* at Skade er glad i gå på ski, samt at hun har med seg bue og skyter dyr. I så måte er Skade ganske lik åsen Ull, som var kjent som en stor jeger og skiløper. I følge Snorre ble Skade kalt for "ondurgud" eller "ondurdis" – ordet "ondur" betyr ski. Skade er også sterkt knyttet til snøen og fjellet. Hun er derimot ikke glad i havet og fuglenes skrik.

Om Skade er vis, sier ikke mytene noe om. Hun er ikke blant de åsynjene som sies å kjenne folks lagnad, og når hun opptrer i mytene er det ikke som en vis jotunkvinne. Derimot fremstår hun som en sterk, selvstendig personlighet, og hun viker ikke tilbake for å true Loke i *Loketretten*. I diktet står hun i kontrast til de andre æsene, som i stor grad prøver å virke overbærende i forhold til Loke og behandler ham som om han ikke helt vet hva han sier. Skade sier at de skal drepe Lokes sønn og binde Loke med tarmene hans, og det er nettopp det æsene gjør senere. Kanskje var dette Skades hevn mot Loke for at han skrøt av å ha tatt livet av hennes far.

For å oppsummere står altså Skade frem som en sterk og selvstendig jotunkvinne som ikke viker tilbake for hån eller overmakt. Hun overskrider sin kjønnsrolle ved å ikle seg full krigsmundur og viser seg å være svært modig. Hun søker hevn, tilsynelatende innbitt, men ender opp med å forlike seg med æsene og gifte seg inn i deres familie. Hun fremstår ikke som verken trollkyndig eller veldig vis, men hun er en god skiløper og er knyttet til fjell og berg.

Sammenlikning og konklusjon

Jotnene er, på lik linje med æsene, et stort kollektiv med en del innbyrdes ulikheter. Selv om jotnene er kaosmakter fremgår det ikke så tydelig av de mytene vi har sett på her. Hyme er kanskje ikke glad i æser, men han lar Tor og Ty bo hos seg, og han redder Tor ut av en situasjon som raskt kunne utartet seg til å bli en katastrofe. Utgards-Loke er har store trolldomsevner, men han bruker dem bare til å beskytte seg selv og borgen sin mot æsene. Skade, derimot, går aktivt ut mot æsene for å sloss med dem, men dette gjør hun bare for å hevne drapet på Tjatse.

Av de tre jotnene vi har sett på, er det bare Skade som ser ut til å ha en åpenbar tilknytning til naturkreftene. Hun hører til i fjellet og en kjent som skiløper og jeger. Hyme kan man til en viss grad knytte til havet, men han holder seg helst nære stranden. Hyme er tydeligvis også ut i snø og kulde for å jakte. Utgards-Loke omtales som en jotunkonge – han holder seg hjemme i borgen sin og beskytter denne mot trusler utenfra. Han er trolldomskyndig, men magi i seg selv er ikke direkte knyttet til kaos. Både æser, vaner og mennesker benytter seg av trolldom.

Hyme er fysisk sterk, og det kan tenkes at Skade også er det – hun gikk neppe med våpen og brynje til Åsgård for å utfordre æsene om hun ikke trodde hun hadde en viss mulighet til å lykkes. Da måtte hun i såfall ha vært blindet av sinne, men Skade virker fattet nok til å vurdere å få bøter og diskutere vilkår med æsene. Utgards-Lokes fysiske styrke er det vanskelig å si noe om – hans makt ligger i illusjonene. Men ett felles trekk ved dem er at de alle ser ut til å ha muligheten til å utfordre æsene – de er alle sterke, om enn på ulikt vis.

Gjennom Utgards-Loke får vi vite at jotner også kan være mestere av magi. Skade og Hyme,

derimot, ser ikke ut til å ha trolldomskrefter. Trolig var trolldom ikke noe alle jotner praktiserte, på samme måte som ikke alle æser eller vaner brukte det.

Et annet felles trekk for disse tre jotnene er at de alle holder til i periferien. Jotunheimen er som regel tenkt å ligge østover og nordover, langt fra menneskenes og æsenes verden. Både ferdene til Utgards-Lokes borg og til Hymes hjem er strabasiose og lange. Skade hører hjemme i Trymheim, som ligger i nord i fjellene i Jotunheimen.

Det er tydelig at jotnene er knyttet til is og kulde, og at deres heimer fremstår som mer avsides enn æsenes. I Åsgård er det ordnede bostedsforhold, alle æsenes hjem er samlet trygt bak en høy mur. Jotnenes heimer bærer preg av å ligge mer ensomt og spredt – det er ingen byer eller samfunn. Hyme eier mange okser, men han må også ut og fiske og jakte for å få mat. Skade ser også ut til å skaffe seg mat gjennom jakt, og hennes far er ute og fisker når Loke kommer for å hente Idun tilbake. Det ser ut som om disse jotnene er vant til å bruke naturen for å skaffe seg mat.

Hos Utgards-Loke er situasjonen muligens annerledes, han sitter som konge i borgen sin og det skorter ikke på verken mat eller drikke der. Kanskje er dette et tegn på at det fantes en slags klasseforskjell mellom jotnene – enkelte jotner omtales som konger (som Utgards-Loke og Trym) og virker svært rike. Også i *Skirnesmål* ser vi tegn til at noen jotner (i dette tilfellet Gymer, Gerds far) er svært rike. Disse jotnene har store bosteder, gull og mat i overflod.

De tre jotnene vi har sett på i dette kapittelet er ikke blant de jotnene som aktivt ser ut til å skape kaos. Hyme vil drepe Tor fordi Tor har ødelagt begeret hans og tatt med seg øljkjelen, og Skade vil drepe æser for hevn. Begge to blir altså bare aggressive på grunn av æsenes handlinger. Vi har derimot også mange andre eksempler på jotner som med vilje utfordrer æsene – blant annet Tjatse, Rungne og Trym. Poenget er at begge sider, både orden og kaos, kan sette i gang de handlingskjedene som fører til konfrontasjoner mellom de ulike gruppene.

Det disse eksemplene illustrerer er at også jotnene var svært ulike og levde på ulikt vis. Det ser ikke ut til at alle jotner hadde behov for å krige med æsene eller spre kaos. I mytene er det større fokus på de jotnene som kjemper med æsene, noe som kanskje overskygger det faktum at det også finnes jotner som ønsker å leve livene sine i fred, uten å involvere seg med æsene. Dette temaet kommer vi tilbake til i kapittel 10 om de ulike maktenes funksjoner.

Kapittel 9 – Skjebne, alderdom og død

Dette kapittelet dreier seg om de tre store maktkollektivene vi har tatt for oss – æser, vaner og jotner – og deres forhold til skjebne, alderdom og død, samt eksistensen etter døden. Var maktene dødelige, og kunne de styre skjebnen? Dette er spørsmål jeg har forsøkt å finne svaret på i dette kapittelet.

Skjebnen

I hele den norrøne mytologien er skjebnemotivet sterkt. Alle mytene er en del av en verden der balansegangen mellom orden og kaos er skjør. Mytene tegner et bilde av en verdensorden som sakte men sikkert går i oppløsning.

Mange av mytene alluderer til det som skal skje i endetiden. Det ser ut til at både æsene, vanene og jotnene kjenner til hendelsesforløpet frem til og under Ragnarok. Ordet "Ragnarok" oversettes som regel med "maktenes undergang". Navnet henviser ikke bare til æsene, men til alle makter. Også jotnene kommer til å utslettes under Ragnarok.

Det finnes flere måter å skaffe seg kunnskap om fremtiden på. En av dem er gjennom seid. Blant egenskapene til de som kunne seide var at de kunne spå om fremtiden. Seiden var hovedsakelig kvinnenes domene. Kvinnene som seidet kaltes volver, eller spåkvinner. I mytene ser vi at Odin gjerne henvender seg til volver når han ønsker kunnskap om fremtiden. Det store eddadiktet *Voluspå*, som tar for seg hele verdensløpet fra skapelse til undergang og en ny verden, er lagt i munnen på en volve.

I det første verset av *Voluspå* (*Edda-dikt* 1985, s. 16 - 29) henvender volven seg til Odin, som tydeligvis har bedt henne fortelle det hun vet:

"Valfar, du ønsket
jeg ville fortelle
det gamle budskap
som best jeg mins."

I løpet av diktet får vi også inntrykk av at volven har et større publikum, hun gjentar stadig det truende refrenget "vet dere nok, eller hva?"

Også i *Vegtamskvadet* er det en volve Odin må konsultere for å få innsyn i fremtiden. Han drar til utsiden av Hel, dødsriket, og bruker sine galdrer til å tvinge opp en død volve og få henne til å tale. Volven forteller at Hel venter på at Balder snart skal komme dit. Hun forteller også Odin at

det er Hod som skal ta livet av Balder, og at Odin skal avle en sønn for å ta hevn.

Døden er også knyttet til skjult kunnskap, det ser vi blant annet gjennom at Odin må krysse terskelen til dødsriket for å få tak i runene. Det ser ut til at gjennom døden, eller ved å besøke dødsriket, kan man få tak i kunnskap om skjebnen som de levende ikke har tilgang til. Når Odin kappes i ordstrid med den allkloke jotnen Vavtrudne, vil han vite hvordan Vavtrudne har så inngående kjennskap til alle æsers og jotners skjebne. Vavtrudne svarer slik (*Vavtrudnesmål*, vers 43):

"Om jotners løyndom
og alle guders
kan jeg svare sant,
for til alle heimer
har jeg kommet,
ni heimer så jeg
i Nivlhels dyp,
dit ned kommer døde fra Hel."

Vatrudne har altså vært i dødsrikene og kommet tilbake derfra med kunnskap om skjebnen og verdensforløpet.

Om flere av æsene og åsynjene sies det at de kjenner skjebnen. I *Loketretten*, vers 21, sier Odin om åsynjen Gjevjon at "[...]verdens lagnad tror jeg hun vet og kjenner så sikkert som jeg sjøl". Senere i samme dikt (vers 29) er det Frøya som svarer Loke: "[...]hele din framtid tror jeg Frigg kjenner, om hun ikke sier det sjøl." Loke selv kommer med mange hentydninger til Ragnarok i dette diktet.

Disse mytene viser at kunnskap om maktenes undergang var kjent stoff blant æsene og jotner. Spørsmålet blir da: var det ingen av dem som forsøkte å endre skjebnen? Under Ragnarok skal hele den gamle verden gå til grunne, inkludert både jotnene og den eldre generasjonen æser. Den nye verden er fremstilt uten den stadige konflikten mellom orden og kaos. Likevel ser det ikke ut til at verken æsene eller jotnene forsøker å endre dette verdensforløpet.

Æsenes handlinger i myten om Balders død kan tolkes som et forsøk på å endre skjebnen. Når Balder drømmer farlige drømmer om livet sitt, bestemmer æsene seg for å ta alle ting i ed slik at de ikke kan skade Balder. Myten er gjengitt i Snorres *Gylvaginning* (*Snorre-Edda* 2008, s. 77 – 81). Snorre har ikke inkludert myten om Odin som vekker den døde volven for å få kjennskap til Balders skjebne – kanskje er dette resultat av to ulike mytetradisjoner, eller at Snorre ikke kjente til *Vegtamskvadet*. Uansett er æsenes forsøk på å skåne Balder mislykket – hans skjebne er allerede

fastsatt. Han blir drept av sin bror Hod, slik som volven i *Vegtamskvadet* har forutsagt.

Det er også interessant at æsene ikke gjør noen forsøk på å endre det som skal skje under Ragnarok. For eksempel får de vite at Odins lagnad er å bli drept av Fenrisulven, som under Ragnarok skal bryte seg løs fra sine lenker. De vet også at Loke skal komme seg løs og lede jotnenes hær i det siste slaget. Likevel lar æsene både ulven og Loke leve, selv om det blir deres undergang.

Kanskje fungerte skjebnen slik at det endelige resultatet forblir det samme selv om detaljene endret seg. For å illustrere dette kan vi se på eksempelet med Odins skjebne. Han skal gå under i Ragnarok gjennom at han sloss mot og blir drept av Fenrisulven. Dersom æsene hadde tatt livet av Fenrisulven i forkant av Ragnarok, ville dette ikke skje. Det er derimot ikke sikkert at Odin hadde overlevd likevel – kanskje ville Fenrisulven bare blitt byttet ut med en annen fiende.

Poenget med dette er at Odins skjebne ikke nødvendigvis er å bli drept av *Fenrisulven* under Ragnarok, men bare å bli drept under Ragnarok. Selv om detaljene er ulike, er Odins skjebne uansett den samme. En slik tankegang kan også hjelpe til å forklare hvorfor de ikke kunne redde Balder – hans endelige skjebne var fastsatt. Æsene kunne endre hendelsesforløpet, men ikke det endelige utfallet.

I *Voluspå* forteller volven at det var Odin og brødrene hans som først skapte menneskene og gav dem skjebne. I ettertid var det nornene som overtok oppgaven med å måle ut livslengdene og tildele menneskene hver sin skjebne. Odin hadde tilsynelatende makt til å bestemme utfallet av kamper mellom mennesker – men ikke mellom maktene. Hadde han kunnet bestemme *det*, hadde æsene mest sannsynlig bekjempet både vanene og jotnene.

Med andre ord så ser det ut til at æsene hadde en viss innflytelse over menneskenes skjebner. Dette er ikke utenkelig ettersom menneskene var skapt av og underlagt æsene. Makt over skjebnen var kanskje begrenset til å gjelde skjebnen til de som var lavere i det kosmiske hierarkiet, eller til de man selv hadde gitt liv og skjebne til.

Det dette viser er at skjebnen for det meste ikke lot seg styre av maktene. Selv om æsene ser ut til å kunne påvirke menneskers skjebne til en viss grad, så kunne de ikke styre sine egne skjebner. Verken æser, vaner eller jotner forsøker å endre verdensløpet eller det som skal skje under Ragnarok. En teori er at verdensbalansen helt fra skapelsen av har vært så ustabil at alle maktene vet at den før eller siden er nødt til å falle sammen (Mundal 2001). Æsene har ofret mye i sitt forsøk på opprettholde et ordnet kosmos – Odin har ofret øyet, Frøy har ofret hesten og sverdet, Ty har ofret hånden – men selv de innser at de ikke kan fortsette slik for evig. Kanskje er det derfor maktene har innfunnet seg med verdens og sine egne skjebner.

Alderdom

De skikkelsene vi møter i mytene blant æser, vaner og jotner ser (med få unntak) ut til å være like gamle fysisk sett. De mannlige guddommene blant æsene, så som Tor, Frøy, Ull og Ty er tilsynelatende i sin beste alder. Odin omtales kanskje som eldgammel, men han kan opptre både som en fager ung mann og som en eldre mann med kappe og hatt. Åsynjene er vakre og tiltrekkende og blir begjært av mange. Jotnene vi møter ser også ut til å være innenfor den samme alderskategorien.

Grunnen til at æsene holder seg unge forklares med at de har tilgang til spesielle, gyldne epler. Eplene voktes av en åsynje ved navn Idun. Æsene spiser de gyldne eplene for å holde seg unge. Motivet kjenner vi igjen fra gresk mytologi. Der hører vi om Hesperidenes hage – en hage full av trær som bar gyldne epler. Disse eplene skjenket evig liv og evig ungdom til den som spiste av dem.

I *Skaldskaparmål* gjengir Snorre en myte om da jotnen Tjatse røvet Idun og eplene hennes fra Åsgård. Denne historien har Snorre hentet fra skaldediktet *Haustlong*. Snorre skriver at uten eplene ble æsene "fort gråhårete og gamle" (*Snorre-Edda* 2008, s. 93). Han skriver også at eplene kan kalles for "æsenes alderslindring".

Utifra disse opplysningene kan det se ut som æsene blir gamle på lik linje med menneskene. Det at de stadig holder seg unge er tilsynelatende takket være de gyldne eplene. Uten disse eldes æsene raskt. Det kan virke som om eplenes kraft er knyttet til Idun. Det ser ikke ut som om hun får med seg alle eplene til Jotunheimen – kanskje var det fortsatt epler igjen i Åsgård, men at disse ikke hadde noen effekt når Idun ikke stelte treet.

Når det gjelder jotnene vet vi at mange av dem omtales som svært gamle. Vavtrudne, for eksempel, sier at han minnes tiden før Yme ble drept, altså helt tilbake til urtiden før verden ble skapt. Odin omtaler Vavtrudne som "den allkloke jotnen". Siden jotnen er så vis at selv Odin ikke vet om han kan overvinne ham i ordstrid, virker det som Vavtrudne har levet svært lenge og samlet seg mye kunnskap.

Vi vet ikke om jotnene hadde noe tilsvarende de gyldne eplene til æsene. Når Tjatse røver Idun ber han henne ta med seg eplene sine. Tjatse vil sammenlikne dem med noen epler som han har funnet i en skog. Tjatse nevner derimot ikke om eplene han har funnet er gyldne eller ikke. Myten om Frøy og Gerd ser ut til å tale i mot at jotnene hadde livgivende epler. Skirne byr jotunkvinnen Gerd elleve gyldne epler mot at hun går med på å gifte seg med Frøy. Gerd vil ikke ha eplene. Tilsynelatende er ikke dette fordi hun allerede har slike epler, men fordi hun ikke vil gifte seg med Frøy.

Likevel er det ikke utenkelig at jotnene har sine egne remedier for alderdom – de er tross alt både eldre og besitter mer kunnskap enn æsene. I mytene hører vi flere ganger om at æsene må dra til til Jotunheimene for å hente krefter, så kanskje eplene eller liknende remedier i utgangspunktet tilhørte jotnene? Dette forblir derimot kun en hypotese siden kildene våre ikke ser ut til å ha flere opplysninger om dette temaet.

En interessant detalj fra myten om Tors ferd til Utgards-Loke ser ut til å bekrefte teorien om at alle, inkludert maktene, vil eldes med tiden. Tor blir utfordret til å sloss med Utgards-Lokes fostermor, Elle. Elle (eller Elde) er den personifiserte alderdommen – hun opptrer i form av en gammel kjerring. I brytekampen med henne holder Tor ut lenge, men det ender med at han må ned på det ene kneet.

Når Utgards-Loke senere avslører for Tor hvem han egentlig hadde brutt med, sier han at "det har aldri vært noen og blir heller ingen som ikke Elle får til å falle når han blir så gammel at alderen trykker" (*Snorre-Edda* 2008, s. 75). Om vi skal tro Utgards-Loke, vil alle, både mennesker og makter, etter en stund eldes og dø. På en måte er det passende i det norrøne verdensbildet, hvor tanken om at både maktene og selve verden en dag skulle gå under går som en rød tråd gjennom historien. Motivet ser ut til å være at ingenting varer evig - alt har en begynnelse og en slutt.

Død

At både jotner og æser kan bli drept vet vi med sikkerhet. Jotner må stadig bøte med livet i mytene, spesielt i de mytene som omhandler Tor. Han er jo også kjent for å reise østover til Jotunheimen med nettopp det målet å ta livet av jotner.

Åsen Balder er kanskje det mest kjente eksempelet på æsenes dødelighet. Når han får farlige drømmer om livet sitt, bestemmer æsene seg for å ta alle levende ting i ed så de ikke skal skade Balder. Denne planen hadde kanskje lyktes om Frigg ikke hadde unnlatt å ta mistelteinen i ed – for det er nettopp mistelteinen som til slutt tar livet av Balder. Denne myten viser at æsene var langt fra usårbare, og at de kunne drepes.

Avsnittet ovenfor konkluderte med at æsene også eldes, men på grunn av Iduns epler dør de ikke før Ragnarok. Under Ragnarok, derimot, er det forutsagt hvordan æsene skal falle. Odin skal dø i kamp med Fenrisulven, mens Tor og Midgardsormen dreper hverandre. Frøy faller når han møter Surt i kamp. Snorre nevner i sin beskrivelse av endetiden at Loke skal sloss med Heimdall og at de dreper hverandre, men dette sier ikke *Voluspå* noe om.

Selv om ikke alle æsene (og ingen av åsynjene) nevnes spesifikt i versene om endetiden, er det tydelig at her er det hele den gamle gruppen av makter som går under. Ragnarok betyr jo

nettopp "maktenes ende". Representanter for både æser, vaner og jotner blir nevnt med navn. Det virker underforstått at resten av kollektivene de tilhører lider samme skjebne.

Likevel er det ikke slik at livet opphører – for det er også noen som overlever Ragnarok. Både Odinsønnene Vidar og Våle klarer seg, og det samme gjelder Mode og Magne, Tors sønner. Det er interessant å merke seg at tre av disse – Vidar, Våle og Magne – er barn av en ås og en jotunkvinne. Den neste generasjonen av guder er dermed i stor grad en kombinasjon av de to store maktkollektivene fra den gamle verden. Dette stemmer også godt overens med tanken om at det i møtet mellom to makter ble skapt noe nytt. I den neste generasjonen av guddommer er det kanskje ingen sterk motsetning mellom orden og kaos? Fremtidsvisjonen av den nye verden i *Voluspå* gir inntrykk av at det er en verden som ikke lenger konstant må balanseres mellom to ytterpunkter.

Eksistensen etter døden

Fra myten om Balders død vet vi at også æsene tilsynelatende fortsatte å eksistere etter døden. Når Balder dør, blir kroppen hans liggende livløs igjen mens Balder selv reiser ned til dødsriket Hel. På samme måte som hos menneskene ser det altså ut til at æsene har hatt en slags ånd eller sjel som fortsetter å eksistere selv etter at kroppen er død. Selv om Balder fortsetter å eksistere i dødsriket, kan han likevel ikke bare komme tilbake. Det er dødsrikets gudinne, Hel, som ser ut til å ha makten over de døde. Det er henne æsene henvender seg til og ber om å sende Balder tilbake til de levendes verden.

Hel er en jotunkvinne – hun er datter av Loke og søster til Midgardsormen og Fenrisulven. Snorre skriver at Hel er blåsvart i halve ansiktet, og hun er dyster og stygg. Det var Odin som kastet henne ned i Nivlhel og påla henne å ta i mot alle de som døde av sykdom og alderdom. Hel eier store områder som ser ut til å være underjordiske.

Under Hels haller ligger Nivlhel, "det mørke Hel". I *Vavtrudnesmål* forteller jotnen Vavtrudne at det finnes ni heimer i dypet av Nivlhel. Eksistensen i dødsriket Hel ser ut til å ha vært en dyster avspeiling av det levende livet, og de som døde i Hel havnet enda dypere, i Nivlhel. For vikingtidens mennesker var det ønskelig å dø en ærefull død i kamp slik at man unngikk å havne i Hel.

I *Vegtamskvadet* får vi vite at også Hel kunne dekke hallen sin til fest. Odin spør den døde volven hvorfor Hel har dekket benkene sine med brynjer og utsmykket setene med gull. Volven svarer at de har brygget mjød og gjort klart salen for å motta Balder, som snart skal dø. I Snorres gjengivelse av myten i *Gylvagingning* er det tydelig at Hel tar godt i mot Balder og ønsker at han skal bli i dødsriket. Når æsenes sendebud, Hermod, kommer til Hel, sitter Balder i høysetet.

Hel er ikke villig til å gi fra seg Balder, selv om æsene er i stor sorg. Hun forteller Hermod at alle ting i verden, både levende og døde, må gråte for Balder. Kun da vil hun la Balder forlate dødsriket og vende tilbake til de levendes verden. Æsene klarer ikke å få alle ting i verden til å gråte for Balder, og dermed må han forbli hos Hel. Med andre ord er det kun Hel som kan sende de døde tilbake til livet – uten hennes samtykke kan ikke æsene gjøre noe for å få igjen Balder.

Odin har makt over døden gjennom sine valgaldrer (galdrer eller trolldomssanger knyttet til døden), men hans trolldom ser ikke ut til å være permanent. Odin kan ikke gjenopplive Balder eller hente ham hjem fra dødsriket. Hans makt over døden er begrenset. Han kan vekke døde volver eller tale med hengte menn – men deres våkne tilstand er midlertidig. Volven i *Vegtamskvadet* (*Edda-dikt* 1985, s. 144) virker heller ikke begeistret over å ha blitt tvunget opp fra sin døde tilværelse:

"Hvem er mannen,
for meg ukjent,
som tvang meg til denne
tunge gangen?"

Volven gjentar flere ganger at hun blir tvunget til å tale, og at hun ikke vil tale mer. Hennes "tunge gange" understreker at den tilstanden hun er i er unaturlig.

Fra *Voluspå* vet vi derimot at Balder til slutt skal komme ut av Hel igjen. Etter Ragnarok kommer det en ny verden, og Balder skal komme tilbake. Sammen med ham er hans bror og banemann, Hod. Hod ble drept av Våle, Odins sønn, som hevn for drapet på Balder, og har derfor også holdt til i dødsriket. Selv om Balders død var et enormt tap for æsene da det skjedde, ser det ut til at oppholdet hos Hel har ført både ham og Hod uskadd gjennom verdens undergang.

Når kampene er over og den nye verden oppstår, skal Balder og Hod forlate dødsriket og være levende på nytt. Snorre skriver det slik i *Gylvagingning*: "Dernest kommer Balder og Hod fra Hel, de setter seg sammen og taler med hverandre og minnes sine runer og taler om det som før var, om Midgardsormen og Fenresulven" (*Snorre-Edda* 2008, s. 89).

At Balder og Hod slipper ut, kan skyldes at Hel også har gått under ved Ragnarok – hun tilhørte jotunætten og det kan tenkes at hun gikk til grunne sammen med resten av sin slekt. Dermed er det ingen som kan holde de døde æsene tilbake i dødsriket.

Hva som derimot skjer med den eldre generasjonen av æsene når de dør, vet vi ikke. Dersom de følger mønsteret fra myten om Balder burde de også ha havnet i Hel, men da burde de ha kunnet komme tilbake i den nye verden. Siden dette ikke skjer, må vi anta at Odin, Tor, Frøy og alle de andre ikke havnet i dødsriket, men enten opphørte eller fortsatte sin eksistens et annet, ukjent sted. Det samme gjelder jotnene, som også dør under Ragnarok men aldri skal komme tilbake igjen.

Sammenlikning og konklusjon

Verken æser, vaner eller jotner er altså allsmektige. Utifra det mytologiske stoffet virker det som de har god kjennskap til verdensløpet og hva som skal skje i endetiden. Likevel er det ingen av gruppene som forsøker å endre skjebnen, noe som mest sannsynlig skyldes at ingen av dem har makten til å gjøre dette. Selv når æsene prøver å forhindre det som er forutsagt mislykkes de.

Mytene tyder også på at æsene kan eldes på lik linje med mennesker, men at de kan utsette dette på ubestemt tid ved bruk av livgivende epler. Det er ikke usannsynlig at jotnene er i besittelse av liknende remedier. Uansett vil alderdommen til slutt kunne påvirke maktene, hvis vi skal tro det Utgards-Loke forteller.

Ingen av maktene er udødelige – de kan alle bli drept. Dette fremgår spesielt i forhold til endetiden. Når det gjelder hva som skjer med æsene og vanene etter at de dør er usikkerheten derimot større. Noen havner i Hel og kan komme tilbake, andre ser ut til å havne på et ukjent sted eller slutte å eksistere. Jotnene vet vi så lite om at det er vanskelig å si om de også kom til Hel – men det er heller ingen av dem som kommer levende tilbake til den nye verden etter Ragnarok.

I forholdet til skjebnen, alderdommen og døden ser det altså ut til at de tre maktkollektivene er forholdsvis like. Riktignok kan det argumenteres for at æsene lykkes bedre enn jotnene fordi noen av dem kommer tilbake fra døden. Til gjengjeld er flere av de som overlevde selve kampen i Ragnarok avkom av både æser og jotunkvinner. Siden tanken om evig liv i vikingtiden i stor grad gikk ut på å føre slekten videre, kan man også tolke det som at både åsaslekten og jotunslekten lever videre gjennom den yngre generasjonen av guddommer.

Kapittel 10 – Funksjon

I de foregående kapitlene har vi sett på karakteristikk og egenskaper ved de ulike maktene. Men hva vet vi om hvordan menneskene i vikingtiden så på de forskjellige kollektivene? Var offerritualer kun for æsene og vanene?

I dette kapitlet har jeg tatt for meg menneskenes forhold til æsene, vanene og jotnene, og sett på hvordan de dyrket dem. Jeg har også sett på de ulike maktens kosmiske funksjoner.

Kilder til religiøs praksis i norrøn tid

De litterære kildene sier mye om det mytologiske stoffet, men desto mindre om ritualer. Det finnes spredte antydninger i tekstene, men som regel er det vanskelig å skulle danne seg et helhetlig bilde av det religiøse livet i norrøn basert på litterære kilder. I tillegg har vi den utfordringen at alt vårt litterære kildemateriale er nedskrevet i kristen tid. Ritualbeskrivelsene kan dermed heller gjengi forestillinger om norrøn førkristen kultpraksis i stedet for den faktiske sosiale og religiøse praksisen i vikingtiden (Raudvere 2002, s. 31). På dette feltet har derimot religionshistorien mye hjelp fra andre fagfelt, spesielt fra arkeologi og stedsnavnsforskning.

Gjennom å se på stedsnavn er det mulig å finne mange steder hvis navn antyder at de har vært helligdommer. Stedsnavn som inneholder ordledd som -horg, -ve, -hov eller -vi har mest sannsynlig vært kultsteder eller innviede plasser. Disse leddene er vanlige navn på helligsteder som nevnes i myter og sagaer. For eksempel sies det i *Voluspå* (vers 7) at æsene tømret horg og hov, og i *Loketretten* (vers 51) nevner Skade sine ve og vanger.

Med hjelp fra arkeologien kommer det stadig nytt kildemateriale til. Bosteder, helligsteder, offerfunn, gravstedsfunn – dette arkeologiske materialet er med på å bidra til en bedre forståelse av det daglige livet i vikingtiden. Arkeologiske funn kan i stor grad også tidfestes svært nøyaktig, og kan dermed gi innsikt i endringer i kult- og offerpraksis over tid.

Om blotet

Blot er en betegnelse på et ritual som vi treffer på ofte i samband med den religiøse praksisen i norrøn tid. Som tidligere nevnt så var det ikke noe skille mellom det verdslige og det religiøse i Skandinavia i vikingtiden – ritualene var en integrert del av det daglige livet. Det faktum at det ikke fantes noe eget ord for religionen tyder også på dette. Ritualer og blot var tradisjon eller skikk.

I kapittel 4 så vi såvidt på de norrøne blotene. I dette avsnittet skal vi se nærmere på hvor og

hvordan det er tenkt at de ble utført og hvem som utførte dem. Ordet "blot" er en gammel germansk betegnelse for "offer" eller "offerhandling". I ordet ligger det også en betydning av "å stenke". Det kan tyde på at man stenket gudebildet eller helligstedet med blod fra et offerdyr (Steinsland 2005, s. 276).

I følge det vi har av litterære kilder, ble det offentlige blotet utført slik: Et offerdyr ble ført frem til offerstedet og slaktet. Blodet ble samlet i kar som ble kalt for lautboller. Blodet ble så brukt til å stenke gudebilder eller symboler, veggene samt menneskene som deltok i kulten. Som tidligere nevnt er dette ikke hentet fra sikre kilder, så vi kan ikke vite med sikkerhet om det er en troverdig skildring av et norrønt blot eller ikke. Men at stinkingen av helligstedet med blod har vært vanlig ser ut til å stemme, ettersom mange kilder nevner at helligstedene har blitt "rødfarget" med blod.

Etter at dyret var slaktet og blodet hadde blitt ofret til guddommen, begynte selve blotfesten. Dette var et gilde der deltakerne spiste kjøttet fra offerdyret og drakk signet øl. Ølet var viktig, det var en festdrikk som ble benyttet ved spesielle anledninger, som ved jul, bryllup eller gravferd. Ølet ble viet til gudene. Trolig tok hver husholdning med seg egen mat og drikke.

De store blotfestene var offentlige gilder. Men man kunne også blote utenom disse festene, ved mindre helligsteder, gudebilder eller steinsettinger. De store blotfestene ble vanligvis holdt i det som kalles et hov. Hovet ble tidligere tolket som et eget sakralbygg, men senere forskning tyder på at hovet var betegnelsen på et rom i en hall eller bolig der man møttes til blotfest.

Offeret trengte ikke nødvendigvis å være blodig. Man kunne ofre mat, drikke eller gjenstander også. Blant arkeologiske funn finnes blant annet mange såkalte gullgubber. Disse er små gullblikk med motiv, ca. 1 til 2 kvadratcentimeter store. Motivet er et staselig par, en mann og en kvinne som står vendt mot hverandre.

Gro Steinsland har tolket motivet som et bilde av "det hellige bryllup" mellom Frøy og Gerd, og at gullgubbene er knyttet til herskermakten. Funnstedene ser ut til å underbygge en slik teori: de er hovedsakelig funnet nede i spor av stolpehull, som regel i det som synes å ha vært hovedbygningen på stormannsgårdene (Solberg 2003, s. 263). Trolig har nedleggelsen av gullgubbene vært knyttet til innvielsen av en ny hall.

Det fantes ingen egen "presteklasse" i det norrøne området – ingen som var religiøse ledere på heltid. Det fantes riktignok kultspesialister, men denne rollen hadde de i tillegg til sitt vanlige arbeide. Hjemme på gårdene var det familiens overhoder som ledet den private kulten. Både husbonden og husfruen kunne oppfylle denne rollen.

I det offentlige kultlivet hører vi om flere slags betegnelser på kultledere. Blant dem er tul, gode og gydje. Tulen ser ut til å ha vært en slags bærer av hellig kunnskap, så som ritualpraksis og mytologi. Gode og gydje er henholdsvis betegnelser på en mannlig og en kvinnelig kultleder. Disse

to typene finner vi først og fremst i islandske kilder, og det er usikkert om godesystemet var felles for hele Norden. Goden var en høvding og religiøs leder. Island var delt opp i godedømmer, og bøndene hadde plikt til å betale skatt til goden for at han skulle kunne opprettholde hovet. Goden hadde også politisk og juridisk makt. Gydjen var en kvinnelig kultleder. Hun hadde ikke samme status innenfor politikken som en gode hadde, men hun kunne lede kulten på samme måte som goden. Fra islandske litterære kilder kjenner vi til navnene på mange gydjer.

I løpet av året ble det arrangert minst tre store blotfester som trolig markerte det kultiske året. Når det nærmet seg sommer ofret man til Odin for fremgang i krig og vikingferder. Om høsten ble det blotet til Frøy, den store fruktbarhetsguden. Dette blotet var knyttet til avlingene som akkurat var kommet i hus. Midtvintersblotet ble også kalt for *jol*. Dette blotet skulle hjelpe menneskene gjennom den mørke vintertiden.

Vennskapet mellom mennesker og makter

Det ser ut til at offeret kunne fungere på samme måte som gavegiving mellom menneskene. Gjennom å utveksle gaver ble det opprettet vennskap mellom gavegiverne. Vennskapet var vikingtidens viktigste sosiale bånd (Sigurdsson 2008). Vanligvis ble vennskapet innstiftet mellom en høvding og bøndene i området. Det var først og fremst høvdingen som skulle dele ut gavene, sørge for beskyttelse og invitere til gjestebud.

Gjennom vennskapet med bøndene sikret høvdingen seg deres lojalitet og støtte i saker på tinget. En høvding kunne og burde ha et stort nettverk av venner slik at han var sikret støtte i sine saker. For å opprettholde vennskapet måtte han sørge for å bistå vennene sine i deres konflikter, samt by dem til gjestebud. Gjestebudene og gavene måtte komme med jevne mellomrom, ellers kunne høvdingen risikere at bøndene begynte å se seg om etter en mektigere og mer gavmild høvding. Dette forholdet mellom høvdingen og bøndene kan kalles et patron-klient-forhold.

Trolig fungerte offeret til maktene på en liknende måte. Offeret skulle muligens styrke guddommen, men tanken var nok også at det fungerte som en gave som skulle opprette vennskap med den man ofret til. I modellen patron-klient er da mottakeren av offeret eller gaven patronen og den som ofrer er klienten. Da er det mennesket som støtter sin guddom gjennom offeret og dyrkelsen, mens guddommen til gjengjeld skulle hjelpe mennesket.

For eksempel skulle en viking kunne ofre til Odin for fremgang og beskyttelse i kamp, mens for bøndene var det viktigere å ofre til Frøy for at han skulle sørge for regn, solskinn og gode avlinger. Dette ser vi også i forhold til de store blotene, som er dedikert til spesifikke guddommer for et bestemt formål. Offeret skulle ikke bare sørge for hjelp og beskyttelse, men hadde også den

funksjon at det skulle styrke mottakeren og blidgjøre ham eller henne.

På samme måte som vennskapet mellom høvdingen og bøndene måtte bekreftes med jevne mellomrom, ser det ut til at også vennskapet med gudene måtte opprettholdes med jevnlig blot. Blotet var kanskje en måte å sikre seg oppmerksomhet fra maktene, og sørge for deres kontinuerlige støtte, hjelp og beskyttelse. Siden offeret kanskje også er knyttet til å styrke guddommen, kan det fremstå som om det var ønskelig for menneskene å opprettholde gudenes styrke gjennom regelmessige offer.

Orden og kaos i menneskenes mikrokosmos

Fra mytestoffet vet vi en god del om hvordan norrøne mennesker tenkte seg at kosmos og verden var oppbygd. Æsene og menneskene holdt til å sentrum, mens jotnen bodde i utkanten. På samme måte ble også det hjemlige mikrokosmoset inndelt. Lokalmiljøet der menneskene bodde var en slags refleksjon av det makrokosmos vi kjenner fra mytene. Gården hadde et tuntree som fungerte som sentrum for familien og slekten.

Rundt tuntreet var bygningene, og rundt dem igjen var den dyrkede jorden, altså innmarken. Dette området var det hjemlige og trygge, det ordnede. Også landsbyer og steder der menneskene kunne kontrollere naturen og holde orden tilhørte de trygge områdene. I dette mikrokosmoset hadde menneskenet et fungerende, ordnet samfunn. Disse områdene var æsenes og vanenes domene. Det er æsene som er knyttet til samfunnet gjennom at de både har skapt og opprettholder orden. De delte inn tiden i år, dager og timer, natt og dag, og de har innstiftet samfunnets ulike klasser (se eddadiktet *Rigstula* for myten om hvordan Heimdall skapte de tre samfunnsklassene – trellene, bøndene og høvdingene).

Vanene er også knyttet til innmarken og det hjemlige gjennom fruktbarheten. De passer på at menneskeslektene vokser og føres videre gjennom å sørge for gode avlinger, godt vær og barnefødsler. De ser også ut til å ha vært viktige i forhold til inngåelsen av ekteskap. På denne måten er vanene også knyttet til den ordnede delen av kosmos, og de har vært viktige for at menneskene skulle kunne temme naturen og drive med jordbruk og fiske.

På lik linje med makrokosmoset er også det hjemlige området omringet av en ukjent og farlig verden. Utenfor den temmede verden er det naturkreftene som råder. Her ligger skogen, fjellene og havet – og det er her at jotnene hører hjemme. Utmarken er preget av kaos og vill, utemmet natur. Her er det ingen ordnede samfunnsformer og ingen lover. Å ferdes i utmarken kunne være farlig for menneskene, men naturen hadde også ressurser som var nødvendige.

Med andre ord var menneskenes hjemlige mikrokosmos organisert på samme måte som det

store, mytiske verdensbildet. Og de ulike maktkollektivene var forbundet med de ulike sfærene, hovedsakelig delt opp i innmark og utmark. De maktene som vanligvis har blitt omtalt som guder, altså æsene og vanene, hørte til i innmarken, mens utmarken var jotnenes domene.

Siden menneskene blotet til æsene og vanene for å opprettholde deres ordnede samfunn, er det ikke utenkelig at de også kan ha ofret til jotnene for å være bedre rustet til å ferdes i den ville utmarken. I neste avsnitt ser vi nærmere på denne problemstillingen.

Ble det blotet til jotnene?

Tidligere forskning på dette feltet har avfeid idéen om at jotnene også kunne ha vært dyrket og mottatt offer. Dette skyldes kanskje at det litterære materialet, og spesielt eddadiktingen, er preget av et negativt syn på jotnene. Også tidligere forskning på norrøn religion bærer preg av dette synet på jotnene. Tidligere ble de sett på som både onde og fæle. I dag er det generell enighet blant forskerne at jotnene ikke representerte ondskap, men heller de farlige, utemmede kaoskreftene.

Utifra de litterære kildene vi har fått overlevert kan det se ut som om det vanlige synet i vikingtiden var svært pro-guder og anti-jotner. Men kan vi vite om dette reflekterer de faktiske forholdene? Kunne ikke jotnene også ha vært gjenstand for kult?

I avsnittet ovenfor så vi på inndelingen av mikrokosmoset og hvordan det reflekterte det mytiske verdensbildet. I det trygge, ordnede samfunnet ble det blotet til æsene og vanene for å opprettholde den ordenen som var innstiftet der. Utmarken, derimot, ser ikke disse gudene ut til å ha kontrollen over. Derfor kan det tenkes at mennesker som ønsket å oppholde seg i utmarken måtte henvende seg til de maktene som styrte der – altså jotnene.

En mulighet er at jotnene har blitt dyrket med apotropeiske eller avvergende riter. Dette kunne være et offer for å blidgjøre jotnene, i håp om at de ville tillate en å ferdes i deres territorie. Det er i såfall ikke snakk om å inngå vennskap på samme måte som med æsene eller vanene, men heller å gi kaosmaktene oppmerksomhet. Ved hjelp av avvergende riter kunne man kanskje håpe å unngå storm på havet, for eksempel, eller at en velvillig jotun ville hjelpe en å krysse et fjell uten at man ble sittende fast i en snøstorm.

Utifra det vi har lært om jotnene fra mytene, er ikke alle sammen nødvendigvis ute etter å skape kaos med vilje. Siden menneskene i norrøn tid også var avhengige av utmarken for å fiske, sanke og reise, kan det å blidgjøre jotnene med avvergende riter ha vært avgjørende for om oppholdet i utmarken ble en suksess eller ikke.

En interessant historie fra *Skaldskaparmål* (Snorre-Edda 2008, s. 92) kan tenkes å handle om nettopp slike avvergende ritualer. Snorre forteller at Odin, Loke og Høne var ute på en lang

reise – de "fór over fjell og finne, og det var smått med maten". Det kan se ut som om de tre æsene har begitt seg inn i Jotunheimen. De finner en flokk med okser og forsøker å steke en av dem. Men uansett hvor lenge de ventet, ble ikke oxen stekt.

Det viser seg så at det sitter en stor ørn i treet over dem. Denne ørnen er jotnen Tjatse. Han sier til æsene at det er han som har sørget for at oxen ikke blir stekt. Men dersom æsene lover at han skal få spise seg mett på oxen, vil han la kjøttet bli mørt. Dette godtar æsene, og oxen blir ferdig stekt.

Myten kan tolkes som at æsene har kommet til et sted hvor det er jotnene som har makten. Tjatse sørger for at de får problemer med å tilberede maten. Først når æsene går med på å blidgjøre jotnen med et offer (ved å la ham spise av kjøttet), tillater jotnen at maten blir stekt. Oksekjøttet fungerer her altså som et avvergende ritual som skal sørge for at jotnen ikke lenger forårsaker at de ikke får noe mat. Kanskje er denne historien et eksempel på hvordan offer til jotunskikkelser kunne utarte seg.

Jotner som fungerte som guder

I mytene møter vi tre jotner som blir tatt opp hos æsene: Loke, Gerd og Skade. Loke er Odins fosterbror, Gerd er Frøys kone og Skade er Njords kone. Loke møter vi ofte i mytene – han er gjerne katalysatoren for de hendelsene som skjer. Loke er en personlighet som på en måte står midt mellom gudene og jotnene, mens han selv fremstår som ganske unik. Det finnes ingen kjente kultplasser for Loke, og navnet hans inngår ikke i stedsnavn sammen med ordledd som tilsier at det har vært et helligsted der.

Loke er en mangesidig og kompleks guddom. Man kan tenke seg at han ikke ble dyrket på lik linje med resten av sin fosterfamilie. Loke opptrer ofte som en svikefull gud – han kan like gjerne skade æsene som å hjelpe dem. For menneskenes del var det sannsynligvis stor usikkerhet knyttet til det å sette sin lit til Loke.

Gerd vet vi lite om, og hun opptrer selv bare i én myte. Om Skade har vi derimot mer informasjon. Som nevnt uttaler hun selv i *Loketretten* at det finnes helligdommer viet til henne. Det finnes stedsnavn som vitner om helligsteder viet til Skade, som for eksempel Skadevi og Skedvi. Skades helligdommer ser ut til å være sentrert rundt den sørøstlige delen av Norge og sør i Sverige.

Siden Skade ble regnet blant åsynjene, var det kanskje lettere for folk å forholde seg til henne. Selv om hun hørte hjemme i det ville naturlandskapet, så var hun også en del av gruppen av ordnede makter. Dette noe som trolig kunne vekke tillit hos menneskene. Kanskje kan man

forestille seg at visse jotner ble tatt opp i panteonet nettopp for at menneskene skulle ha noen kaosmakter å forholde seg til – men dette forblir kun en idé ettersom vi ikke har mer informasjon. Siden Skade først og fremst er tilknyttet fjellet og skisporten, kan det tenkes at kulten hennes var viet til nettopp disse tingene. Kanskje var det Skade folk ofret til når de skulle reise over en farlig fjellstrekke?

Forskere som har tatt for seg Gerd og Skade har ofte unngått å fokusere på deres jotunnatur, og i stedet omtalt dem som eldre gudinner (Steinsland 1986, s. 216). I mytene om dem er det derimot lagt vekt på nettopp det at disse to kvinnene er av jotunslekt. Dette kan skyldes at jotunkvinnene var viktige skikkelser i forhold til herskermakten.

Kilder som skaldediktene *Håleygjatal* og *Ynglingatal* samt *Ynglingesaga* forteller at det er nettopp Skade og Gerd som er stammødre til henholdsvis Ladejarlene og Ynglinge kongene. Det at herskerslektene fører sine aner tilbake til en union mellom en gud og en jotunkvinne bygger oppunder tanken om at når to ulike makter blandes så oppstår det noe nytt. En hersker som er sønn av en gud og en jotunkvinne ser ut til å få evner som vanlige mennesker ikke har.

En mulighet her er at jotner, såvel som æser og vaner, ser ut til å kunne ha blitt gjort til mottakere av kult. Siden menneskene sannsynligvis har blotet til de guddommene som best kunne hjelpe dem, er det ikke utenkelig at offer til jotnene kan ha vært mer utbredt blant reisende, sankere, fiskere, skiløpere og andre som arbeidet eller oppholdt seg mye i naturen.

Konklusjon

I innledningen til denne masteroppgaven presenterte jeg min preliminnære hypotese når det gjelder begrepet "guder" i den norrøne mytologien – at det betegner en funksjon snarere enn et spesielt kollektiv. Utifra det vi vet om rituell praksis blant menneskene i vikingtiden, kan det tyde på at dette stemmer. Representanter fra både æsene, vanene og jotnene kan anses som guder og mye tyder på at alle ble blotet til.

Riktignok var det utvilsomt mye vanligere å blote til gudene enn til jotnene, men vi kan nok ikke avskrive jotnene helt når det gjelder offerpraksis. I en verden der balansen mellom orden og kaos var svært skjør kan det godt ha vært viktig å ofre til begge sider for å opprettholde harmonien i kosmos. Jotnene var på mange måter nødvendige for denne balansen, spesielt siden mange av kreftene æsene har og mye av kunnskapen de besitter stammer fra jotnene.

Med hypotesen om at "guder" var en betegnelse på en funksjon mener jeg at gudene i norrøn forstand ikke nødvendigvis måtte tilhøre ett spesielt kollektiv. Derimot ser det ut til at det er viktigere at gudene oppfylte en bestemt funksjon – nemlig å holde orden. Det som i hovedsak

kjennetegner gudene er jo nettopp at de forsøker å opprettholde balansen i verden slik at de ordnede samfunnsforholdene består.

For menneskene var dette det viktigste – de trengte guder for å holde kontroll på de utemmede kaosmaktene som stadig truet i utmarken. Kanskje var det ikke så viktig for menneskene om den de ofret til var av åsaslekt eller jotunslekt, så lenge han eller hun uansett oppfylte den ønskede funksjonen og kunne bistå dem med hjelp eller beskyttelse.

Kapittel 11 – Avslutning

Innledningsvis i denne oppgaven stilte jeg meg spørsmålet om hvorfor visse grupper av makter ble omtalt som "guder" og ikke andre. Et gjennomgående trekk ved forskningslitteraturen har vært å fokusere på æsene og vanene, mens jotnene havnet i skyggen av disse. Det er lagt stor vekt på de individuelle personlighetene, som for eksempel Tor, Odin og Frøy. Jotnene blir om regel presentert som et helt kollektiv, de ulike personlighetene trekkes ikke frem.

Ved hjelp av primærkildene, hovedsakelig *Snorre-Edda* og *Den eldre Edda*, har jeg forsøkt å sette sammen et bilde av de ulike maktkollektivene vi møter i de norrøne mytene, for å se om deres iboende karakteristikk eller opphav er årsaken til at det er så tilsynelatende skarp skille mellom dem. Mine funn, spesielt i forhold til kultforhold, tyder på at min preliminnære hypotese angående begrepet "guder" kan se ut til å stemme.

Noen tanker omkring opphavsmysten og verdens skapelse

I kapittel 5 om opphavet til æser, vaner og jotner så vi at det helt fra begynnelsen av faktisk var et skille mellom de to hovedættene i mytologien. Det at Odin og brødrene hans får tilført noe nytt gjennom sin far av ku-slekten, ser ut til å ha vært avgjørende. Ætten som oppstod fra urkua Audhumbla ga tilsynelatende æsene viljen og kraften til å utføre skaperhandlinger.

Bevisst skapelse har frem til dette punktet vært fraværende. Det tilsier at en av de grunnleggende ulikhetene mellom de eldste slekten, altså jotnene, og den unge åsa-slekten er nettopp ønsket om og kraften til å skape noe. Jotnene ser ut til å trives med å leve i det store kaoset Ginnungagap slik som sin stamfar, Yme. De formerer seg og blir mange. For æsene er ikke en slik tilværelse tilstrekkelig. De er ikke som jotnene, de har behov for orden.

En annen observasjon er at æsene ikke ser ut til å ha makten til å skape noe ut av intet. Det er også en gjennomgående rød tråd i den norrøne skapelsesberetningen – det er ingenting som blir skapt ut av intet. Den første tilstanden var et endeløst kaos, ikke et tomt rom. Odin og brødrene hans er derfor avhengig av de eneste vesenene som finnes for å få utløp for sin trang til å skape noe.

Mordet på Yme og den påfølgende flommen er et hardt slag for jotunslekten. Av det som tidligere var en stor slekt er det nå bare to igjen. I tillegg er det kaoset de holdt til i borte – de må innfinne seg med at de må bo i en ny verden der æsene sitter ved makten.

Med andre ord er det ingen tvil om at skapelsen i det store og det hele var en katastrofe for jotnene. Fra å være den største og tilsynelatende mest vellykkede slekten som eksisterte, har de blitt forvist til periferien av en ny verden som til alt overmål er laget av liket til deres stamfar. Deres

frodige slekt har blitt redusert til to individer, som må gjenoppbygge jotunætten fra bunnen av.

Selve opphavsmysten ser dermed ut til å forklare hvorfor det er en slik intens spenning mellom æsene og jotnene. Æsene har gjennom sitt skaperverk sørget for at jotnene nesten ble utryddet. Jotnene har mye å hevne, og de har en god grunn til å mislike æsene på det sterkeste. At mange jotner senere ser ut til å ha et ønske om å ødelegge æsenes ordede verden skyldes sannsynligvis også hva som skjedde under verdens tilblivelse.

I overført betydning kan man se på det som at det er æsenes natur, deres ønske om å lage et ordnet kosmos, som faktisk er kimen til den store konflikten mellom de to maktgruppene. Før skapelsen ser de to slektene (Yme-slekten og ku-slekten) ut til å ha levd i fred med hverandre. Det er kanskje skaperverket som først og fremst fører til at åsa-slekten og jotun-slekten skiller lag og blir motstandere.

På mange måter kan man si at verden, helt fra begynnelsen av, var dømt til å gå til grunne. Et kosmos med så store spenninger mellom ytterpunktene orden og kaos er vanskelig å skulle holde i balanse. Det viser jo også den norrøne mytologien gang på gang, at denne balansen er svært skjør. Æsene bruker all sin energi bare på å opprettholde orden, og selv ikke de holder ut for evig.

Endetidsmotivet er stadig tilstede i mytene og minner oss om at verdens skjebne ble bestemt for lenge siden. I endetiden er det ikke bare verden som går under, men også hele det gamle kosmos med både ordens- og kaosmakter. I den nye verden som oppstår etter Ragnarok er den gamle spenningen mellom kaos og orden tilsynelatende borte.

Maktenes karakteristikk

I kapittel 6, 7 og 8 undersøkte jeg henholdsvis representanter for æsene, vanene og jotnene. Utifra de vanlige fremstillingene av den norrøne mytologien i faglitteraturen (der æsene og vanene er klart definert som guder mens jotnene ofte kort omtales kun som et kollektiv) hadde jeg inntrykket av at det i utgangspunktet fantes to ganske homogene grupper med makter, altså guder og jotner.

Mine undersøkelser har derimot avdekket to ting: for det første at det er snakk om tre ulike maktgrupper, og for det andre at det er større individuelle forskjeller blant medlemmene av hvert kollektiv enn faglitteraturen kan gi inntrykk av.

I bøker og artikler om norrøn mytologi blir æser og vaner som oftest fremstilt som medlemmer av en relativt homogen gruppe med makter som blir samlet under begrepet "guder". Riktignok har både æsene og vanene vært viktige for folket i norrøn tid, men på ulikt vis. Det er et skille mellom disse to gudeslektene som må tas i betraktning.

Ved å undersøke maktenes karakteristikk og egenskaper slik de er fremstilt i

primærkildene, kom jeg frem til at æser og vaner skiller seg fra hverandre. Æsenes kosmiske funksjon ser først og fremst ut til å dreie seg om å opprettholde den verdensordenen de selv har innstiftet. Vanenes oppgave, derimot, er å sørge for fred og fruktbarhet blant menneskene.

Begge gruppene bidrar til et ordnet kosmos der det skal være godt for menneskene og gudene å leve. Måten de gjør dette på er derimot svært ulik. Æsene holder verden i balanse gjennom å sørge for at jotnene ikke får overtaket. Vanene ser til at menneskene kan leve i et velstående, fredfullt samfunn, der de kan dyrke marken, gifte seg og få barn, og dermed føre slekten videre.

Jotnenes karakteristikk bærer preg av at de er gamle, sterke og vise. De sitter på mer kunnskap enn æsene, siden de er eldst. Selv om jotnene er nødvendige for å tilføre æsene nye kunnskaper og krefter, er det fortsatt tydelig at de hovedsakelig er gudenes motstandere. Som nevnt i avsnittet ovenfor er dette kanskje ikke så underlig med tanke på at jotnene har mye å hevne.

Jotunslekten består av mange ulike individer, og ikke alle ser ut til å være like opptatt av å ødelegge æsenes verdensorden. Noen av dem er tilsynelatende tilfreds med å leve livene sine i Jotunheimen uten å bry seg med verken mennesker eller guder, mens andre blir medlemmer av æsenes slekt og tar del i deres arbeide. Men selv om noen jotner i utgangspunktet er fredfulle, kan de også bli farlige dersom man utfordrer dem. Myten om Hyme er et godt eksempel på dette.

Også innbyrdes i åsaslekten og vaneslekten fantes det til tider store ulikheter mellom personene. Tor og Odin, for eksempel, har flere ulikheter enn de har likheter. Tor er en erketyrisk maskulin skikkelse hvis hovedtrekk er rå, fysisk styrke. Tor er det fremste forsvaret mot jotnene, som han går hardt ut mot ved enhver anledning. Tor er hissig, og han er ikke vis.

På mange måter er Odin derfor Tors rake motsetning. Odin er en gud som gjerne holder seg mer i bakgrunnen og styrer kampen med trolldomsgaldrer. Hans styrke ligger i kunnskap og visdom, og han viker ikke tilbake for å overskride samfunnets grenser så lenge det er noe å hente fra det som kan bistå æsene og menneskene.

Hos vanene er ikke ulikhetene så tydelige, men de finnes også hos dem. De mannlige vanene, Frøy og Njord, ser ut til å være sterkere knyttet til jorden og havets fruktbarhet, mens Frøyas domene var seksualiteten og fruktbarheten hos menneskene. Frøya hadde i motsetning til de to maskuline vanene også en tilknytning til døden i sin rolle som mottaker av døde mennesker.

Blant jotnene viste det seg at de tre utvalgte skikkelsene så ut til å være av typen som i utgangspunktet ikke ønsket konflikt. Dette er kanskje tydeligst i Utgards-Lokes tilfelle. Når det gjelder Hyme og Skade, så er deres handlinger et direkte resultat av noe æsene har gjort mot *dem*. I Skades tilfelle har æsene drept faren hennes, og det krever et hevndrap. Hyme holder ut med Tor lenge, men Tor legger selv opp til at jotnen etterhvert går tom for tålmodighet. Tor spiser så mye at Hyme blir tvunget til å skaffe mer mat. Tor fortsetter med å håne Hyme og tvinge ham til å ro ut på

havet, han setter verdensordenen på spill og han avslutter med å ødelegge Hymes vinbeger og dra av gårde med ølkjelen hans. På dette tidspunktet er det tydelig at Hymes tålmodighet har tatt slutt, og han går til angrep.

Det Hyme og Skade har til felles er at deres aggressive handlinger mot æsene har blitt fremprovosert. Nå har mytene riktignok også flere eksempler på at jotnene også kunne sette i gang handlingskjeder som truet verdensordenen, slik som jotunkongen Trym gjør når han stjeler Tors hammer. Poenget er likevel at det hos jotnene, som hos gudene, finnes innbyrdes forskjeller. De er langt ifra noen homogen gruppe.

Tendensen i fremstillingen av jotnene i faglitteraturen har vært å legge vekt på dem som problemskapere og gudenes motstandere. Dette synet som kanskje er preget av at jotner som Trym, Rugne og Tjatse, som aktivt går ut mot gudene, er mye mer fremtredende i mytene. Jeg mener derimot at det er viktig å betrakte jotnene som individer på samme måte som det er vanlig å gjøre med æsene og vanene, og ikke bare omtale dem som et enhetlig kollektiv med samme målsetning.

For å oppsummere dette avsnittet, viste undersøkelsen av de ulike maktene at kollektivene er mindre enhetlige og mer varierte enn det kan fremstå som i store deler av faglitteraturen. Derimot ga ikke maktenes karakteristikk noe entydig svar på hvorfor det er nettopp æsene og vanene som blir omtalt som guder i kildene og i forskningen. For å finne svaret på det måtte vi gå til den rituelle praksisen hos vikingtidens mennesker.

Om kult og funksjon

Som nevnt i kapittelet om funksjon så var min hypotese den at vikingtidens mennesker betegnet enkelte av maktene som "guder" utifra hvilken funksjon de utfylte. Selv om både æser, vaner og jotner hadde kosmiske funksjoner, så var det sannsynligvis deres funksjoner i forholdet til menneskene som veide tyngst.

I norrøn tid levde menneskene i en verden som var preget av krig og vold. Vikingtokter og maktkamper var en del av hverdagen (og grunnleggende for hvordan samfunnet og økonomien fungerte, se Sigurdsson 2008.) Derfor var det trolig viktig for menneskene at deres guder kunne bistå dem på ulike måter: gjennom å skape og opprettholde et ordnet samfunn, sørge for godt vær og gode avlinger, gi beskyttelse og styrke i kampen mot fiender samt skjenke fred og fruktbarhet slik at slektene kunne føres videre.

I tillegg til hjelp og beskyttelse fra de ordnede maktene, er det ikke usannsynlig at det fantes ritualer som gikk ut på det motsatte: å sørge for at visse makter ikke skulle gjøre livet vanskelig for menneskene. Forskjellen mellom de to typene av kult er at den første fungerer som et gjensidig

vennskapsforhold der begge parter skal hjelpe hverandre (kulten knyttet til æser og vaner), mens den andre fungerer som et avvergende ritual som skulle sikre at den man ofret til ikke skulle opptre aggressivt eller ødeleggende ovenfor den som ofrer (eventuell kult knyttet til jotner).

Dermed ser det ut til at den store forskjellen mellom æser, vaner og jotner ligger i deres funksjon. Makter som menneskene henvendte seg til for vennskap, beskyttelse og hjelp ble kalt for guder. Disse var vanligst å dyrke med offer og ritualer, fordi det de kunne bidra med var det viktigste for menneskene – stabilitet, orden og evnen til å leve godt og trygt.

Selv om menneskene kanskje ofret til kaosmaktene i et avvergende syfte, har nok ikke disse vært like viktige som gudene. Dette skyldes kanskje nettopp at de hører hjemme i utmarken. Menneskene hadde behov for naturen, men maktene der fungerte tilsynelatende ikke på samme måte. De kaotiske kreftene kunne kanskje ikke tøyles og styres på samme måte som de ordnede krefter. Derimot kunne jotnene trolig blidgjøres slik at de unnlot å slippe løs sine krefter mot menneskene.

Dersom vi altså ser på begrepet "guder" som uttrykk for makter som var til gagn for menneskene, er det mye tydeligere hvorfor maktene har blitt delt inn på den måten de har. Tross alt må vi ikke glemme at mytene er et resultat av det verdensbildet vikingtidens mennesker hadde. Mytene er positive til æsene og vanene og kaller dem guder nettopp fordi det er disse maktene menneskene hadde mest behov for. Det var gudene som sørget for at menneskenes verden forble nogenlunde stabil, og de fleste av deres handlinger var positive for menneskene.

Likevel ser det ut til at denne funksjonen med å opprettholde orden ikke nødvendigvis er forbeholdt kun æser og vaner. Vi ser jo at også jotner, spesielt jotunkvinner, kunne "forvandles" til guder og fungere slik som æser og vaner. Det burde tilsi at ønsket om å utføre handlinger som er gunstige for samfunnet og menneskene også kunne finnes hos jotner. De kunne tilsynelatende også anses som guder sålenge de oppfylte den samme funksjonen.

Da er i såfall gudenes bakgrunn mindre viktig for menneskene enn deres handlinger og roller. Dette kan være noe av forklaringen til at det er så stor variasjon når det gjelder gudenes opphav, slektsforbindelser og egenskaper. Om en gud var født av æser, vaner eller jotner var kanskje ikke så viktig, sålenge han eller hun handlet og oppførte seg som en gud og bidro til et ordnet kosmos.

Konklusjon

For å konkludere vil jeg vende tilbake til min originale problemstilling:

"Hva innebærer begrepet "guder" i norrøn mytologi? Hva er det som karakteriserer de tre store maktkollektivene – æser, vaner og jotner – og hvorfor er det bare de to første gruppene som omtales som guder i de norrøne litterære kildene og i forskningen?"

I avsnittet ovenfor har jeg forsøkt å svare på hva begrepet "guder" innebærer – nemlig at det er betegnelsen på en funksjon makter kunne inneha, som sørget for et stabilt, ordnet kosmos for menneskene.

Vi har sett at det som karakteriserer æsene er at de har skapt den ordnede verden og forsøker så godt de kan å opprettholde denne. Vanene karakteriseres av at de sørger for at menneskene skal ha det godt. Jotnene er derimot noe vanskeligere å finne en fellesnevner for. De er i hovedsak kaosmakter, men de kan tilsynelatende også gå over til å opprettholde orden og hjelpe menneskene. De er også kilder til visdom og nye krefter for både guder og mennesker. Jotnene må derfor kanskje behandles mer på individuell basis ettersom deres karakteristikk og målsetninger varierer.

Hvorfor det bare er æsene og vanene som omtales som guder i de litterære kildene har jeg også forsøkt å gi et svar på gjennom å peke på de funksjonene de hadde for menneskene i vikingtiden. Æsene og vanene er i mye større grad knyttet til orden enn det jotnene var, og de ser ut til å ha vært viktigere for menneskene generelt. Det er trolig derfor de norrøne menneskene har samlet dem under betegnelsen "guder". Selv om jotner kan ha fungert som guder, var ikke deres hovedfunksjon å hjelpe menneskene eller å holde orden – derfor ble de heller ikke regnet som guder. I de norrøne kildene kalles jotnene for "iǫtnir".

Denne kategoriseringen har naturlig nok blitt overført til fagfeltet og forskningen. Vikingtidens egne mennesker ser ut til å ha hatt denne inndelingen mellom de ulike maktene, og det er derfor hensiktsmessig å benytte seg av den i forskningen. Men jeg vil likevel rette søkelyset mot den svært ulike vektleggingen av de forskjellige maktene. Det er som regel et tydelig fokus på gudene i faglitteraturen og håndbøkene, mens jotnene har en svært tilbaketrukket posisjon.

Det er ikke sikkert at denne fokuseringen på gudene gjenspeiler de faktiske norrøne forhold – våre primærkilder tyder på at jotnene kan ha hatt en mer fremtredende plass i religionen enn det faglitteraturen gir inntrykk av. Ikke nødvendigvis som mottakere av kult, men som en viktig del av det norrøne verdensbildet.

Litteraturliste

- Bæksted, A. 2008, *Nordiske Guder og Helte*, 3. utg., JP/Politikens Forlagshus A/S, København.
- Clunies Ross, M. 1994, *Prolonged Echoes: Old Norse myths in medieval Northern society. Volume 1: The myths*, Odense University Press, Odense.
- Dumézil, G. 1973, *From Myth to Fiction: The Saga of Hadingus*, The University of Chicago Press, Chicago og London.
- Edda-dikt* 1985, oversatt av Ludvig Holm-Olsen, 2. reviderte opplag, J.W. Cappelens Forlag AS, Oslo.
- Ewing, T. 2008, *Gods and Worshippers in the Viking and Germanic World*, Tempus Publishing, Chalford.
- Hedeager, L. 1999, *Skygger av en annen virkelighet: Oldnordiske myter*, Pax Forlag, Oslo.
- Jennbert K., Andrén, A. & C. Raudvere (red.) 2002, *Vägar till Midgård 2. Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*, Nordic Academic Press, Lund.
- Lind, I. 2005, *Norrøn mytologi fra A til Å*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- Mundal, E. 2001, "Skaping og undergang i *Vølusþá*", i *Studies in honour of Hermann Pálsson on his 80th birthday, 26. May 2001*, s. 247 – 262, *Studia Mediaevalia Septentrionalia* 6, Wien.
- Mundal, E. 1994, "Mytar og diktning", i Schjødt, P. (red.) *Myte og ritual i det førkristne Norden: Et symposium*, s. 63-72, Odense Universitetsforlag, Odense.
- Raudvere, C. 2002, "Mellan liv och text. Ordets makt som litterärt motiv och rituell praktil i norrön litteratur", i Jennbert K., Andrén, A. & C. Raudvere (red.) 2002, *Vägar till Midgård 2. Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*, Nordic Academic Press, Lund.
- Roesdahl, E. 1991, "Nordisk førkristen religion. Om kilder og metoder", i Steinsland, G., U. Drobin, J. Pentikäinen & P. Meulengracht Sørensen (red.) *Nordisk Hedendom: Et Symposium*, s. 293-302, Odense Universitetsforlag, Odense.
- Roesdahl, E. 2001, *Vikingernes verden: Vikingerne hjemme og ude*, Nordisk Forlag A/S, København.
- Sigurdsson, J. V. 2008, *Det norrøne samfunnet: vikingen, kongen, erkebiskopen, bonden*, Pax Forlag, Oslo.
- Snorre-Edda* 2008, oversatt av Anne Holtsmark, 2. utg. ved Asbjørn Aarnes, Vidarforlaget AS, Oslo.
- Solberg, B. 2003, *Jernalderen i Norge: 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*, 2. utg. J.W. Cappelens Forlag, Oslo.

- Steinsland, G. 2012, *Mytene som skapte Norge: Myter og makt fra vikingtid til middelalder*, Pax Forlag, Oslo
- Steinsland, G. 2005, *Norrøn religion: Myter, riter, samfunn*, Pax Forlag, Oslo.
- Steinsland, G. & P. Meulengracht Sørensen 1999, *Voluspå*, Pax Forlag, Oslo.
- Steinsland, G. 1986, "Giants as recipients of cult?", i Steinsland, G. (red.), *Words and Objects: Towards a Dialogue Between Archaeology and History of Religion*, Norwegian University Press, Oslo.
- Sælid Gilhus, I. 2006, "Metodisk mangfold: Utforskningen av en religiøs tekst", i Kraft, S. E. og R. J. Natvig (red.) *Metode i religionsvitenskapen*, s. 89-105, Pax Forlag, Oslo.
- Walette, A. 2006, "Our ideas about Norse paganism – A historical survey from Snorri Sturluson to Viktor Rydberg", i Andrén, A. og P. Carelli (red.) *Odens öga: mellan människor och makter i det förkristna Norden*, s. 324 – 329, Dunker Kulturhus, Helsingborg.

Sammendrag

Om guder og jotner

En undersøkelse av de store maktkollektivene i norrøn mytologi

Målet med denne oppgaven har vært å undersøke de to store maktkollektivene i norrøn mytologi, nemlig gudene og jotnene. I fagfeltet norrøn mytologi dukker begrepet "goð" eller "guder" opp ofte i både primærkildene og i forskningen, og det brukes eksklusivt om de to slektsgruppene æser og vaner. Hvorfor det er nettopp disse to gruppene, og ikke andre store makter som jotnene, blir omtalt som guder, blir sjelden forsøkt forklart i faglitteraturen.

Utifra lesning av primærkildene oppstod min preliminnære hypotese: at begrepet "guder" i den norrøne mytologien er mer en betegnelse på en *funksjon*, enn på et spesielt kollektiv. Med funksjon mener jeg både deres funksjon i kosmos, samt den funksjonen de hadde ovenfor menneskene som ofret til dem. Siden det er lite tidligere forskning på området ønsket jeg å gå rett til primærkildene for å forsøke å se om det var mulig å danne seg et nytt bilde av de ulike maktene basert på beskrivelsene av dem og de handlinger de utfører.

Ved hjelp av primærkildene, hovedsakelig *Snorre-Edda* og *Den eldre Edda*, har jeg derfor forsøkt å sette sammen et bilde av de ulike maktkollektivene vi møter i de norrøne mytene, for å se om deres iboende karakteristikk eller deres opphav er årsaken til at det er så tilsynelatende skarp skille mellom dem. Mine funn, spesielt i forhold til kultforhold, tyder på at min preliminnære hypotese angående begrepet "guder" kan se ut til å stemme.

Hvorfor det bare er æsene og vanene som omtales som guder i de litterære kildene har jeg også forsøkt å gi et svar på gjennom å peke på de funksjonene de hadde for menneskene i vikingtiden. Selv om jotner kan ha fungert som guder, var ikke deres hovedfunksjon å hjelpe menneskene eller å holde orden – derfor ble de heller ikke regnet som guder.

Denne kategoriseringen har naturlig nok blitt overført til fagfeltet og forskningen. Vikingtidens egne mennesker ser ut til å ha hatt denne inndelingen mellom de ulike maktene, og det er derfor hensiktsmessig å benytte seg av den i forskningen. Men jeg vil likevel rette søkelyset mot den svært ulike vektleggingen av de forskjellige maktene. Det er som regel et tydelig fokus på gudene i faglitteraturen og håndbøkene, mens jotnene har en svært tilbaketrukket posisjon.

Det er ikke sikkert at denne fokuseringen på gudene gjenspeiler de faktiske norrøne forhold – våre primærkilder tyder på at jotnene kan ha hatt en mer fremtredende plass i religionen enn det faglitteraturen gir inntrykk av. Ikke nødvendigvis som mottakere av kult, men som en viktig del av det norrøne verdensbildet.